ERICH FROMM

İsa Dogması

ve Din, Psikoloji, Kültür Yazıları

say

İSA DOGMASI

Erich Fromm (23 Mart 1900 – 18 Mart 1980)

Musevi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı antropolog, sosyal felsefeci, tarihçi ve psikanalist. 1922'de Heidelberg'de felsefe doktorasını verip Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Fromm, otuzlu yılların başında Almanya'da Nazi hareketinin güçlenmesi üzerine önce Cenevre'ye, ardından aldığı bir davet üzerine ABD'ye göç etti. 1934-1962 yılları arasında Columbia, Yale, New York gibi üniversitelerde dersler verdi. Emekli olduktan sonra yerleştiği İsviçre'de yaşamını yitirdi.

Yazarın Say Yayınları'ndaki diğer kitapları:

- *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*
- *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*
- *İtaatsizlik Üzerine*
- *Kendini Savunan İnsan*
- *Marx'ın İnsan Anlayışı*
- *Olma Sanatı*
- *Özgürlükten Kaçış*
- *Psikanaliz ve Din*
- *Psikanalizin Bunalımı*
- *Rüyalar Masallar Mitler*
- *Sahip Olmak ya da Olmak*
- *Sigmund Freud'un Misyonu*
- *Tanrılar Gibi Olacaksınız*
- *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*

Bozkurt Leblebicioğlu

1958 yılında İstanbul Bakırköy'de doğan Bozkurt Leblebicioğlu ilk ve orta eğitimini Kültür Koleji, lise eğitimini Robert Kolej'de tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi'nde Siyasal Bilgiler ve Uluslararası İlişkiler eğitimi gördükten sonra 1986 yılında bankacılık sektöründe çalışmaya başladı.

1986-2012 yılları arasında Dışbank ve Turkish Bank'ta Uluslararası Bankacılık bölümlerinde uzman ve yönetici olarak çalıştı. Bu süre içinde yabancı ülkelerdeki bankalarla görüşmeler yaparak bu bankalar hakkında raporlar hazırladı, West Deutsche Landesbank ve Manchester Business School'da uluslararası bankacılık eğitimi gördü.

Bankacılık dışında edebiyat, sosyoloji, siyasal bilimler, felsefe, tarih ve fotoğrafçılıkla ilgilenen Bozkurt Leblebicioğlu, İstanbul'daki Edebiyat Kooperatifi ve İskenderiye Kütüphanesi'nin çalışmalarına katkıda bulundu, İskenderiye Yazıları ve Bilim ve Gelecek adlı dergilerde çeşitli konularda yazı ve çevirileri yayımlandı. Üç kez büyük ilgi gören kişisel fotoğraf sergisi düzenledi, bu sergilerde fotoğraf sanatıyla, şiir ve müzik arasındaki karşılıklı etkileşime dikkat çekti.

2012 yılında emekli olduktan sonra bu konularla daha detaylı olarak ilgilenmeye ve ilgi duyduğu kitapları anlaşılabilir bir dille Türkçeye kazandırmaya başladı.

İSA DOGMASI

ve Din, Psikoloji, Kültür Yazıları

Erich Fromm

İngilizceden çeviren:
Bozkurt Leblebicioğlu

say

Say Yayınları
Erich Fromm Kitaplığı

İsa Dogması ve Din, Psikoloji, Kültür Yazıları / Erich Fromm
Özgün adı: *The Dogma of Christ and Other Essays*

ISBN 978-605-02-0602-9
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Bozkurt Leblebicioğlu
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Yayıma hazırlayan: Selcan Karabulut
Sayfa düzeni: Mehmet İlhan Kaya
Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2017

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler

Yayınlarını yeniden basmama izin vermiş olan aşağıdaki yayıncılara en içten teşekkürlerimi iletmek istiyorum:

"İnsanlığın Günümüzdeki Durumu" için *The American Scholar*'a (Kış, 1955-56, Cilt 25, No: 1).

Henry Chadwick tarafından çevrilmiş olan *Origen: Contra Celsum*'dan yaptığım alıntılar için Cambridge University Press, New York'a.

Adolph Harnack tarafından kaleme alınmış, Neil Buchanan tarafından çevrilmiş olan *The History of Dogma*'dan yapmış olduğum alıntılar için Constable & Co., Ltd., London ve Dover Publications, Inc., New York'a.

Isaac Babel'e ait *The Collected Stories*'den alıntılar için (© 1955, Criterion Books, Inc.) Criterion Books, Inc.'e.

Harper&Row, Publishers, Incorporated'e;

a) "Cinsiyet ve Kişilik" için *The Family: Its Function and Destiny*'den yapılan alıntılar için, (editör Ruth Nanda Anshen). © 1949 Harper&Row, Publishers, Incorporated. Harper&Row, Publishers, Incorporated. © 1959 Ruth Nanda Anshen;

b) "Psikolojinin Sınırları ve Tehlikeleri Üzerine" için *Religion and Culture*'dan alıntılar için (editör Walter Leibricht). © 1959 Walter Leibricht.

The Hogarth Press Ltd., London ve Liveright Publishing Corporation, New York'a *The Future of an Illusion*'dan (yazarı

Sigmund Freud) ve *Group Psychology and the Analysis of the Ego*'dan (yazarı Sigmund Freud) yapılan alıntılar için.

The Hogarth Press Ltd., London ve W. W. Norton&Company, Inc., New York'a *Civilization and Its Discontents*'den yapılan alıntılar için (yazarı Sigmund Freud). Almanca'dan yeni çevrilmiş ve James Strachey tarafından yayıma hazırlanmıştır. © 1961 James Strachey.

Liveright Publishing Corporation, New York'a, *A General Introduction to Psychoanalysis*'den yapılan alıntılar için (yazarı Sigmund Freud), © R-1963 Joan Riviere.

Nakano Press, Japan'a, "Peygamberlerin Barış Kavramı" için *Buddhism and Culture*'dan yapılan alıntılar için. Bu kitap E. T. Suzuki'nin onuruna doksanıncı yaş gününün kutlanması vesilesiyle adanmıştır. Editör Susumu Yamaguchi. Nakano Press Kyoto, Japan, 1960.

Saturday Review'a, "Bilimsellik mi, Fanatiklik mi?" adıyla yayımlanmış olan "Psikanaliz-Bilim mi Parti Çizgisi mi? makalesi için, *Saturday Review*, 14 Haziran, 1958.

"Tıp ve Modern İnsanın Etik Problemi" daha önce "Modern İnsanın Etik Problemi" adıyla Harvard Tıp Fakültesi'nde, 1957 yılının Nisan ayında, Tıp Etiği Üzerine George W. Gay Konferansı'nda sunulmuştu.

"Devrimci Kişilik" Mexico City'de 1961 yılının Aralık ayında yapılan Yedinci Amerikan Psikoloji Kongresi'nde sunulmuştur.

Bu kitapta Sigmund Freud'dan yapılan alıntılar Standard Edition of *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud* adlı kitaptan alınmıştır. Kitabın yayıncısı The Hogarth Press Ltd., London, ABD'deki dağıtıcısı The Macmillan Company'dir.

Kutsal kitaplardan alıntılar *Revised Standard Version of the Bible*'dan yapılmıştır. © 1946 ve 1952 Division of Christian Education, National Council of Churches'a ait olup izinleri alınmıştır.

Önsöz

Bu kitapta yer alan makalelerin çoğu son on yılda yazılmış olmakla birlikte en uzun makale olan "İsa Dogması" ilk önce Almanca olarak 1930 yılında yayımlanmıştı. Harvard Divinity School profesörlerinden James Luther Adams makaleyi yıllar önce İngilizceye çevirmişti, diğer makalelerle birlikte bu kitapta yayımlamamamı önerdi. Bu makalede çıkardığım sonuçlara katılmadığı halde bu öneriyi kendisi gündeme getirmiştir. Buna rağmen makaledeki yöntem ve tartışmaların İngilizce olarak yayımlanmayı gerektirecek kadar ilginç olduğunu düşünüyordu. Kendi açımdan düşüncemin bu eski örneklerini yeniden yayımlamak konusunda büyük bir tereddüt içindeydim. Bunun nedenleri son derece açık ve nettir.

Her şeyden önce makale sıkı bir Freudcu olduğum dönemde yazılmıştı. O zamandan beri psikanalizle ilgili düşüncelerim değişti ve gelişti. Şöyle ki bu makaleyi bugün yeniden kaleme alacak olsaydım birçok formülasyonum çok daha farklı olurdu. Ayrıca bu makalede dinin sosyal fonksiyonunu tek yanlı olarak çok fazla vurgulamıştım. O zamanlar dinin sosyal fonksiyonunun gerçek tatminin yerine ikame edildiğini ve bir sosyal kontrol mekanizması olduğunu düşünüyordum. Bu konudaki fikirlerim değişmemiş olmakla birlikte, şimdi olduğu gibi o zaman da doğruluğuna inandığım şu düşünceyi de

vurgulardım: Din tarihi insanın ruhsal evrimini yansıtmaktadır. İkinci neden şu gerçekte yatmaktadır: Bu araştırmada analiz edilen oldukça karmaşık tarihsel malzemenin tamamını bugün tekrar araştırmak benim için mümkün değildir. Ayrıca 1930 yılından bu yana erken Hıristiyanlık üzerine pek çok kitap yayımlanmış olup "İsa Doğmasını" gözden geçirmek için bu kitaplarda yer alan bilgilerin mutlaka göz önünde bulundurulması gerekecektir. Geçmiş yıllarda bu literatürün büyük bir kısmını okudum. Bunlar içindeki Martin Werner'in *The Formation of Christian Dogma* (Hıristiyan Dogmasının Oluşumu) adlı eseri gibi bazı araştırmaların benim yaklaşımımı dolaylı olarak desteklediği anlaşılmaktadır. Ancak makaleyi baştan sona yeniden kaleme almak benim gücümü aşacaktı. Kendi çapında iyi bir teoloji ve felsefe akademisyeni olan Holt, Rinehart and Winston'dan (HRW) Arthur A. Cohen, Profesör Adams'la birlikte beni bu makaleyi İngilizce okuyan kitleye yönelik olarak yayımlamam konusunda ısrar edince makaleyi ilk şekliyle yayımlamaya karar verdim. Hiç kuşkusuz bu kararın sorumluluğu onlara değil, bana aittir.

Bildiğim kadarıyla bu çalışma psikolojik yaklaşımı, psikanalitik literatürde yaygın olarak yapıldığı gibi, tarihsel ve toplumsal olaylara uyarlama girişiminde bulunan ilk çalışmadır. Beni bu konuda teşvik eden, aynı konuda yazılmış olan bir makaleydi. Makalenin yazarı olan Berlin Psikanaliz Enstitüsü öğretim üyelerinden Dr. Theodor Reik benim de hocalarımdan biriydi ve makalede geleneksel yöntemi uygulamıştı. Ben insanları sadece düşünce ve ideolojilerini araştırarak anlayamayacağımızı göstermeye çalıştım. Bence düşünce ve ideolojileri anlayabilmemiz için öncelikle bunları oluşturan ve bunlara inanan insanları anlamamız gerekmektedir. Bunu yapabilmemiz için bireysel psikolojinin sınırlarını aşarak psikanalitik sosyal psikolojinin alanına girmemiz gerekmek-

tedir. Bu yüzden ideolojileri incelerken bu ideolojileri kabul eden insanların içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurmamız ve daha sonra onların "sosyal karakteri" olarak adlandırdığım şeyin ne olduğunu anlamamız gerekmektedir.

Bu çalışmanın vurguladığı husus Hıristiyan öğretisini kabul eden ve bunu yaygınlaştıran toplumsal grupların sosyo-ekonomik durumunun analizidir. Ancak bu analizi yaptığımız takdirde psikanalitik bir yorum yapmaya girişebiliriz. Bu yorumun olumlu özellikleri ne olursa olsun, psikanalizin tarihsel olaylara uyarlanması yöntemini daha önceki kitaplarımda geliştirmiştim. Bu yaklaşımı zaman içinde birçok yönüyle daha da geliştirmiş olsam da onun ilk çekirdeği "İsa Dogması" makalesinde bulunmaktadır, umarım bu çekirdek günümüzde de ilginç olmayı sürdürür.

Profesör Adams'ın çevirisinin üzerinden geçtim, oldukça ağdalı bir dille ve akademik bir üslupla yazmış olduğum Almanca metnin İngilizceye çevrilmesinin güç bir iş olduğunun farkındayım. Bazı yerlerde ifade tarzıyla ilgili ufak tefek değişiklikler yaptım ancak içerikte değişiklik yapma arzusundan bilinçli olarak uzak durdum. Birçok kez o zamanki bakış açımı şimdiki bakış açıma göre düzeltmeyi içimden geçirdiysem de, kısmi bir revizyon yapmanın okuyucu açısından adil bir şey olmayacağını hissettim.

Diğer makalelerle ilgili herhangi bir yorum yapmaya gerek olmadığını düşünüyorum. "Tıp ve Modern İnsanın Etik Sorunu" ve "Devrimci Kişilik" makaleleri ilk olarak konuşma biçiminde sunulmuş olduğu için onları genel bir okuyucu kitlesi için yayıma hazırlarken ufak tefek değişiklikler yaptım. "Cinsiyet ve Kişilik" makalesinde sadece lüzumsuz olduğunu düşündüğüm bir tekrarı ortadan kaldırdım.

Profesör James Luther Adams'a "İsa Dogması"nı çevirirken göstermiş olduğu sevgi dolu yaklaşımı, Arthur A. Cohen ve Joseph Cunneen'e yayıma hazırlık sürecindeki yardımları nedeniyle şükran borçluyum.

E. F.

New York, 1963

1

İsa Dogması

Metodoloji ve Problemin Yapısı

Psikanalizin en önemli başarılarından biri sosyal psikolojiyle bireysel psikoloji arasındaki yapay ayrımı ortadan kaldırmış olmasıdır. Diğer taraftan Freud, çevresinden soyutlanmış bir insan var olamayacağı için sosyal çevresinden soyutlanmış bir insanın bireysel psikolojisinin de olamayacağını vurgulamıştır. Klasik ekonomi teorisindeki ekonomik insan varsayımı gibi Freud, psikolojik bir Robinson Crusoe'un, *homo psychologicus*'un var olabileceğini kabul etmiyordu. Bunun tam tersine Freud'un en önemli buluşlarından biri bireyin anne baba, erkek ve kız kardeşlerle olan en erken dönemdeki sosyal ilişkilerinin psikolojik gelişimini anlamış olmasıydı.

Freud şunları yazmıştı:

> "Bireysel psikolojinin birey olarak insanı ele aldığı ve insanın içgüdüsel dürtülerinin tatmin edilmesi için gerekli yolları nasıl bulmaya çalıştığı hususunu araştırdığı doğrudur. Ancak çok nadir olarak bazı istisnai durumlarda bireysel psikoloji bu bireyin diğer bireylerle olan ilişkilerini göz önünde bulundurmamak durumunda kalabilir. Bireyin zihinsel hayatında başka bir kişi değişmeksizin bir model, bir nesne, bir yardımcı, bir muhalif olarak yer alabilir. Böyle durumlarda en başından beri bireysel

psikoloji, kelimelerin bu genişletilmiş ancak tamamen doğrulanabilir anlamında aynı zamanda sosyal psikolojidir."[1]

Öte yandan Freud kendi yolunu, nesnesi "grup" olan bir sosyal psikoloji yanılsamasından radikal olarak ayırmıştır. Ona göre "sosyal içgüdü" aynen çevresinden soyutlanmış bir insan gibi psikolojinin konusu olamazdı, zira sosyal içgüdü "ilk ve en temel" içgüdü değildir. Freud "psişik gelişimin aile gibi daha dar bir grup içinde başladığını" görüyordu. Grup içinde işleyen psikolojik durumun bir "grup zihni" temelinde değil, ancak bireyde işleyen psikolojik mekanizmalar temelinde anlaşılabileceğini kanıtlamıştır.[2]

Bireysel psikolojiyle sosyal psikoloji arasındaki ayrımın niteliksel değil niceliksel bir ayrım olduğu anlaşılmaktadır. Bireysel psikoloji bireyin kaderini etkileyen tüm belirleyici unsurları göz önünde bulundurarak bireyin psişik yapısının tam ve büyük bir resmine ulaşır. Psikolojik araştırmanın sınırlarını genişlettiğimiz zaman, yani ortak özellikleri gruplandırılmaya imkân veren insan sayısını artırdığımız zaman, grubu oluşturan bireylerin toplam psişik yapısını inceleme boyutunu daraltmamız gerekmektedir.

Bu nedenle sosyal psikolojik bir araştırmanın özne sayısı arttıkça, çalışılmakta olan grubun içinde yer alan bireylerden herhangi birinin toplam psişik yapısıyla ilgili öngörü azalmaktadır. Bunun ayrımına varılmadığı takdirde bu türden bir araştırmanın değerlendirilmesiyle ilgili yanlış algılamalar kolaylıkla ortaya çıkacaktır. İnsan bir grubu oluşturan bireylerin psişik yapısıyla ilgili bilgi sahibi olmak ister. Ancak sosyal psikolojik araştırma yalnızca grubun tüm üyelerince paylaşılan, ortak matrix'i inceleme konusu yapabilir, belirli bir bireyin toplam kişilik yapısını göz önünde bulundurması söz konusu olamaz. Bu konu hiçbir zaman için sosyal psikolojinin işi değildir, ancak bireyin gelişimiyle ilgili detaylı bilgi mevcutsa mümkün olabilir. Örneğin sosyal psikolojik bir araştır-

mada bir grubun tavrını değiştirdiğinin, saldırgan ve düşmanca bir tavrı bırakarak baba rolüne karşı, pasif ve boyun eğen bir tavrı benimsediğinin iddia edildiğini farz edelim. Bu iddia bireysel bir psikolojik araştırmada bir bireyin söz konusu olduğu durumda ileri sürülen benzer bir açıklamadan daha farklı bir anlam ifade etmektedir. İkinci vakada bu değişimin, bireyin toplam tavrı için geçerli olduğu ilk vakada grubun tüm üyeleri için geçerli olan ortak ve ortalama bir özelliği temsil ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre her bireyin kişilik yapısında belirleyici bir rol oynaması gerekmemektedir. Bu nedenle sosyal psikolojik araştırmanın değeri ondan tüm üyelerin psişik zihinsel özellikleriyle ilgili bütünsel bir bilgi edinebildiğimiz gerçeğinde yatmamakta, yalnızca sosyal gelişmelerinde belirleyici bir rol oynayan bu ortak psişik eğilimleri tespit edebiliyor olmamız gerçeğinde yatmaktadır.

Bireysel ve sosyal psikoloji arasındaki teorik karşıtlığın psikanaliz tarafından bertaraf edilmiş olması şöyle bir yargıya yol açmaktadır: Sosyal psikolojik bir araştırma yöntemiyle, bireysel psişik araştırmalarda psikanalizin uyguladığı yöntem öz itibariyle aynı olabilir. Bu nedenle mevcut araştırma açısından önem taşıdığı için bu yöntemin belli başlı özelliklerini ele almak faydalı olacaktır.

Freud nevrozu yaratan nedenlerin –aynı şey sağlıklı bir kişinin içgüdüsel yapısı için de geçerlidir– kalıtsal bir bünye ve seri halinde birbirini tamamlayan yaşanmış deneyimlerden kaynaklandığı düşüncesinden yola çıkmaktadır:

"Serinin bir tarafında yer alan aşırı vakalar için rahatlıkla şunlar söylenebilir: Başlarından neler gelip geçmiş, ne tür bir deneyim yaşamış olurlarsa olsunlar hayatın kendilerine merhametli davrandığı halde hasta olan kişilerin hastalıkları libido gelişimlerindeki anormallikten kaynaklanmaktadır. Bunun tam karşısında yer alan vakalar başka bir hükümle karşılaşmışlardır; eğer onlar hayatlarında çektikleri zorluklar ve acılarla karşılaşmamış olsalardı hiç kuşkusuz hastalanmayacaklardı. Serideki ortalarda yer

alan vakalarda belirleyici olan unsur (cinsel bünye) hayatın dayattığı oldukça sarsıcı şeylere maruz kalmaktadır. Bu kişiler bu tür sarsıcı deneyimlere maruz kalmamış olsalardı onların cinsel bünyesi muhtemelen nevroz hastalığına yakalanmayacak, hayatlarında aniden ortaya çıkan değişiklikler eğer libido yapıları farklı olsaydı onlar üzerinde travma etkisi yaratınayacaktı."[3]

Psikanaliz için hasta ya da sağlıklı bir insanın psişik yapısındaki kurucu unsur bireylerin psikolojik yapısında gözlenmelidir ancak bunun elle tutulması, ona dokunulması mümkün değildir. Psikanaliz deneyimle ilgilenmektedir, yaşanan deneyimlerin duygusal gelişim üzerindeki etkilerini araştırmak en önemli amacıdır. Hiç kuşkusuz psikanaliz bireyin duygusal gelişiminin üç aşağı beş yukarı onun bünyesi tarafından belirlendiğinin bilincindedir, bu durumu veri olarak kabul etmektedir. Ancak bununla birlikte psikanaliz esas olarak bireyin hayat deneyiminin duygusal gelişimi üzerindeki etkisini araştırmak üzerine odaklanmaktadır. Pratikte bu psikanalitik yöntem açısından bireyin tarihinin, özellikle bununla sınırlı olmayan ancak ağırlıklı olarak erken çocukluk deneyimlerine ilişkin son derece detaylı bir bilgi edinilmesinin ön şart olduğu anlamına gelmektedir. Psikanaliz bir kişinin hayat biçimiyle onun duygusal gelişimi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Kişinin yaşam biçimi hakkında detaylı bilgi sahibi olunmaksızın, analiz yapmak mümkün değildir. Elbette genel gözlem davranışın tipik ifade biçimlerinin belirli yaşam biçimlerine denk düştüğünü gözler önüne sermektedir. İlgili biçimler analoji yoluyla tahmin edilebilir olmakla birlikte bu tür anlamlar bir belirsizlik unsuru ve bilimsel açıdan sınırlı bir geçerlilik taşıyabilmektedir. Bu nedenle bireysel psikanaliz yöntemi son derece hassas bir "tarihsel" yöntemdir, bireyin hayat hikâyesine dayanarak duygusal gelişimini anlamaya çalışmaktadır.

Psikanalizin gruplara uygulanması yöntemi de zaten bundan farklı olamaz. Grup üyelerinin ortak psişik tavırları an-

cak onların ortak özelliklerine dayanılarak doğru olarak anlaşılabilir. Bireysel psikanalitik psikolojinin bireydeki duygusal kümelenmeyi anlamayı amaç edinmesine benzer bir şekilde, sosyal psikoloji de grubun duygusal yapısını ancak grubun yaşam biçimi hakkında detaylı bilgi sahibi olduğu takdirde anlayabilecektir. Sosyal psikoloji yalnızca grup üyelerinin tamamı tarafından paylaşılan ortak psişik tavırlar hakkında iddialarda bulunabilir, bu nedenle grup üyelerinin tamamı için geçerli ve tipik olan yaşam şartları hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir.

Sosyal psikolojinin yöntemi temel olarak bireysel psikolojinin yönteminden farklı değilse bile, yine de aralarındaki bir farka işaret etmek gerekmektedir.

Psikanalitik araştırma öncelikle nevrotik bireyler üzerine odaklanırken, sosyal psikolojik araştırma normal insan gruplarını ele almaktadır.

Nevrotik kişiliğin özelliği fiziksel olarak gerçek çevresine uyum sağlayamamış olmasıyla tanımlanmaktadır. Bir zamanlar uygun ve yeterli olan belirli duygusal dürtülerin ve psişik mekanizmaların saplantı haline gelmesiyle birlikte nevrotik kişilik sahibi insanlar gerçeklikle çatışmaya başlar. Bu yüzden nevrotik kişilerin erken çocukluk dönemi deneyimleri hakkında bilgi sahibi olmaksızın, onların psişik yapıları hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Zira nevroza bağlı olarak uyumlu olamadığı için belirli çocukluk dönemi saplantılarının ifadesi mümkün olmamakta, bir yetişkin olarak bile durumu çocukluk dönemi tarafından belirlenmektedir. Normal bir kişi için bile erken çocukluk döneminde yaşanmış olan deneyimler son derece önemlidir. Kişiliği en genel anlamıyla onlar tarafından belirlenmekte, onlar hakkında bilgi sahibi olmaksızın kişilik yapısı hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Normal insan nevrotik bir insana göre fiziksel olarak gerçekliğe daha büyük ölçüde uyum sağlamış olduğu için normal bir insanın psişik yapısının daha büyük bir

kısmını anlamak mümkündür. Sosyal psikoloji nevrotiklere oranla gerçekliğin psişik yapıları üzerinde çok daha büyük bir etkiye sahip olduğu normal insanlarla uğraşmaktadır. Bu nedenle araştırmakta olduğu gruptaki değişik kişilerin bireysel çocukluk deneyimlerine ve erken çocukluk yıllarında bu kişilerin içinde bulunduğu sosyal olarak belirlenmiş yaşam biçimlerine ait bilgilerden bile feragat edebilir, buna rağmen onların paylaştığı psişik tavırlar hakkında bir anlayış sahibi olabilir.

Sosyal psikoloji bir grubun üyelerince paylaşılan belirli psişik tavırların onların ortak yaşam deneyimleriyle ne şekilde bağlantılı olduğunu araştırmayı amaçlamaktadır. Bir bireysel vaka söz konusu olduğunda libidonun şu ya da bu yönünün ağır basması, Oedipus kompleksinin şu ya da bu çıkış yolunu bulması artık bir kaza ya da tesadüf değildir. Aynı grup içinde yer alan insanların psişik özelliklerinde ve durumunda zaman içinde ya da değişik gruplardaki insan grupları içinde kendiliğinden değişiklik ortaya çıkacak olursa, bu bir tesadüf eseri olacaktır. Sosyal psikolojinin görevi bu değişikliklerin ortaya çıkış sebeplerini açıklamak ve grup üyelerinin ortak deneyimleri uyarınca nasıl anlaşılmaları gerektiğine ışık tutmaktır.

Bu araştırma sosyal psikolojinin konu olarak sınırlı bir sorununu ele almaktadır. Daha somut olarak açıklamak gerekirse, Hıristiyanlığın ilk ortaya çıktığı tarihten, dördüncü yüzyılda formüle edilen İznik (Nicene) İnanç Bildirisi'ne kadar geçen süre içinde Baba Tanrı ile İsa arasındaki ilişkileri ifade eden kavramların gelişimini belirleyen güdülerin ne olduğunu analiz etmeye çalışmaktadır. Az önce açıklanmış olan teorik prensipler uyarınca bu araştırmanın amacı belirli bir tespitte bulunmaktadır. Buna göre acaba bazı dini düşüncelerde ortaya çıkan değişiklikler konuyla ilgili insanların yaşadığı psişik değişikliklerden, bu değişiklikler de onların yaşam biçimlerinde ortaya çıkan değişikliklerden mi kaynak-

lanmaktaydı? Bu araştırma, düşünceleri insanlar ve onların yaşam biçimleri açısından inceleyecek, dogmanın gelişiminin ancak bilinçaltı hakkında detaylı bilgi sahibi olunarak anlaşılabileceğini açıklamaya çalışacaktır, dışsal gerçeklik bilinçaltı üzerinde etki yaratarak bilinçliliğin içeriğini belirlemektedir.

Bu çalışmanın yöntemi, araştırılan insanların yaşam durumlarını temsil eden konulara oldukça geniş bir yer ayrılmasını gerektirmektedir. Onların ruhsal, ekonomik, toplumsal ve siyasal durumlarının kısacası "psişik profillerinin" detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu, orantısız bir vurgu içeriyor gibi görünse de okuyucunun şu hususu göz önünde bulundurması gerekmektedir: Bir hastanın psikanalitik bir vaka olarak ele alınması durumunda bile, bu kişinin etrafındaki dışsal koşulların son derece detaylı ve kapsamlı olarak araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada araştırılmakta olan kalabalık kitlelerin toplam kültürel durumlarının tanımlanması ve onların dışsal ortamlarının sunumunun yapılması, bir vaka çalışmasında gerçek durumlarının tanımlanmasından daha büyük bir önem taşımaktadır. Bunun nedeni şeylerin doğasıyla ilgili tarihsel yeniden inşa çalışmasının özelliklerinde yatmaktadır. Bu çalışma yalnızca belirli bir detay seviyesinde yürütülecek bile olsa, bir tek insanın hayatında ortaya çıkan basit gerçeklerin raporlanmasıyla karşılaştırılamayacak ölçüde çok daha karmaşık ve kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Buna rağmen bu dezavantaja hoşgörüyle yaklaşılması gerektiğine inanmaktayız, zira tarihsel bir olayın anlaşılabilmesi için ona bu şekilde yaklaşılması ve bu şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma analitik din araştırmaları konusundaki en önemli uzmanlardan biri olan Theodor Reik tarafından ele alınmış bir konuyla ilgilidir.[4] İçerik farklılığı kullanılan farklı yöntemlerden kaynaklanmaktadır, bu konu ve yöntemler arasındaki farklılıklar bu makalenin en sonunda kısaca değerlendirilecektir.

Buradaki amacımız bilinçaltındaki süreçlerde yaşanan değişikliklerden kaynaklanan teolojik düşüncelerle ifade edilen bilincin belirli içeriklerinde ortaya çıkmış olan değişiklikleri anlamaktır. Buna göre yöntem problemiyle ilgili olarak yaptığımız gibi, psikanalizin en önemli buluşlarıyla ilgili olarak da sorumuza değindiği zaman kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Dinin Sosyal-Psikolojik Fonksiyonu

Psikanaliz dürtü ve içgüdülerin psikolojisidir. Psikanalize göre insan davranışı duygusal dürtüler tarafından şartlandırılıp tanımlanmaktadır. Bunlar, kendileri dolaysız olarak gözlemlenemeyen fizyolojik kökenleri bulunan içgüdülerin dışavurumu olarak algılanmaktadır. Açlık dürtüleriyle aşk dürtülerinin popüler olarak sınıflandırılmasıyla tutarlı olarak Freud da ego ya da kendi kendini koruma, dürtüler ve cinsel dürtüler arasında ayrım yapmaya başlamıştır. Kendi kendini koruma ve sürdürmeye yönelik ego dürtüleri cinsel isteklerle ilgili olduğu ve insanın psişik mekanizmasında yer alan tahrip edici eğilimlerin özel bir önemi olduğu için Freud hayatı savunan dürtülerle ona zarar veren dürtüler arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurmak suretiyle farklı bir sınıflandırma yapılmasını önermiştir. Bu sınıflandırmayı burada daha detaylı olarak tartışmamıza gerek yoktur. Önemli olan cinsel dürtülerin, onları ego dürtülerinden farklı kılan bazı özelliklerinin teşhis edilmesidir. Cinsel dürtüler tatmin edilmesi zorunlu olan dürtüler değildir, bu dürtülerin tatmin edilmemesi hayatın kendisini tehdit etmemektedir. Açlık, susuzluk ve uyku ihtiyacı gibi ihtiyaçların giderilmemesi halindeyse hayat tehlikeye girmektedir. Ayrıca cinsel dürtülerin belirli ve önemli bir ölçüye kadar fantezilerle ve kendi vücuduyla tatmin edilmesi mümkündür. Bu nedenle ego dürtülerine göre cinsel dürtüler dış gerçeklikten çok daha bağımsız-

dırlar. Bununla yakından bağlantılı olan husus da kolaylıkla transfer edilebilmesi ve cinsel dürtüleri oluşturan unsurların birbirleriyle yer değiştirebilmesidir. Bir cinsel dürtünün tatmin edilmemesi durumunda bunun yerini, tatmin edilebilecek olan başka bir dürtü alabilmektedir. Cinsel dürtüler içindeki bu esneklik ve değişkenlik psişik yapının olağanüstü derecede değişkenlik göstermesinin temelini oluşturmaktadır. Bu durum aynı zamanda bireysel deneyimlerin bu kadar kesin ve belirgin olarak libido (cinsel dürtü) yapısını etkileme ihtimalini de yaratmaktadır. Freud'a göre zevk alma prensibi psişik aygıtın düzenleyicisi olarak gerçeklik prensibi tarafından düzenlenmektedir. Freud bu konuda şunları söylemektedir:

> "Bu nedenle daha az iddialı bir soruya döneceğiz; buna göre acaba insanlar kendi davranışlarıyla yaşamlarının amacının ve anlamının ne olduğunu göstermeye çalışmaktadır? Hayattan beklentileri nelerdir ve ondan neler elde etmeye çalışmaktadırlar? Bunun cevabından kuşku duyulacak fazla bir şey bulunmamaktadır. Mutluluk peşinde koşmaktadırlar, mutlu olmak ve mutluluklarını sürdürmek isterler. Bu çabanın biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bir taraftan acının ve mutsuzluğun bulunmadığı bir ortamda yaşamayı arzu ederken, diğer taraftan da güçlü mutluluk duygularıyla yaşamak istemektedirler. Daha dar anlamıyla "mutluluk" kelimesi bu sonuncusuyla ilgilidir. İnsanoğlu amaçlarındaki bu ikilemle uyumlu olarak faaliyetlerini de iki yönelişe göre sürdürmektedir. Buna göre esas olarak hatta yalnızca bu amaçlardan birini ya da diğerini gerçekleştirmek isterler."[5]

Kişi belirli şartlar altında libidosunu (cinsel dürtüsünü) maksimum ölçüde tatmin etmek isterken çektiği acıyı mümkün olan en düşük seviyeye indirmek ister. Acıya engel olmak için cinsel dürtülerin muhtelif unsurlarının değiştirilmesi hatta bunlara ket vurulması kabul edilebilir. Ancak buna denk düşen ego dürtülerinden feragat edilmesi mümkün değildir.

Bir kişinin duygusal yapısının özellikleri onun psişik bünyesiyle, özellikle çocukluğunda yaşadığı deneyimler tarafından belirlenir. Dış gerçeklik onun bazı dürtülerinin tatmin edilmesini garanti ederken, bazılarından feragat edilmesini zorunlu kılmakta ve yaşadığı mevcut toplumsal durum tarafından belirlenmektedir. Bu sosyal gerçeklik tüm toplum üyelerini kucaklayan daha geniş gerçekliğin yanı sıra belirli toplumsal sınıfların dar gerçekliğini de kapsamaktadır.

Toplum bireyin psişik durumu için hem sınırlayıcı hem de tatmin edici ikili bir fonksiyona sahiptir. Bir kişi çok nadir olarak dürtülerinin tatmin edilmesinden doğacak olan tehlikeyi gördüğü için onlardan vazgeçer. Genellikle toplum bu konuda bazı yasaklar getirmektedir. İlk olarak, *bireyin kendisi için* gerçek bir tehlike oluşturabilecek hususların toplumsal olarak kabul edilmesiyle ilgili yasaklar konulur, birey bu tür yasaklanan dürtülerin tatmin edilmesinden kendisi için doğacak olan tehlikenin farkında değildir. İkinci olarak, tatmin edilmesi nedeniyle bireye zarar vermeyecek ancak toplumsal gruba zarar verebilecek olan dürtüler bastırılır ve bunlara ket vurulur. En son olarak da, toplumsal grubun çıkarlarını engellemeyen ancak sadece egemen bir sınıfın çıkarlarına aykırı düşen bazı dürtülerin tatmin edilmesine yasak konulur.

Toplumun bireyi "tatmin edici" fonksiyonu onun sınırlamalar getiren rolünden daha belirgindir. Bireyin onu kabul etmesinin nedeni tek bir faktöre bağlıdır, birey ancak onun kabul ettiği takdirde onun yardımıyla belirli bir yere kadar zevk ve mutluluk elde ederek çekeceği acılardan kurtulmuş olur. Bunlar öncelikle kendi varlığını sürdürmekle ilgili temel ihtiyaçların, ikinci olarak da libidosuyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgilidir.

Bu söylenenler tarihsel olarak bilinen bütün toplumların belirli bir özelliğini dikkate almamıştır. Bir toplumun üyeleri doğal olarak toplumun nelere izin verip vermeyeceği konusunda birbirlerine danışmamaktadırlar. Bu durum ekonomi-

nin üretici güçleri tarafından belirlenmektedir, ekonominin üretici güçlerinin gelişmişlik derecesi bütün toplumun maddi ve kültürel ihtiyaçlarını karşılaması için yeterli olmayabilir. Başka bir ifadeyle toplum dışsal tehlikeye karşı korunmasız ve temel ego ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda yetersiz kalabilir. Bu durumda en güçlü toplumsal sınıf öncelikle kendi ihtiyaçlarını maksimum ölçüde karşılamaya çalışacaktır. Bu sınıfın kendileri tarafından yönetilenlere sağlayacakları mutluluk derecesi mevcut ekonomik imkânların seviyesine bağlıdır. Ayrıca yönetilenleri topluma uyum sağlayacak bir durumda tutabilmek amacıyla onlara minimum ölçüde de olsa bir mutluluk seviyesi sağlanmalıdır. Toplumsal istikrarın sağlanması dışsal güç kullanımına pek fazla bağlı değildir. Büyük ölçüde onları belirli bir toplumsal durumda içe doğru yönlendirecek bir psişik durumda tutabilmek gerçeğine dayanmaktadır. Daha önceden de belirtmiş olduğumuz gibi doğal ve kültürel dürtülerin minimum bir seviyede dahi olsa tatmin edilmesi gerekmektedir. Ancak bu noktada kitlelerin psişik olarak itaat göstermesi için başka bir unsurun da önem taşıdığını görmemiz gerekmektedir. Bu unsur toplumların sınıflar şeklinde yapısal olarak nasıl tabakalaştığıyla ilgilidir.

Bu bağlamda Freud insanoğlunun doğa karşısındaki yalnızlığının bir yetişkinin kendini bir çocuk olarak bulduğu durumun tekrarı olduğunu söylemiştir. Bu durumda ona yabancı büyük güçler karşısında bir yardım görmeksizin varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Kendi narsist eğilimlerini takip eden yaşam dürtüleri onu koruma ve mutluluk sağlayan objelere, isim vermek gerekirse ebeveynlerine bağlamaktadır. Toplumun doğa karşısında korunmasız olduğu ölçüde çocuğun psişik durumu da toplumun bireysel üyesi için bir yetişkin olarak tekrarlanmalıdır. Çocuk annesinden ya da babasından çocuksu sevgi ve korkunun yanı sıra bir fantezi şahsiyet olan Tanrı'ya karşı olan düşmanca tavrının bir kısmını da ödünç almaktadır.

Buna ilave olarak bazı gerçek şahıslara karşı, özellikle de elit tabakanın temsilcilerine karşı düşmanca bir tavır takınılması söz konusudur. Sosyal tabakalaşmada çocukluk durumu birey için tekrarlanmaktadır. Güçlü olanların yöneticilerinde saygı duyulması gereken kuvvetli ve akıllı insanları görmektedir. Onların kendilerine iyilik dilediğine inanmakta ve onlara karşı direnişin her zaman için cezalandırılacağını da bilmektedir. Onların gözüne girmek için uysal olmaya razıdır. Bu duygular bir çocuk olarak babasına karşı beslediği duyguların aynısıdır, ona yöneticiler tarafından adil ve doğru olarak sunulan şeyleri eleştirmeden kabul etmesi, çocukluğunda babası tarafından yapılan her açıklamaya inanmış olması gibi anlaşılır bir durumdur. Tanrı portresi de bu duruma bir ilave yapmaktadır, Tanrı her zaman için yöneticilerin bir müttefiki durumundadır. Daima gerçek kişilerden oluşan yöneticiler bir eleştiriye maruz kaldıklarında arkalarını Tanrı'ya dayayabilirler. Zira Tanrı gerçek şahıs olmama özelliğiyle eleştiriyi sadece küçümseyerek ve otoritesini kullanarak egemen sınıfın otoritesini teyit etmektedir.

Bu çocuksu esaretin yarattığı psikolojik durumda sosyal istikrarın en önemli garantilerinden biri yatmaktadır. Bunların pek çoğu kendilerini çocukluklarında yaşadıkları aynı durumda bulmaktadır, babaları karşısında çaresiz bir durumdadırlar, aynı mekanizmalar o zamanki gibi şimdi de işlemektedir. Psişik durum seçkinler tarafından alınan bir dizi önemli ve karmaşık önlemler sonucunda oluşturulmaktadır. Bu önlemlerin amacı kitlelerin çocuksu psişik bağımlılıklarını sürdürerek ve güçlendirerek onların bilinçaltlarında bir baba portresini empoze etmektir.

Bu amaca ulaşmanın en önemli yollarından biri de dindir. Görevi halk adına başka bir psişik bağımlılığı engellemek, onları entelektüel açıdan korkutmak ve onları yetkililer karşısında sosyal olarak gereken ölçüde çocuksu bir şekilde uysallaştırmaktır. Aynı zamanda önemli başka bir fonksiyonu

da bulunmaktadır, kitlelere belirli bir miktarda tatmin sağlayarak onları itaat eden bir oğul pozisyonunda tutacak şekilde hoşgörü göstermekte ve bu durumlarını değiştirip isyankâr bir oğla dönüştürme girişimlerini engellemektedir.

Bunlar ne tür tatminlerdir acaba? Hiç kuşkusuz kendi varlığını sürdürmekle ilgili ego dürtülerini ya da daha iyi beslenme veya maddi mutlulukla ilgili dürtülerin tatminine yönelik değillerdir. Bu tür mutluluklar ancak gerçeklikte elde edilebilecek mutluluklardır, bunlar için insanların dine ihtiyaçları bulunmamaktadır. Dinin fonksiyonu kitlelere sadece gerçeklik tarafından sunulan pek çok sınırlamaya daha kolay katlanmalarını sağlamaktır. Dinin sağladığı tatminler daha çok libidoyla ilgilidir, bu tür tatminler esas olarak hayal ürünüdürler. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi libidoyla ilgili dürtüler ego dürtülerinin aksine fantezilerle tatmin edilebilmektedir.

Burada dinin psişik işlevlerinden biriyle ilgili bir soru karşımıza çıkmaktadır. Şimdi Freud'un bu konuyla ilgili olarak yaptığı araştırmaların en önemli sonuçlarını kısaca açıklamaya çalışacağız. *Totem ve Tabu* adlı araştırmasında Freud totemciliğin hayvan tanrısının yüceltilmiş baba olduğunu göstermiştir. Totem hayvanının öldürülmesi ve yenmesi yasaklanmakla birlikte yılda bir kez, bayram süresince bu yasak delinmektedir. Böylece insanoğlu aynı zamanda yardımcı ve himayeci olduğu kadar baskıcı bir rakip olan babaya karşı çocukluğunda edinmiş olduğu birbiriyle çelişen tavırları tekrarlamaktadır.

Özellikle Reik tarafından iyi bir şekilde gösterilmiş olduğu gibi babaya karşı takınılan bu çocuksu tavrın Tanrı'ya yöneltilmesine büyük dinlerde de rastlanmaktadır. Freud ve öğrencileri tarafından oluşturulan soru Tanrı'ya karşı takınılan dini tavrın psişik niteliğiyle ilgiliydi. Bu soruya şu şekilde cevap verilmekteydi; yetişkinlerin Tanrı'ya karşı olan tavrında

çocuğun babaya karşı takınmış olduğu çocuksu tavrın bir tekrarı görülmektedir. Bu çocuksu psişik durum dini durumdaki düzenin psişik tavrını temsil etmektedir. Freud *Bir Yanılsamanın Geleceği* adlı çalışmasında bu sorunun ötesine geçerek onu daha da genişletmektedir. Artık sorduğu soru sadece dinin psikolojik açıdan nasıl mümkün olabileceğiyle ilgili değildir, bunun yanı sıra dinin hangi nedenle var olduğu ya da hangi nedenle gerekli olduğu sorusunu da sormaktadır. Bu soruya verdiği yanıt psişik ve sosyal gerçekleri birlikte göz önünde bulundurmaktadır. Dinin uyuşturucu bir etkisi olduğunu ve bu etki sayesinde doğanın güçleri karşısında güçsüz ve çaresiz bir durumda bulunan insanoğlunu yatıştırdığını ileri sürmektedir.

Bu durum yeni bir şey değildir. Çocuksu bir prototipi bulunmakta olup aslında onun sadece bir devamıdır. Kişi küçük bir çocuk olarak anne ve babasına karşı daha önce de benzer bir umutsuzluk durumu yaşamıştır. Anne ve babasından, özellikle de babasından korkmak için mantıklı nedenleri bulunmaktaydı ancak babasının kendisini bildiği tehlikelere karşı koruyacağından da emindi. Bu nedenle iki durumu birleştirmek doğal bir şeydi, burada da umut etmek rüya âlemindeki gibi bir rol oynamaktaydı. Uyuyan bir şahıs ölümün önsezisine kapılabilir, bu durum onu mezarlığına gömmekle tehdit etmektedir. Ancak rüya âlemi oldukça korkunç bir olayı bile bir umudun gerçekleşmesine dönüştürebilecek bir durumu nasıl seçeceğini bilmektedir. Rüya görmekte olan bir kişi kendini tırmandığı bir eski Etrüsk mezarlığı içinde görürken arkeolojik merakını tatmin ettiği için kendini mutluluk içinde hissedebilir. Benzer bir şekilde bir insan doğanın güçlerini sadece kendisiyle eşit olarak gördüğü kişilerle özdeşleştirmez. Eğer böyle bir özdeşlik kurmuş olsaydı doğanın güçlerinin onun üzerinde yaratmış olduğu ezici izlenime adaletsiz davranmış olurdu, bu nedenle onlara bir baba karakteri verir. Onları tanrılara dönüştürerek, daha önce göstermiş ol-

duğum gibi onlarda çocuk prototipinin yanı sıra bir de filogenetik prototip bulur.

Zaman içinde ilk gözlemler doğal fenomenlerdeki kanunlarla uyumlu ve uygun hale getirilmiş, böylece doğanın güçleri insani özelliklerini yitirmişlerdir. Ancak insanoğlunun çaresizliği baba ve tanrıların arayışıyla birlikte devam etmektedir. Tanrılar üç yönlü görevlerini sürdürür. İlk olarak doğanın yarattığı şiddeti dualarla defetmeleri gerekmektedir. Kaderin zalimliğine özellikle de ölüme karşı insanları korurken, bir taraftan da uygar yaşam biçiminin insanlara dayatmış olduğu acı ve mahrumiyet karşısında onları desteklemeleri gerekmektedir.[6]

Freud böylece şu sorunun cevabını vermektedir: "Dini öğretilerin içsel gücünü pekiştiren unsurlar nelerdir? Bu öğretiler rasyonel bir desteğe ihtiyaç duymaksızın etkinliklerini artırmalarını hangi koşullara borçludurlar acaba?"

"Öğreti oldukları ileri sürülen bu dini düşünceler deneyime dayanmadığı gibi düşünce ürünü de değillerdir. Bunlar tamamen yanılsamadan ibaret olup insanoğlunun en ilkel, en garip ve en temel umutlarını tatmin etmeye yönelik olarak geliştirilmişlerdir. Onların gücünün sırrı, bu umutların güçlülüğünden kaynaklanmaktadır. Bildiğimiz gibi çocuklukta hissedilen çaresizliğin korkunçluğu korunma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç babanın sevgisi aracılığıyla sağlanmıştır. Bu çaresizliğin bir ömür boyu süreceğinin anlaşılması da bir babaya sığınmayı, hatta bu sefer daha da güçlü bir babaya sığınmayı gerekli hale getirmiştir. Böylece ilahi Tanrı'nın merhametli yönetimi hayatın tehlikeleri karşısındaki korkularımızı hafifletir. Ahlaki bir dünya düzeninin kurulması adalet taleplerinin yerine getirileceğini garanti altına almaktadır. Bu talepler insani uygarlık tarafından genellikle yerine getirilmemiştir. Ayrıca dünyevi varlığın öbür dünyaya kadar uzatılmış olması bu arzuların gerçekleşeceği yerel ve

geçici çerçeveyi oluşturmaktadır. İnsanoğlunun merakını çeken, evrenin nasıl yaratılmış olduğu gibi ya da vücutla zihin arasındaki ilişkinin ne olduğu gibi muammaların açıklığa kavuşturulması bu sistemin altında yatan varsayımlar uyarınca geliştirilmektedir. Baba kompleksi, babayla yaşanan çelişkiler gibi tamamen baş edilmesi mümkün olmayan sorunlardan kaynaklanan çatışmaların bertaraf edilmesi ve evrensel olarak kabul gören bir çözüme kavuşturulması bireyin psişik yapısını önemli ölçüde rahatlatır."[7]

Bu nedenle Freud çocuksu durumda dini yaklaşımın mümkün olabileceğini düşünmektedir. İnsanoğlunun doğa karşısındaki güçsüzlüğü ve çaresizliği nedeniyle onun göreceli olarak gerekli olduğuna inanmakta, ancak insanoğlunun doğayı giderek daha fazla kontrol altına almasıyla birlikte dinin bir yanılsamaya dönüştüğü ve gereksiz bir hale geldiği sonucuna varmaktadır.

Buraya kadar söylenenleri kısaca özetleyecek olursak, insanoğlu yaşamı boyunca maksimum zevk elde etmenin peşinden koşmaktadır, ancak sosyal gerçeklik onu birçok dürtüsünden feragat etmeye zorlamaktadır. Toplum yani egemen sınıflar bireyin feragat ettiği dürtüler yerine kendileri için zararı olmayan başka tatmin yolları bularak bunlarla insanları avutmaya çalışırlar.

Bu tatminlerin özelliği esasen fantezilerle özellikle de toplu fantezilerle gerçekleşebiliyor olmalarıdır. Sosyal gerçeklikte önemli bir fonksiyonu yerine getirirler. Toplum gerçek tatminin gerçekleşmesine izin vermediği için fanteziler aracılığıyla gerçekleşen tatmin duyguları gerçek tatmin duygularının yerini alır ve toplumsal istikrara önemli bir katkıda bulunur. İnsanların gerçeklikte sürdürdükleri feragat etme ölçüsü büyüdükçe bunu telafi edebilecek dayanakların güçlendirilmesi gerekmektedir. Fantezilerle gerçekleşen tatminler her uyuşturucuda bulunan iki yönlü etkiye sahiptir. Bir taraftan

sakinleştirici bir etki yaratırken diğer taraftan da gerçekliğin aktif olarak değiştirilmesini caydıran bir etki yaratırlar. Toplu halde gerçekleşen fantezi tatminleri bireysel olarak kurulan gündüz hayallerine göre önemli bir üstünlüğe sahiptirler. Evrensel olmaları nedeniyle bu fanteziler bilinçli zihin tarafından gerçekmiş gibi algılanırlar. Herkes tarafından paylaşılan bir yanılsama bir gerçekliğe dönüşür. Bu toplu fantezi tatminlerinin en eskisi dindir. Toplumun ileriye doğru gelişmesiyle birlikte fanteziler giderek daha karmaşık ve daha rasyonel bir hale gelirler. Dinin kendisi de daha fazla farklılaşırken bunun yanı sıra toplu fantezileri ifade eden şiir, sanat ve felsefe ortaya çıkar.

Özetlemek gerekirse, dinin üçlü bir fonksiyonu bulunmaktadır. Tüm insanlık için hayatın yoksun bıraktırdığı şeyler için bir teselli yaratmaktadır. İnsanlığın büyük bir çoğunluğu için sınıfsal konumlarını duygusal açıdan kabul etmelerini teşvik etmektedir. Topluma hâkim olan azınlık açısından ise ezdikleri insanların çektiği acılar nedeniyle hissettikleri vicdan azabından kurtulmalarını sağlamaktadır.

Aşağıda yer alan araştırma söylenmiş olan şeyleri, dini gelişmenin küçük bir dilimini incelemek suretiyle detaylı olarak sınamayı amaçlamaktadır. Sosyal gerçekliğin belirli şartlar altında belirli bir grup insan üzerinde nasıl bir etki yaratmış olduğunu, duygusal eğilimlerin belirli dogmalarda, toplu fantezilerde nasıl bir ifade bulduğunu, bunun yanı sıra sosyal durumdaki bir değişikliğin psişik yapıdaki değişikliğe ne şekilde yol açmış olduğunu göstermeye çalışacağız. Bu psişik değişikliğin bilinçaltındaki belirli dürtüleri tatmin etmiş olan yeni dini fantezilerde ne şekilde ifadesini bulmuş olduğunu açıklamaya çalışacağız. Böylece bir taraftan dini kavramlardaki bir değişiklikle, baba ya da anneyle yaşanan çocukluk deneyimleriyle diğer taraftan da toplumsal ve ekonomik durumdaki değişiklerle ne kadar yakın bir bağlantı içinde olduğu açıklığa kavuşacaktır.

Araştırmanın gidişatı daha önceden bahsedilen metodolojik ön varsayımlar tarafından belirlenmektedir. Buradaki amaç *dogmanın araştırılarak insanların anlaşılması değil, insanlığın araştırılarak dogmanın anlaşılmasıdır*. Bu nedenle öncelikle eski Hıristiyan inancının doğmuş olduğu toplumsal sınıfın içinde bulunduğu durumunu açıklamaya ve bu insanların toplam psişik durumu açısından bu inancın psikolojik anlamını anlamaya çalışacağız. Ardından, daha sonraki bir dönemdeki insan zihniyetinin ne kadar farklı olduğunu göstereceğiz. En sonunda da üç yüz yıllık bir gelişimin ürünü olarak ortaya çıkmış olan İsa hakkındaki bilgilerin (Kristoloji'nin) bilinçaltındaki anlamını anlamaya çalışacağız. Esas olarak erken Hıristiyan inancıyla İznik (Nicene) dogmasını ele alacağız.

Erken Dönem Hıristiyanlık ve İsa Kavramı

Hıristiyanlığın kökenini anlamaya yönelik her türlü çabanın işe en eski inanç sahiplerinin ekonomik, toplumsal, kültürel ve psişik durumlarını araştırarak başlaması gerekmektedir.[8] Filistin Roma İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ancak imparatorluğun ekonomik ve toplumsal gelişimine ayak uyduramamıştı. Augustus imparatorluğunun kurulması, feodal bir oligarşik yönetimin sona ermesi anlamına geliyor, bunun sonucunda da kentsel yurttaşlığın gelişimi zafer kazanıyordu. Uluslararası ticaretin gelişimi geniş kitleler açısından bir gelişme sağlamıyor, gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmuyordu. Uluslararası ticaretle sadece son derece ince bir sosyal tabaka olan mülk sahibi sınıflar ilgileniyordu. Şehirler daha önceden görülmemiş sayıda işsiz ve karnı aç bir proletarya ile dolup taşıyordu. Roma'dan sonra Kudüs de göreceli olarak bu tür proletaryaya sahip olan bir şehir haline gelmişti. Sadece evlerinde çalışmakta olan zanaatkârlar da büyük ölçüde proletarya sınıfına dahil olmuş; dilenciler,

vasıfsız işçiler ve köylülerle aynı kaderi paylaşması zor olmamıştı. Aslında Kudüs proletaryasının durumu Roma'daki proletaryanın durumundan daha kötüydü, Roma'daki medeni haklardan faydalanamıyordu. İmparatorların midesi ve kalbiyle ilgili acil ihtiyaçları tahıl ürünlerinin dağıtımı, karmaşık oyun ve entrikalarla karşılanırken proletaryanın bu tür ihtiyaçları giderilmiyordu.

Kırsal nüfus da olağanüstü yüksek bir vergi yükü altında inim inim inliyor, borcu nedeniyle köleleşiyor, küçük çiftçilerin üretim araçları ya da küçük arazileri ellerinden alınıyordu. Bu çiftçilerin bazıları Kudüs proletaryasının saflarına katılırken diğerleri şiddete dayanan siyasi ayaklanma ve yağmalama gibi ümitsiz yöntemlere başvuruyorlardı. Kudüs'te Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi bu son derece fakirleşmiş ve umudunu kaybetmiş olan proletaryanın hemen üzerinde ekonomik bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bu orta sınıf Roma'nın baskısı altında sıkıntı çekiyor olmakla beraber en azından ekonomik açıdan istikrarlı bir yapıya kavuşmuştu. Bu orta sınıfın üzerindeyse küçük olmakla birlikte güçlü ve etkili olan feodal beylerden, din adamlarından ve zengin aristokratlardan oluşan bir zümre yer alıyordu. Filistin nüfusu içindeki derin ekonomik ayrımlar nedeniyle sosyal farklılıklar da ileri boyutlara ulaşmıştı. Ferisiler, Sadukiler ve Am Ha-aretz hareketleri bu farklılıkları yansıtan siyasi ve dini gruplardı. Sadukiler zengin üst sınıfın temsilcileriydiler, "onların öğretisi sayısı çok küçük ancak itibarı çok yüksek olan bir azınlık tarafından benimsenmişti."[9]

Zenginler her ne kadar Sadukileri destekliyor olsalar da Josephus onların tavırlarını aristokratik bulmuyordu; "Sadukilerin birbirlerine karşı davranışları zaman zaman belirli ölçülerde, kendi aralarındaki konuşmaları da adeta birbirlerine yabancıymış gibi vahşice olabilmektedir."[10]

Bu feodal üst sınıfın altında yer alan Ferisiler ise orta ve küçük ölçekli şehir yurttaşlarını temsil ediyorlardı, bunlar

"birbirlerine arkadaşça davranıyor, kamuya uyum sağlıyor ve saygılı davranıyorlardı."[11]

"Şimdi Ferisilere geri dönecek olursak, tutumlu olmayı severler, beslenmede çok lezzetli yemekleri tercih etmez, küçümserler. Mantık kurallarına ve kendileri için iyi olacağı tavsiye edilen şeylere göre hareket ederler. Pratikte mantığın gerektirdiği şeylere göre ciddiyetle hareket etmeleri gerektiğini düşünür ve bunları hayata geçirirler. Yaşlılara saygı gösterir, yaptıkları hiçbir şeyde onların tavsiyelerine aykırı hareket etmek istemezler. Her şeyin kader tarafından belirlendiğine inansalar bile insanların elinden uygun gördükleri şekilde davranma özgürlüklerini almazlar. Onların inancına göre Tanrı'yı hoşnut kılacak şeylere kısmen kader şurası, kısmen de tahta çıkmış olan erdemli ya da haince davranan kişiler karar vermelidir. Ruhların içinde ölümsüz bir yaşam gücü bulunduğuna, bu dünyada ödüllendirileceklerine ya da cezalandırılacaklarına inanırlar. Buna denk düşecek şekilde erdemli ya da haince bir yaşam sürdürürler. Haince davranış gösterenler müebbet hapse mahkûm edilirken, erdemli bir hayat sürdürmüş olanlar yeniden dünyaya gelip tekrar yaşamakla ödüllendirileceklerdir. Bu öğretiler ve ilahi inançlarla, dualar ve kurbanlarla halkın büyük bir çoğunluğunu ikna ederek kendilerine uygun düşen bir hayat tarzını sürdürürler."[12]

Josephus'un orta sınıf Ferisileri hakkında yaptığı tanımlama onları gerçek hayatta olduklarından daha fazla birlik içindeymiş gibi göstermektedir. Ferisilerin takipçileri arasında yer alan bazı unsurlar proletaryanın en alt tabakalarından geliyor ve onlarla ilişkilerini (Rabbi Akiba gibi) benzer yaşam biçimleriyle sürdürüyorlardı. Bununla birlikte Ferisiler arasında durumu iyi olan şehir yurttaşları da bulunmaktaydı. Bu sosyal farklılık değişik şekillerde ifadesini buluyor, en

açık olarak da Ferisilerin kendi içinde Roma yönetimi ve devrimci hareketler karşısında takındıkları farklı siyasi tavırlarda ortaya çıkıyordu.

Kentsel Lümpen Proletarya'nın en alt tabakaları ve ezilen köylülerden oluşan, "Am Ha-aretz" adı verilen (İsrail topraklarının halkı anlamına gelmektedir) hareket Ferisiler ve onların taraftarı olan kitlelerle çok büyük bir mücadele içindeydi. Hatta yaşanan ekonomik gelişmeler bu sınıfın kökünü tamamen kazımıştı, artık kaybedecekleri hiçbir şey kalmadığı gibi belki de kazanacakları bazı şeyler vardı. Ekonomik ve toplumsal olarak Roma İmparatorluğu'nun tamamında imparatorluğa entegre olmuş Yahudi cemaatinin dışında yer alıyorlardı. Onlar Ferisileri takip etmedikleri gibi, onlara saygı da göstermiyorlardı, hatta onlardan nefret ediyor, onlar tarafından da hakir görülüyorlardı. Bu tavrın en tipik özelliğini Ferisi hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olan Akiba'nın yaptığı açıklamalarda bulmak mümkündür. Akiba'nın kendisi de proletarya kökenli olmakla birlikte şunları söylemektedir: "Ben hâlâ Am Ha-aretz hareketi mensubu cahil ve sıradan bir adam iken şöyle derdim: 'Eğer elimi bir âlime dokundurabilseydim, onu bir eşek gibi ısırırdım,'[13] Talmud devam eder: Rabbi 'bir köpek gibi' de bir eşek ısırmaz ki" bunun üzerine şu cevabı verir: "Bir eşek ısırdığı zaman genellikle kurbanının kemiğini koparır ancak bir köpek ısırdığı zaman kurbanının sadece etine diş geçirebilir." Talmud'daki aynı pasajda Ferisilerle Am Ha-aretz mensupları arasındaki ilişkiyi anlatan bir dizi açıklama yer almaktadır.

"Bir adam tüm mal varlığını satarak eş olarak bir din âliminin kızını almaya çalışmalıdır. Bunu başaramazsa seçkin bir adamın kızını eş olarak elde etmeye çalışmalıdır. Bunu da başaramazsa bir sinagog yöneticisinin kızını elde etmeye çalışmalı, gene de başarısız olursa bir sadaka toplayıcısının kızını eş olarak seçmeli o da olmazsa bir ilkokul öğretmeninin kızını almalıdır. Sıradan bir insanın (bir Am Ha-aretz mensubunun) kızı ile kesinlikle ev-

lenmemelidir, zira onların kızlarından ancak iğrenilebilir, onların kadınlarından iğrenip uzak durulmalıdır, kızlarıyla ilgili olarak söylenen şudur: 'Herhangi bir hayvanla cinsel ilişki kurana lanet olsun.' (Yasa'nın Tekrarı 27)"

Ya da R. Jochanan şunları tekrar söylemektedir:

"Sıradan bir insan balık gibi parçalanabilir... Kızını sıradan bir insanla evlendiren kişi aslında onu bir aslanın karşısında zincire vurmaktadır. Bir aslanın kurbanını parçalayıp midesine indirmesi gibi sıradan bir insan da yatakta o kıza vahşice ve hiçbir utanç hissetmeden saldıracaktır."

R. Eliezer ise şöyle konuşur:

"Sıradan insanların bizlere ekonomik açıdan ihtiyaçları olmasaydı, bizleri çoktan katletmiş olurlardı... Sıradan bir insanın din âlimlerine karşı beslediği düşmanlık, putperestlerin İsraillilere karşı beslediği düşmanlıktan çok daha yoğundur... Bu insanlarla ilgili söylenebilecek altı şey doğrudur: Sıradan bir insana şahit olarak güvenilmemeli ve onun göstereceği kanıtlar kabul edilmemelidir, onunla herhangi bir sır paylaşılmamalı, yetim bir çocuğun vesayeti ona verilmemelidir. Onun hayır işleriyle ilgili herhangi bir fonun yediemini olmasına izin verilemeli, onunla birlikte seyahat edilmemeli, herhangi bir şey kaybedildiğinde kayıp hakkında ona herhangi bir şey söylenmemelidir."[14]

Burada aktarılan görüşler paralelinde pek çok görüş bulunmaktadır. Bunlar Ferisi gruplarından kaynaklanmakta olup Am Ha-aretz hareketine karşı besledikleri nefret duygularının çok yoğun olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Am Ha-aretz hareketine mensup olan sıradan insanların din âlimlerine ve onların taraftarlarına karşı besledikleri nefret duygularının da ne kadar güçlü olduğuna işaret etmektedir.[15]

Filistin Yahudileri arasında yer alan aristokrasi, orta sınıflar ve onların entelektüel liderleri arasındaki mücadeleyi an-

latmak artık gerekli bir hale gelmiştir. Bunu yaparken diğer taraftan şehir ve kır proletaryasının mücadelesine de değinmek gerekecek, böylece eski Hıristiyanlık gibi siyasi ve dini açıdan devrimci özellikler taşıyan hareketlerin ortaya çıkmasının sebepleri açıklığa kavuşacaktır. Olağanüstü derecede çeşitlilik arz eden Ferisiler arasındaki farklılıkları bu çalışma kapsamında daha detaylı olarak incelememize gerek bulunmamaktadır, zira bunu yapacak olursak ele aldığımız konunun tamamen dışına çıkmış olacağız. Ferisi grubun içinde yer alan orta sınıfla proletarya arasındaki çelişki giderek derinleşmiş, Roma baskı ve zulmünün artmasıyla birlikte toplumun en alt sınıfları ekonomik açıdan tamamen imha edilmiş ve bu sınıfların kökleri kazınmıştır. Bu gelişime paralel olarak toplumun en alt sınıfları devrimci nitelik taşıyan çeşitli ulusal, toplumsal ve dini hareketleri desteklemeye başlamışlardır.

Kitlelerin bu devrimci talepleri ifadesini iki yöne doğru bulmuştur. Birinci olarak kendi aristokrasileri ile Romalılara karşı yönelen devrim ve kurtuluş yönündeki *siyasi* girişimlerde ve ikinci olarak da her türden *dini-mesihçi* hareketlerde. Ancak özgürlük ve kurtuluşa doğru ilerleyen bu akımlar arasında hiçbir şekilde kesin bir ayrım bulunmamaktadır, bunlar sık sık iç içe geçmişlerdir. Mesihçi hareketlerin kendileri kısmen pratik, kısmen de sadece edebi biçimlerde açılım bulmuşlardır.

Bu türden önemli hareketlere burada kısaca da olsa değinilebilir.

Herod'un ölümünden kısa bir süre önce halk Romalıların baskısının yanı sıra Romalıların emri altında çalışmakta olan Yahudi yöneticilerden de zulüm görmekteydi. Bu dönemde Kudüs'te iki Ferisi âlimin liderliği altında bir halk isyanı ortaya çıkmış, bu isyan sırasında Tapınağın giriş kapısındaki Roma kartalı imha edilmiştir. Bunun üzerine kışkırtıcılar öldürülmüş, isyanı örgütleyen komplocular diri diri yakılmışlardır. Herod'un ölümünden sonra kalabalık bir güruh

onun vârisi olan Archelaus'un önünde gösteri yaparak siyasi mahkûmların serbest bırakılmalarını, piyasa vergisinin kaldırılmasını, devlete ödenen yıllık haracın azaltılmasını talep eder. Ancak bu talepler yerine getirilmez. Bu olaylarla ilgili olarak MÖ 4 yılında patlak veren bir halk gösterisi kanlı bir şekilde bastırılır, binlerce gösterici askerler tarafından öldürülür. Bu katliama rağmen halk hareketi daha da güçlenir, halk isyanı yaygınlaşır. Kudüs'te Romalılara karşı yeni kanlı isyanlar baş gösterir, bu isyanlara kırsal kesimde yaşayan halk da katılır. Eski devrimci merkez olan Galilee'de Romalılarla pek çok çarpışma yaşanır, Ürdün'de ise isyan patlak verir. Eski bir çoban gönüllü birlikleri bir araya getirerek Romalılara karşı bir gerilla savaşına önderlik eder.

MÖ 4 yılında durum böyleydi. Romalılar açısından isyan halindeki kitlelerle mücadele etmek pek de kolay bir iş değildi. Zaferlerini taçlandırmak için iki bin devrimci mahkûmu çarmıha gererler.

Birkaç yıl boyunca ülkede sessizlik hüküm sürdü. Ancak MS 6 yılında ülkede direkt olarak Roma yönetiminin ilan edilmesiyle birlikte ilk önce nüfus sayımı yapılmaya başlandı. Nüfus sayımının yapılmasıyla birlikte yeni bir devrimci hareket ortaya çıktı, bu hareket içinde yer alan alt ve orta sınıflar birbirlerinden ayrışmaya başladı. Ferisiler on yıl önce isyana katılmış olsalar da şehir ve kırsal kesimdeki devrimci gruplarla Ferisiler arasında yeni bir ayrım ortaya çıkmaya başladı. Şehir ve kırsal kesimdeki alt sınıflar Zealotlar adı verilen yeni bir partide bir araya gelirken, Ferisilerin liderliği altında bir araya gelen orta sınıf Romalılarla uzlaşmaya hazırlardı. Romalıların baskıcı, Yahudilerin aristokrat boyunduruğu giderek arttıkça, kitlelerin durumu daha da kötüleşti, Zealotların saflarına katılanların sayısı artış gösterdi. Romalılara karşı büyük isyan patlak verene kadar halkla Roma yönetimi arasındaki çatışmalar aralıksız olarak devam etti. Romalıla-

rın Kudüs Tapınağı'na bir Sezar ya da Roma kartalı heykeli dikilmesi yönündeki girişimleri isyanların çıkmasına neden oluyordu. Bu tür önlemlere karşı duyulan tepki dini bir temelde rasyonalize ediliyordu. Ancak aslında kitleler imparatorun liderliğinden ve onları sömüren egemen sınıfa önderlik etmesinden nefret ediyorlardı. O dönemde imparatora karşı bu kadar büyük bir tepki duyulmasının sebeplerini açıklığa kavuşturmak açısından bir şeyi unutmamak gerekmektedir. İmparatora karşı duyulan saygı tüm imparatorluk topraklarında öylesine büyük bir artış göstermekteydi ki, imparator kültü neredeyse hâkim din haline dönüşmek üzereydi.

Siyasi olarak Romalılara karşı zafer kazanılması umudu giderek ortadan kalkıp orta sınıf kendini geriye çekip Roma'ya taviz verme eğilimi gösterince alt sınıflar daha da radikalleşmiştir. Ancak alt sınıflar arasındaki bu radikal eğilimler zaman içerisinde siyasi özelliklerini kaybederek dini fanteziler ve Mesihçi düşünceler haline dönüşmüştür. Nitekim sahte bir Mesih olan Theudas halka onları Ürdün'e götüreceğine ve orada Musa'nın mucizesini tekrarlayacağına söz verir. Museviler nehrin üzerinden ayakları suya değmeden geçerken onları kovalamakta olan Romalılar suda boğulacaklardır. Romalılar bu fantezileri ileride tehlikeli olabilecek devrimci bir maya olarak algıladılar. Bu düşünceyle bu mesihin takipçilerini öldürüp Theudas'ın kellesini uçurdular. Ancak Theudas'ın takipçileri olacaktı, Josephus bölge valisi olan Felix idaresi (52-60) altındaki isyanın hikâyesini anlatır, isyanın liderleri;

> "... ilahi vahiy numarası altında halkı yanıltıp onları kandırdılar, ancak aslında icatlar çıkartarak hükümeti değiştirmek istiyorlardı, deliler gibi davranarak etkinlik kazandılar, halk onları çöle kadar takip etti, sanki Tanrı onlara özgürlük işaretleri verecekmiş gibi davrandılar. Ancak Felix bunun bir isyanın başlangıcı olduğunu düşünüyordu, onların üzerine silahlı süvari ve piyade birliklerini göndererek onların pek çoğunu ortadan kaldırdı.

Ancak Mısırlı bir sahte peygamber Yahudilere daha öncekinden daha fazla zarar vermiştir. Sahtekâr olmasına rağmen kendine peygamber süsü vererek etrafında, kandırdığı otuz bin kişiyi toplamayı başarmıştır. Onları çölde dolaştırdıktan sonra Zeytin dağı adı verilen dağa çıkartarak oradan Kudüs'e baskın düzenlemeyi planlıyordu."[16]

Romalı askerler devrimci grubun günah çıkarmasına fırsat vermeden, çoğunu öldürdü ya da hapse attı, geriye kalanlar kendi kendilerini imha ettiler, sağ kalanlar memleketlerinde saklanmaya çalıştılar. İsyan buna rağmen devam etti;

"Şimdi bunlar susturulduktan sonra hasta bir insan vücudunda olduğu gibi, vücudun başka bir organı iltihaplandı; sahtekârlarla hırsızlar (yani mesihçilerle onlardan daha fazla politize olmuş devrimciler) işbirliği yaparak Yahudileri isyan ve özgürlüklerini ilan etmeye teşvik ettiler. Roma devletine itaat etmeye devam edenleri öldürdüler, onlara göre kendi arzularıyla köleliği seçenlerin arzu ettikleri bu eğilimden uzaklaştırılması için onlar üzerinde zor kullanılması gerekiyordu. Onların vücutlarını parçaya ayırıp ülkede kol gezerek önemli kişileri öldürüp evlerini yağmaladılar, köyleri ateşe verdiler. Yahudiye eyaletinin tamamı yaptıkları bu çılgınca eylemlerden etkilenene kadar da bunları sürdürdüler. Böylece ateş her gün biraz daha güçlenerek açık bir savaşa dönüştü."[17]

Ulusun en alt sınıflarının giderek daha fazla ezilmesi onlarla daha az baskı gören orta sınıf arasındaki çelişkiyi güçlendirmiştir, bu süreç içerisinde kitleler giderek daha da radikalleşmişlerdir. Zealotların sol kanadı *"Sicarii"* (hançerli adam) adı verilen gizli bir hizip oluşturmuşlar, bunlar saldırı ve suikastlarla hali vakti yerinde olan vatandaşlar üzerinde şiddete dayalı bir baskı kurmuşlardır. Kudüs'ün üst ve orta sınıf mensuplarını acımasızca öldürdüler, aynı zamanda devrimci çetelere katılmayı reddeden köyleri işgal edip yağma-

ladılar ve yerle bir ettiler. Benzer bir şekilde peygamberlerle sahte mesihler halk arasında ajitasyon çalışmalarını aralıksız olarak sürdürdüler.

En sonunda 66 yılında Roma'ya karşı büyük halk isyanı patlak verdi. İsyan başlangıçta ulusun alt ve orta sınıfları tarafından destekleniyordu, bu sınıflar şiddetli mücadeleler sonucunda Roma ordusuna karşı başarı elde ettiler. İsyana önderlik eden mülk sahipleri ve eğitimli kesimler fazla enerji harcamadılar, bir uzlaşma yolu bulma eğilimi gösterdiler. Bu nedenle çarpışmaların birinci yılı birkaç zafer kazanılmış olmasına rağmen başarı elde edememiştir. Kitleler başarısızlığın nedeni olarak savaşın zayıf ve kayıtsız bir şekilde sürdürülmüş olmasını gördüler. Onların liderleri her aracı kullanarak iktidarı ele geçirmeye ve mevcut yöneticileri devirerek onların yerini almaya çalıştılar. Ancak eski yöneticiler iktidarlarından vazgeçmeye niyetli değildi, bu nedenle 67-68 kışında "ancak Fransız Devrimi'yle boy ölçüşebilecek derecede çok hunharca görüntülere sahne olan kanlı bir içsavaş yaşandı."[18] Savaş çok ümitsiz bir hale geldikçe orta sınıflar Roma yönetimiyle uzlaşma şanslarını kullanma eğilimini gösterdiler, ancak bunun sonucunda içsavaş ve dış düşmana karşı sürdürülmekte olan savaş daha da şiddetlendi.[19]

Önde gelen Ferisilerden Haham Yohanan ben Zakkai düşmanla anlaşıp barış yaparken küçük tüccarlar, zanaatkârlar ve köylüler beş ay boyunca şehri Romalılara karşı büyük bir kahramanlıkla savunmuşlardır. Onların kaybedebilecekleri bir şey olmadığı gibi artık kazanabilecekleri bir şey de bulunmamaktaydı, Roma gücüne karşı mücadele ümitsiz bir mücadeleydi ve yenilgiyle sonuçlanmak zorundaydı. Hali vakti yerinde olan kesimin büyük bir kısmı Romalılarla anlaşarak kendilerini kurtarmayı başarmışlardı. İmparator Titus her ne kadar hayatta kalan Yahudilere karşı son derece hırçın davranmış olsa da göç etmek üzere olan Yahudilerin geri dön-

mesini kabul etmiştir. Bu sırada Kudüs'ün savaşmakta olan kitleleri kralın sarayına hücum etti, zengin Yahudilerin sarayda sakladıkları hazinelerini, paralarını yağmalayıp sahiplerini öldürdüler. Romalılara karşı yürütülen savaş ve içsavaş Romalıların zaferi ile sonuçlandı. Bu zafere yönetici Yahudi grubunun galibiyeti ve sayıları yüz bin civarında olan Yahudi köylülerle şehir yoksullarının yenilgisi ve yok oluşu eşlik etti.[20]

Siyasal ve toplumsal mücadelelerle mesih renkleri taşıyan devrimci girişimlerin yanı sıra o dönemde ayni eğilimlerden yani apokaliptik (kıyametle ilgili) literatürden etkilenen popüler yazılı metinler ortaya çıkmıştır. Bu literatürün çeşitliliğine rağmen geleceğe ilişkin vizyonu oldukça tekdüzedir. İlk olarak "Mesih'in Acıları"nda (Makkabiler 13:7, 8), "seçilmiş" olanları zor durumda bırakmayacak olan kıtlık, deprem, salgın hastalık ve savaş gibi olaylara değinmektedir. Daha sonra Daniel kitabında (12:1) yer alan "büyük ıstırap" gelmektedir, böyle bir ıstırap dünyanın yaratılışından beri görülmemiştir, korkunç bir acı ve sıkıntı dönemidir. Apokaliptik literatürde genel olarak seçilmiş olanların bu ıstırabı çekmeyeceği inancı yer almaktadır. Daniel kitabında (9:27, 11:31 ve 12:11) kehanet edilen mahvolmak korkusu sonun geldiğinin belirtisidir. Sonun resmi peygamberce özellikler taşımaktadır. Zirveye insanoğlunun bulutlar üzerinden büyük bir ihtişam ve şaşaa ile ortaya çıkmasıyla ulaşılacaktır.[21]

Romalılara karşı yürütülen mücadeleye değişik sınıftan insanların değişik biçimlerde katılmış olması gibi, apokaliptik literatür de değişik sınıflar arasında ortaya çıkmıştır. Belirli bir tekdüzelik olmasına rağmen çeşitli apokaliptik yazılarda bu durum bireysel unsurlara yapılan değişik vurgularla açık olarak ifade edilmektedir. Burada detaylı bir analize girişmemiz mümkün olmasa da aynı devrimci eğilimlerin bir ifadesi

olarak Kudüs'ü savunan sol kanada ilham veren Enoch Kitabı'nın sonundaki teşvik edici söze değinebiliriz:

> "Vay halinize evlerini kumla yapanlar, evleri temelinden sökülüp atılacak, kendileri kılıçtan geçirilecek. Ancak altın ve gümüş kazananlar kıyamette aniden ölecekler. Vay halinize siz zenginler, siz zenginliğinize güvendiniz, en Ulu olanı hatırlamadığınız için kıyamet gününde zenginlikleriniz paramparça olacak... Vay halinize komşusuna kötü davrananlar sizler, yaptıklarınızın karşılığını bulacaksınız. Vay halinize yalancı şahitlik edenler... Acı çekenler korkmasın onların payına şifa düşecektir: Parlak bir ışık gelerek kalanların sesini gökyüzünden duyacaktır (Enoch 94-96)."

Bu dini-mesihçi, sosyo-politik ve edebi hareketler Hıristiyanlığın yükselmekte olduğu döneme aittir. Bunun yanı sıra başka bir hareketten de bahsetmek gerekmektedir, Baptist John'un oluşturduğu bu hareket siyasi bir amaç gütmüyor, doğrudan Hıristiyanlığa rehberlik ediyordu. Bir halk hareketini alevlendirdi, üst sınıfın ikna sürecinden bağımsız olarak onunla herhangi bir ortak noktası olamazdı. Onun en yakın takipçileri hor görülmüş olan kitlelerin içinden gelmekteydi.[22] Baptist John gökyüzünün egemenliğinin ve kıyamet gününün yaklaşmakta olduğunu; iyi olanlara kurtuluş, kötü olanlaraysa kötülük getireceğini vaaz ediyordu. Vaazının ana temasını "Tövbekâr ol, gökyüzünün egemenliği geliyor" cümlesi oluşturuyordu.

Bu çalışmanın da amacı olan, ilk Hıristiyanların İsa'ya olan inancının psikolojik anlamının anlaşılabilmesi için öncelikle ilk Hıristiyanlığı destekleyenlerin ne türden insanlar olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bu insanlar eğitimsiz, fakir kitleler, Kudüs proletaryası ve ülkenin köylülerinden oluşmaktaydı, giderek artan siyasi ve ekonomik baskılarla sosyal sınırlamalar ve aşağılanmaları nedeniyle mevcut koşulları değiştirme ihtiyacı hissediyorlardı. Mutlu

bir zaman geçirme özlemi çekerken, kendi yöneticileriyle Romalılara karşı nefret ve intikam duyguları besliyorlardı. Bu eğilimlerin Roma'ya karşı siyasi mücadeleden, Kudüs'teki sınıf mücadelesine, Theudas'ın gerçekçi olmayan devrimci girişimlerinden Baptist John hareketine ve apokaliptik literatüre kadar ne kadar çeşitli şekillere bürünmüş olduğunu ele almıştık. Siyasi faaliyetlerden mesihçi hayallere kadar her türden değişik olgular ortaya çıkmıştı. Ancak bütün bunları teşvik eden ana unsur acı çekmekte olan kitlelerin ıstıraplarından ve sosyo-ekonomik durumlarının kaçınılmazlığından kaynaklanan nefret ve umut duygularıydı. Eskatolojik (teolojinin kıyamet ve öbür dünyayı inceleyen yan dalı) beklentiler daha çok sosyal, siyasi ve dini vurgu içerse bile baskı arttıkça bu duygular artmış ve daha aktif bir hale gelmiştir. "Am Ha-aretz adı verilen bu cahil kitlelerin seviyesine indikçe bunların şu anı baskı dönemi olarak algıladıkları, bu nedenle tüm arzularının gerçekleşebilmesi için geleceğe doğru bakmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır."[23]

Gerçek bir gelişme elde edileceğine ilişkin umut zayıfladıkça, bu umudun görülen düşlerde ifadesini bulması kaçınılmaz bir şeydi. Zealotların Romalılara karşı yürüttüğü umutsuz nihai mücadeleyle Baptist John'un hareketi iki aşırı uç olmakla birlikte aynı topraktan, en alt sınıfların umutsuzluğundan beslenmekteydi. Bu tabakanın psikolojik yapısı ilginç özellikler göstermektedir, bir taraftan şartlarının iyileşeceğine ilişkin bir umut beslenmektedir (analitik olarak yorumlandığında onlara yardımcı olacak iyi bir baba ortaya çıkacaktır). Aynı zamanda Roma imparatoruna, Ferisilere, genel olarak zenginlere ve tüm zalimlere karşı yoğun bir nefret duygusu yaşanmakta, bu duygular Kıyamet Günü'nde verilecek cezalarla ilgili düşlerde de yer almaktadır. Burada kendi içinde çelişkiler taşıyan bir tavırla karşılaşırız: bu insanlar bir taraftan kendilerine yardımcı olup onları kurtaracak bir baba fan-

tezisini beğenirken, onlara zulüm ve işkence yapan ve onları hakir gören kötü babadan nefret ediyorlardı.

Hıristiyanlık fakir, eğitimsiz ve devrimci kitlelerin içinden önemli bir tarihsel mesihçi devrimci hareket olarak ortaya çıkmıştır. Baptist John gibi eski Hıristiyan öğretisi de eğitim görmüş ve mülk sahibi kesimlere değil fakir, zulüm görmüş ve acı çeken kesimlere hitap etmiştir.[24] Hıristiyanlığa muhalif olan Celsus yaklaşık olarak iki yüzyıl sonra gördüğü şekliyle Hıristiyan topluluğunun sosyal kompozisyonuna ilişkin iyi bir resim çizmektedir:

Şunları söylemektedir:

"Yün işçileri, ayakkabı tamircileri, temizlik işçileriyle bunlar arasında en cahil olan hödük çobanlar evlerinde yaşlıların yanında ve onlardan daha zeki olan efendilerinin yanında hiçbir şey söylemezler. Ancak çocukları ve onlarla birlikte olan bazı geri zekâlı kadınları yalnız yakaladıklarında şaşırtıcı şeyler ileri sürerler. Örneğin babalarının ve okuldaki hocaların söylediklerini dikkate almamalarını sadece kendilerine itaat etmelerini tavsiye eder, onların saçma sapan şeyler anlattıklarını ve anlayışsız kişiler olduklarını söylerler. Onlara göre bu kişiler aslında hiçbir şeyi doğru dürüst bilmez ve hiçbir zaman iyi bir şey yapmaz, sadece boş laflar ederler. Bu cahil kişiler yalnızca kendilerinin yaşam biçiminin doğru olduğuna inanır, çocuklardan da kendilerine inanmalarını isterler. Çocuklara kendilerine inanacak olurlarsa onların da mutlu olacağını ve evlerine mutluluk götüreceklerini telkin ederler. Bunlar gevezelik ederken hocalardan birinin, zeki bir insanın ya da çocuklardan birinin babasının kendilerine doğru geldiğini gördüklerinde, daha dikkatli olanlar sağa sola doğru kaçışır, laubali olanlar çocukları isyana teşvik ederler. Babalarının ve hocalarının yanında çocukların kulaklarına bir şeyler fısıldar ancak hiçbir şey açıklayamazlar. Zira onların aptal ve koca kafalı hocalarla hiçbir işleri olamaz, onlara göre bu hocalar tamamen yozlaşmış olup çocukları cezalandırmaktan başka bir işe yaramazlar. Ancak arzu ederlerse babalarını ve okuldaki hocalarını terk etmeli ve oyun arkadaşı olan çocuk ve kadınlarla yün işçilerinin, ayakkabı tamircilerinin ya da çamaşırcı kadın-

ların işyerlerine gidip onlardan doğru ve kusursuz bilgileri öğrenebilirler. Bunları söyleyip dururlar ancak onlara kim inanır acaba?"[25]

Burada Celcus'un çizdiği resim Hıristiyanların sosyal özelliklerinin yanı sıra, onların psişik durumlarını, pederşahi otoriteye karşı duydukları nefreti ve ona karşı verdikleri mücadeleyi de göstermektedir.

İlk Hıristiyanlığın verdiği mesajın içeriği neydi acaba?[26]

Ön planda eskatolojik (kıyamet ve öbür dünya ile ilgili) beklenti yer almaktadır. İsa Tanrı'nın egemenliğinin (gökyüzünün egemenliğinin) yani ahiretin yakın olduğunu vaaz etmişti, halka kendi faaliyetlerinde bu yeni egemenliğin, ahiretin başlangıcını görmelerini öğretmişti. Bununla birlikte;

Egemenliğin gerçekleşmesi ancak İsa'nın hüküm vermek amacıyla gökyüzündeki bulutların üzerinden büyük bir ihtişamla dönmesiyle mümkün olacaktır. İsa'nın ölümünden kısa bir süre önce bu hızlı dönüşü bildirmiş olduğu ve müritlerini rahatlatmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Tanrı'yla derhal uhrevi bir ilişki kuracağı konusunda onlara güvence vermiştir.

İsa'nın müritlerine verdiği talimatta belirli bir düşünce baskın çıkmaktadır, buna göre hiç kimsenin gününü ve saatini bilemeyeceği o gün çok yakındır. Bundan dünyanın bütün nimetlerinden vazgeçilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.[27]

Egemenliği kabul etmenin ilk şartı kafa yapısının tamamen değiştirilmesidir. Bu değişim sırasında insanoğlunun dünyanın tüm nimetlerinden ve kendi nefsinden vazgeçmesi ve ruhunu kurtarabilmesi için sahip olduğu her şeyden feragat etmesi gerekmektedir. Bu durum gerçekleştikten sonra Tanrı'nın yalnızca mütevazı ve fakir insanlara bahşettiği lütfuna ve bu amaçla İsa Mesih'in Tanrı tarafından krallığını yeryüzünde gerçekleştirmek için seçildiğine içtenlikle inanılması gerekmektedir. Bu duyuru fakirlere, zulüm görmekte

olanlara adalet için acıkmış ve susamış olanlara, ıslah olmak ve kurtulmak isteyenlere yöneliktir. Tanrı'nın egemenliği altına girmek için ancak bu kişiler yeterli görülmektedir. Halinden memnun olanlar, zenginler ve kendilerinin erdemli olduğunu düşünen, inatçı kişiler cezalandırılacak, cehennem cezasına çarptırılacaktır."[28]

Gökyüzü krallığının kurulmasının yaklaştığının ilan edilmesi (Matta 10:7) ilk vaazın özünü oluşturmaktaydı. Bu vaaz acı çeken ve zulüm görmekte olan kitleler arasında son derece canlı bir umut yaratmıştı. O dönemde yaşayan insanların hissiyatına göre artık her şey bitmek üzereydi. Onların inancına göre yeni dönem başlamadan önce tüm dinsizlere Hıristiyanlığı kabul ettirmek için süre yeterli değildi. Bu ezilen kitleler içinde yer alan bazı grupların umudu kendi enerji ve çabalarıyla siyasi ve sosyal bir devrim yapmak idiyse de, ilk Hıristiyan topluluğunun gözleri sadece büyük bir olay olan, yeni bir çağın mucizevi bir şekilde başlaması üzerine odaklanmıştı. Eski Hıristiyan mesajının içeriği ekonomik ya da sosyal bir reform programıyla ilgili değildi. Bu mesaja göre verilen kutsal söz uyarınca fazla uzakta olmayan bir zaman içinde fakirler zenginleşecek, aç olanların karnı doyacak, zulüm görenlerse başa geçeceklerdi.[29]

Bu heyecanlı ilk Hıristiyanların ruh hali Luka kitabında (6:20) açıkça görülmektedir;

"Ne mutlu size ey yoksullar! Çünkü Tanrı'nın Egemenliği sizindir.

Ne mutlu size, şimdi açlık çekenler! Çünkü doyurulacaksınız.

Ne mutlu size, şimdi ağlayanlar! Çünkü güleceksiniz.

İnsanoğluna bağlılığınız yüzünden insanlar sizden nefret ettikleri,

Sizi toplum dışı bırakıp aşağıladıkları ve adınızı kötüleyip

Sizi reddettikleri zaman, Ne mutlu size!

O gün sevinin, coşkuyla zıplayın! Çünkü gökteki ödülünüz büyüktür.

Nitekim onların ataları da peygamberlere böyle davrandılar.

Ama vay halinize, ey zenginler çünkü tesellinizi almış bulunuyorsunuz!

Vay halinize, şimdi karnı tok olan sizler çünkü açlık çekeceksiniz!

Vay halinize, ey şimdi gülenler çünkü yas tutup ağlayacaksınız!"

Bu sözler fakir olan ve zulüm görenlerin daha iyi yeni bir dünyaya olan arzu ve ümitlerini ifade ettiği gibi aynı zamanda yetkililere, zenginlere, eğitim görmüş ve güçlü olanlara karşı hissettikleri büyük nefreti de dile getirmektedir. Aynı ruh hali Lazar adlı fakir bir adamın hikâyesinde ve İsa'nın o meşhur sözlerinde de yer almaktadır: "Lazar zenginin sofrasından düşen kırıntılarla karnını doyurmaya can atardı (Luka 16:21). "Varlıklı kişilerin Tanrı Egemenliği'ne girmesi ne kadar güç! Nitekim devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı Egemenliği'ne girmesinden daha kolaydır" (Luka 18:24). Ferisi ve vergi tahsildarlarına karşı beslenen nefret duygusu dini kitaplarda kırmızı bir iplik gibi yer almaktadır. Bunun sonucunda iki bin yıl boyunca Ferisiler hakkında tüm Hıristiyan camiasının düşüncesini bu nefret duyguları belirlemiştir.

Zenginlere karşı beslenen bu nefret duygusu ikinci yüzyıl ortalarında yazılan Yakup'un mektubunda da yer almaktadır:

"Dinleyin şimdi ey zenginler, başınıza gelecek felaketlerden ötürü feryat edip ağlayın. Servetiniz çürümüş, giysinizi güve yemiştir. Altınlarınız, gümüşleriniz pas tutmuştur. Onların pası size karşı tanıklık edecek, etinizi ateş gibi yiyecek. Bu son çağda servetinize servet kattınız. İşte, ekinlerinizi biçen işçilerin haksızca

alıkoyduğunuz ücretleri size karşı haykırıyor. Orakçıların feryadı Her Şeye Egemen Rab'bin kulağına erişti. Yeryüzünde zevk ve bolluk içinde yaşadınız. Boğazlanacağınız gün için kendinizi besiye çektiniz. Size karşı koymayan doğru kişiyi yargılayıp öldürdünüz."

"Öyleyse kardeşler, Rab'bin gelişine dek sabredin... İşte yargıç kapının önünde duruyor." (Yakup 5:1)

Kautsky bu nefretten bahsederken haklı olarak şunları söyler: "Modern proletaryanın beslediği sınıf nefreti duyguları çok nadir olarak Hıristiyan proletaryasınınkine benzer şekiller almıştır."[30] Bunlar Am Ha-aretz mensuplarının Ferisilere, Zealot ve Sicarri'lerin zenginlere ve orta sınıflara, şehirde ve kırsal kesimde zulüm altında yaşayan ve taciz edilenlerin iktidardaki ve devletin yüksek kademelerinde yer alan kişilere karşı beslediği nefret duygularıdır. Bu duygular Hıristiyanlık öncesinde yer alan siyasi isyanlarda ve mesihçi fantezilerde de ifade edilmiştir.

Ruhani ve sosyal yetkililere karşı beslenen bu nefret duyguları eski Hıristiyanlığın sosyal ve psişik yapısının önemli bir özelliğiyle, yani demokratik ve kardeşçe karakteriyle çok yakından ilgilidir. O dönemin Yahudi toplumu tüm sosyal ilişkileri kapsayan aşırı ölçüde bir kast yapısı ve ruhuna sahipken ilk Hıristiyanlık kurumlar ve formüllerle hiçbir işi olmayan, fakirlerin özgür kardeşliğine dayanmaktaydı.

Organizasyonun son yüzyıldaki resmini çizmek istediğimizde başarılması mümkün olmayan bir işle karşı karşıya geldiğimizi anlarız. Toplumun tamamı ortak bir inanç, umut ve sevgi bağıyla ayakta durabilmektedir. Devlet vatandaşı desteklemez, her zaman için vatandaş devlete destek olur... İlk Hıristiyanlar kendilerini bu dünyada hacılar ve yabancılar gibi hissettiklerine göre kalıcı kurumlara ihtiyaç duymuyorlardı.[31]

Bu ilk Hıristiyan kardeşliğinde Harnack'ın "sevgi komünizmi" olarak adlandırdığı ortak ekonomik yardım ve destek özel bir rol oynamaktaydı.

Bu nedenle ilk Hıristiyanlığın Yahudilerin ve daha sonraki dönemde diğer halkların fakir, eğitimsiz, kadın ve erkek ezilmiş kitlelerden oluştuğunu görmekteyiz. Ümitsiz durumlarının gerçekçi araçlarla düzeltilmesinin giderek daha da imkânsızlaştığını gören bu insanlar arasında çok kısa bir süre içinde büyük bir değişikliğin olacağına dair bir umut yeşermeye başlamıştı. Buna göre çok kısa bir süre içerisinde bu insanlar daha önceden kavuşamadıkları mutluluğa ulaşacaklar ve Hıristiyan kitlelerin istekleri ve adaleti uyarınca zengin ve soylu olanlar cezalandırılacaktı. İlk Hıristiyanlık toplumsal ve ekonomik olarak ezilmiş olan kitlelerin içinden çıkıp umut ve nefret duygularıyla bir araya gelen heyecanlı insanların oluşturduğu bir kardeşlik organizasyonuydu.

İlk Hıristiyanları Roma'ya karşı mücadele eden köylü ve işçilerden farklı kılan unsur temel psişik yapıları değildi. İlk Hıristiyanlar artık "mütevazı" değillerdi, Tanrı'nın isteklerine boyun eğmiyorlardı, kaderlerinin zorunlu ve değişmez olduğuna inanmıyorlardı. Siyasal ve askeri mücadele vermekte olan savaşçılar gibi onlar da yöneticileri tarafından sevilmek istemiyorlardı. Her iki grup da iktidardaki babalardan aynı şekilde nefret ediyorlar, bunların devrilmesini, kendi iktidarlarının ve kendilerini tatmin edecek bir geleceğin kurulmasını aynı ölçüde istiyorlardı. Onlar arasındaki fark ön varsayımlarından, amaç ve arzularının yönünün farklı olmasından kaynaklanmıyordu, sadece bunları gerçekleştirmeyi düşündükleri alan farklıydı. Zealot ve *Sicarii* taraftarları isteklerini siyasi gerçeklik alanında uygulamaya çalışırken, ilk Hıristiyanların bunların gerçekleşeceğine ilişkin hiçbir umutları kalmadığı için aynı istekleri fantezilerde formüle ediyorlardı. Bu ifadesini eski Hıristiyan inancında, özellikle de İsa ile onun

Baba Tanrı'yla olan ilişkisi hakkındaki eski Hıristiyan düşüncesinde buluyordu.

Bu ilk Hıristiyanların düşünceleri nelerdi acaba?

"Müritlerin inancının içeriği ve onları bir araya getiren ortak bildiri şu varsayımlardan oluşmuş olabilir. Nasıralı İsa peygamberlerin vaat ettiği Mesih'tir. İsa ölümünden sonra İlahi uyanışla Tanrı'nın sağ kolu olmuştur, kısa bir süre sonra yeryüzünde görülebilecek olan egemenliğini kuracaktır. İsa'ya iman edenler ve İsa'nın müritleri topluluğuna kabul edilmiş olan, kafa yapılarını samimi bir şekilde değiştirme erdemine sahip olan kişiler Tanrı'ya Baba derler ve yaşamlarını İsa'nın emirlerine göre sürdürürlerse Tanrı'nın azizleri mertebesine yükselmiş olurlar. Böylece Tanrı'nın günahları affedici lütfundan faydalanabilir ve gelecekteki mutluluktan yani kurtuluştan pay sahibi olabilirler."[32]

"Tanrı İsa'yı hem Rab hem Mesih yapmıştır." (Elçilerin İşleri 2:36) Bu bizim İsa ile ilgili olarak sahip olduğumuz en eski öğretidir. Bu nedenle, özellikle de daha sonra daha geniş kapsamlı öğretiler bu eski öğretinin yerini aldığı için eski öğreti çok büyük bir önem taşımaktadır. Ona bir evlat edinme durumu yaşandığı için "evlat edinme" teorisi adı verilmektedir. Burada evlat edinme terimi doğuştan gelen doğal evlatlık durumunun karşıtı olarak kullanılmaktadır. Bu düşünce uyarınca İsa'nın en başından beri mesih olmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle İsa en başından beri Tanrı'nın oğlu değildir, ancak Tanrı'nın çok özel ve kesin kararı uyarınca Tanrı'nın oğlu haline gelmiştir. Bu durum özellikle Mezmur 2:7'de ifade edildiği şekilde gerçekleşmiştir: "Sen benim oğlumsun, bugün ben sana baba oldum." Buradaki ifade İsa'nın gökyüzüne yükselme anına yapılan bir gönderme olarak algılanmaktadır. (Elçilerin İşleri 13:33)

Çok eski bir Yahudi düşüncesine göre kral tahta çıktığı gün ister soydan gelerek, ister evlat edinilerek olsun Tanrı'nın oğludur. Bu nedenle doğuya özgü gelenek uyarınca

İsa'nın gökyüzüne yükseldiği zaman "Tanrı'nın sağ kolunun Tanrı'nın evladı haline geldiğinin" söylenmesi mümkündür. Bu düşünce "Tanrı'nın oğlu" kavramı onun için başka bir anlam kazanmış olsa da Pavlus tarafından da dile getirilmiştir. Romalılara Mektupta (1:4) "İsa Mesih'in kutsallık ruhu açısından ölümden dirildiği için Tanrı'nın oğlu olduğu kudretle ilan edilmiştir." Burada bir kavram karmaşası yaşanmaktadır; Pavlus'un düşüncesine göre Tanrı'nın oğlu ilk başından beri Oğul'dur. İsa ölümden dirildikten sonra göğe yükselerek egemen olan Tanrı'nın oğlu olmuştur yani (eski topluluk kavramı uyarınca) dünya onun egemenliği altına girmiştir. Bu iki düşüncenin bir araya gelmesinin zorluğu bu iki farklı düşüncenin birbiriyle mücadele içinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Eski Hıristiyan topluluğundan kaynaklanan düşünce bu topluluk İsa'nın göğe yükselişinden önce onun bir kişi olduğunu kabul ettiği için daha tutarlıdır: "İsa Tanrı'nın kendisi aracılığıyla aranızda yaptığı mucizeler, harikalar ve belirtilerle kimliği kanıtlanmış bir kişidir (Elçilerin İşleri 2:22). Burada dikkat edilmesi gereken husus mucizeleri İsa'nın değil onun aracılığıyla Tanrı'nın gerçekleştirmiş olmasıdır. İsa Tanrı'nın sesiydi, bu düşünce belirli bir yere kadar Yeni Ahit geleneğinde de devam etmektedir, örneğin topalın şifa bulmasından sonra halk Tanrı'ya şükretmektedir (Markos 2:12). İsa özellikle Musa'nın vaat ettiği peygamber olarak tanımlanmaktadır: "Tanrınız Rab size, kendi kardeşlerinizin arasından benim gibi bir peygamber çıkaracak" (Elçilerin İşleri 3:22, 7:37; Yasa'nın Tekrarı 18:15).[33]

Böylece eski Hıristiyan topluluğunun sahip olduğu İsa kavramına göre, onun Tanrı tarafından seçilerek önce bir "mesih", daha sonra da "Tanrı'nın oğlu" mertebesine yükseltilmiş olduğunu görüyoruz. Eski toplumun sahip olduğu İsa hakkındaki bilgiler (Kristoloji) birçok açıdan Tanrı tarafından seçilmiş, erdem ve sevgi krallığını kuracak olan mesih kavramına benzemektedir, bu kavrama Yahudi kitleler çok uzun

bir zamandan beri aşinaydı. Yeni inancın sadece iki düşüncesinde tamamen daha önceki inançtan farklı olduğu anlaşılan unsurlar bulunmaktadır. Buna göre İsa Yüce Tanrı'nın sağ tarafında Tanrı'nın oğlu olarak oturmaktadır ve bu mesih artık güçlü ve zafer kazanan bir kahraman olarak algılanmamaktadır. Artık onun önemi sadece acı çekmesinde ve çarmıha gerilerek öldürülmesinde yatmaktadır. Aslında halkın bilincinde ölen bir mesih hatta ölen bir tanrı düşüncesi tamamen yeni bir düşünce değildir. Yeşaya Kitabı'nda (53) Tanrı'nın kulunun çektiği bu eziyete değinilmektedir. Ezra Kitabı'nda (4) dört yüzyıl ve zafer kazandıktan sonra öldüğü için esas olarak değişik bir şekilde de olsa ölmekte olan bir mesihten bahsedilmektedir.[34] Halkın aşina olduğu ölen bir tanrı kavramı tamamen farklı bir yerden, isim vermek gerekirse Yakındoğu kültlerinden ve mitlerinden kaynaklanmış olabilir. (Osiris, Attis ve Adonis).

> "İnsanoğlunun kaderi ilk örneğini yeryüzünde acı çekip öldükten sonra tekrar dirilen bir Tanrı'da bulur. Tanrı sırlarını paylaşan, hatta onunla kendini özdeşleştirenler herkes için kutsanmış olan bu ölümsüzlüğün paylaşılmasına izin verecektir."[35]

Geçmişte ölen bir tanrı ya da mesihle ilgili ezoterik Yahudi gelenekleri ortaya çıkmış olabilir. Ancak tüm bu öncüller çarmıha gerilen ve acı çekmekte olan kurtarıcı öğretisinin önce Yahudi kitleler hemen sonra da pagan kitleler üzerinde yaratmış olduğu o muazzam etkiyi hiçbir şekilde açıklayamaz.

Ateşli taraftarları olan eski Hıristiyan topluluğuna göre İsa önce bir insandı ancak ölümünden sonra bir tanrı olarak yükseldi, bu tanrı kısa bir süre sonra hüküm vermek için geri dönerek acı çekenleri mutlu ederken, yöneticileri cezalandıracaktı.

Artık eski Hıristiyanların psişik profilini yeterince anlamış bulunuyoruz, buna dayanarak İsa ile ilgili (kristolojik) bu

ilk açıklamaları yorumlamaya başlayabiliriz. Bu düşünceyle kendinden geçmiş olan kişiler acı çekmiş ve umutsuz insanlardı, Yahudi ve pagan zalimlere karşı büyük bir nefret duygusu besliyorlardı, daha iyi bir geleceğin gerçekleşebileceği konusunda herhangi bir beklentileri bulunmuyordu. Gerçeklik tarafından kabul edilmeyen bir mesajın hayal edilebilmesi bile onlar için muhtemelen son derece cazip bir şey olmalıydı.

Zealotlar için ümitsiz bir savaşta ölmekten başka bir çare kalmamış olduğuna göre İsa'nın takipçileri artık gerçeklik onlara isteklerinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını kısa bir süre içinde göstermeden önce amaçları hakkında düşler kurabilirlerdi. Hıristiyan mesajı gerçekliğin yerine düşü koymak suretiyle umut ve intikam arayışı içinde olanların bu duygularını tatmin ediyordu. Ezilenlerin karınlarını doyurmasa bile bu hayali tatmin onlar için küçümsenecek bir şey değildi.[36]

Eski Hıristiyan topluluğunun İsa ile ilgili (kristolojik) inancı konusundaki psikanalitik araştırmanın şimdi şu soruları sorması gerekmektedir: Acaba ilk Hıristiyanlar açısından ölmekte olan bir insanın bir tanrı olarak yüceltilmesi konusunda kurulan hayal ne anlama gelmekteydi? Bu hayal bu kadar kısa bir süre içerisinde nasıl olup da binlerce kişinin kalbinde yer edinebilmişti? Bu hayalin bilinçaltındaki kökenleri nelerdi ve bu hayalin kurulması hangi duygusal ihtiyaçları karşılamaktaydı?

İlk olarak en önemli soruyu ele alalım: Bir insan Tanrı mertebesine yükseltilir, Tanrı tarafından evlat edinilir. Reik'in doğru olarak teşhis etmiş olduğu gibi burada erkek çocuğun isyanıyla ilgili eski bir mit karşımıza çıkmaktadır, erkek çocuğun Baba Tanrı'ya karşı düşmanca dürtüleri ifade edilmektedir. Şimdi bu mitin eski Hıristiyanlığın taraftarları için ne kadar büyük bir önem taşımış olabileceğini anlamaktayız. Bu insanlar kendilerine karşı "pederşahi" bir güç uygulayan yetkililerden yoğun olarak nefret etmekteydiler.

Papazlar, hocalar, aristokratlar kısacası tüm yöneticiler onları hayatın zevklerinden mahrum bırakıyorlardı. Bunu yapabilmek için de onların duygusal dünyalarında ciddi, yasakçı, tehdit ve eziyet eden baba rolünü oynuyorlardı. Halkın bu babadan nefret ettiği gibi onları baskı altında tutanlarla ittifak içinde bulunan, onların acı çekmesine ve ezilmesine izin veren Tanrı'dan da nefret etmesi gerekiyordu. Onlar artık yönetimi ele geçirmek hatta efendi olmak istiyorlardı. Ancak bunun gerçekleştirilmesi ve onları yönetenlerin bertaraf edilmesi konusunda umutları bulunmamaktaydı. Bu yüzden bu konudaki isteklerini ancak hayaller kurarak tatmin edebiliyorlardı. Bilinç düzeyinde Baba Tanrı'yı karalamaya cesaret edemiyorlardı, bilinçli nefretleri ilahi varlığa, yüceltilmiş babanın kişiliğine değil yetkililere yönelikti. Ancak ilahi babaya karşı bilinçaltında duyulan düşmanlık ifadesini İsa fantezisinde bulmaktaydı. Tanrı'nın yanına bir insanı oturtarak hükümdarlığı onunla Tanrı baba arasında paylaştırıyorlardı. İnsanların kendileriyle özdeşleştirebildikleri bir Tanrı haline gelen bu adam onların Oedipus arzularını temsil ediyordu. O Baba Tanrı'ya karşı bilinçaltında hissettikleri düşmanlığın bir sembolüydü, zira eğer bir insan Tanrı haline gelebiliyorsa, o zaman Tanrı doğal olarak tek ve ulaşılamaz bir baba olma ayrıcalığını kaybedecektir. Bu nedenle bir insanın Tanrı mertebesine yükseltilmesi, kutsal babanın konumunun değiştirilmesine yönelik olarak bilinçaltında bulunan bir arzunun ifadesiydi.

Eski Hıristiyan topluluğunun, evlat edinme öğretisini, insanın tanrılaştırılması teorisini benimsemiş olması gerçeğinin önemi burada yatmaktadır. Bu öğretide Tanrı'ya karşı düşmanlık duygusu ifade edilmektedir ancak daha sonra yaygınlaşarak hâkim olan, İsa'nın her zaman tanrı olarak var olduğu hakkındaki öğretide Tanrı'ya karşı düşmanca tutum ortadan kaldırılmıştır (bu konu daha sonra detaylı olarak ele alınacaktır). İnanç sahipleri bu oğul ile özdeşleşmiştir, onunla özdeş-

leşebilmelerinin nedeni onun da kendileri gibi acı çeken bir insan olmasıdır. Acı çeken insanın tanrılaştırılması düşüncesinin kitleler üzerinde büyüleyici bir güç ve etki yaratmasının temelinde bu yatmaktadır, kitleler ancak acı çekmiş olan bir varlıkla özdeşleşebilirlerdi. Ondan önce binlerce insan çarmıha gerilmiş, işkence görmüş ve aşağılanmıştır. Eğer onların düşüncesine göre bu çarmıha gerilen kişi tanrı mertebesine yükselebilmişse, onların bilinçaltında bu çarmıha gerilen tanrının kendileri olduğu anlamına gelmekteydi.

Hıristiyanlık öncesi kıyamet kavramında zafer kazanan, kudretli bir mesihten bahsedilmektedir. Bu mesih ezilen bir sınıfın arzu ve hayallerinin temsilcisiydi, birçok açıdan daha az acı çekmiş olsa da zafere olan umudu besliyordu. Eski Hıristiyan topluluğunun içinden geldiği ve ilk yüz, yüz elli yılında Hıristiyanlığın yaygınlaştığı sınıf büyük bir başarı elde etmiş olmasına rağmen kendisini güçlü ve kudretli bir mesihle özdeşleştirme imkânı bulamamıştır. Onlarınki ancak acı çekmekte olan ve çarmıha gerilen bir mesih olabilmiştir. Acı çekmekte olan mesihin kişiliği üç açıdan tanımlanmıştır. İlk olarak az önce bahsedilmiş olduğu anlamda tanımlanırken, bu tanımlama ikinci olarak Baba Tanrı'nın ölmesine yönelik bazı isteklerin oğla yansıtılmış olması gerçeğiyle tanımlanmıştır. Ölen Tanrı mitinde (Adonis, Attis, Osiris) Tanrı'nın kendisinin ölümü hayal ediliyordu. Eski Hıristiyan mitinde baba, oğulda öldürülmektedir.

Ancak çarmıha gerilen oğul fantezisinin üçüncü bir fonksiyonu da bulunmaktaydı. Ateşli inanç sahipleri nefret ve ölüm arzuları taşıyorlardı, bu arzular bilinç düzeyinde yöneticilere, bilinçaltındaysa Baba Tanrı'ya yöneliyordu, kendilerini ise çarhıma gerilenle özdeşleştiriyorlardı. Böylece kendileri çarmıha gerilerek öldürülmüş ve babanın ölmesi için besledikleri arzunun günahlarından kurtulmuş oluyorlardı. İsa öldüğü zaman hepsinin cezasını çekmiş oluyordu, ilk Hıristiyanların günahlarından arınmak için böyle bir şeye fena

halde ihtiyaçları vardı. İçinde bulundukları şartlar nedeniyle babaya karşı besledikleri tahrip ve öldürme duyguları oldukça kuvvetliydi.

Ancak eski Hıristiyan fantezisinin odaklandığı nokta, birazdan ele alınacak olan daha sonraki Katolik inancının tam tersine yalan söylüyor gibi gözükmektedir, kendi kendini imha ederek mazoşist bir şekilde cezalandırmamakta, kendini acı çekmekte olan İsa ile özdeşleştirerek babayı bertaraf etmektedir.

İsa'ya olan inancın psişik arka planını tam olarak anlayabilmek için Roma İmparatorluğu döneminde yaşanan bir gerçeği göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. O dönemde tüm sınırları aşan imparator kültüne giderek artan bir bağlılık vardı. Psikolojik olarak bu durum tektanrıcılığa çok benziyordu; erdem sahibi, adil ve iyi bir babaya inanılmaktaydı.

Paganlar Hıristiyanlığı sık sık ateizm olarak değerlendirmekte, aslında derin bir psikolojik anlamda haklıydılar. Acı çekmekte olup Tanrı mertebesine yükseltilmiş bir insana inanılması acı çeken ve baskı altında tutulan bir toplumsal sınıfın fantezisiydi. Bu sınıf topluma hâkim olan Tanrı'yı, imparatoru ve babayı bertaraf ederek onların yerine geçmek istiyordu. Eğer paganların Hıristiyanlara karşı yönelttiği suçlamalar arasında Oedipus türünden suçlar işledikleri iddiası yer alıyor idiyse bu son derece anlamsız bir iftiraydı. Bununla birlikte müfterilerin bilinçaltı, Hıristiyan mitinin bilinçaltındaki anlamını, onun Oedipus arzularını ve Baba Tanrı'ya, imparatora ve iktidara olan gizli düşmanlığını çok iyi bir şekilde anlamıştı.[37]

Özetleyecek olursak; dogmanın daha sonraki gelişimini anlayabilmek için öncelikle eski Kristoloji'nin ayırt edici özelliği olan evlat edinme konusunun anlaşılması gerekmektedir. Kitlelerin bilinçaltında bulunan babaya karşı nefret duyguları, ifadesini bir adamın tanrı mertebesine yükseltilmesiyle ilgili inançta bulmuştu. Bu inanca göre çok kısa bir süre içinde yeni

bir dönem başlayacaktı, bu dönemi başlatacak olan acı çeken ve eziyet gören kesimler olacak, onlar yönetimi ele geçirecek ve kendi yönetimleri altında mutlu olacaklardı. Bu inanç bu kesimlerle özdeşleşmeye ve yeni dönemle ilgili beklentilerin gerçekleşmesine imkân tanıyordu. İsa acı çekmekte olan bir insan olduğu için onunla özdeşleşmek mümkündü, böylece yetkililerin, statülerin ve bürokrasinin olmadığı bir toplum organizasyonu ihtimali ortaya çıkıyordu. Bu organizasyon Tanrı mertebesine yükselecek, acı çekmekte olan İsa ile toplu olarak özdeşleşmek suretiyle gerçekleşecek, insanlar bu süreçte bir araya gelecekti. Eski Hıristiyanlığa ait evlat edinilmesi inancı kitlelerin içinden doğmuştu, bu onların devrimci eğilimlerinin bir ifadesiydi, onların en büyük arzularıyla ilgili bir tatmin imkânı tanıyordu. Bu durum böylesine olağanüstü hızlı bir dönemde onun ezilen pagan kitlelerin de dini haline gelmesini açıklamaktadır, kısa bir süre içinde bu din sadece onlara ait olmaktan çıkacak, daha da yaygınlaşacaktır.

Hıristiyanlığın Dönüşümü ve Homoousian Dogması (İsa ve Tanrı'nın Özlerinin Bir Olduğu Dogması)

Zaman içerisinde İsa ile ilgili eski inançlar değişikliğe uğramıştır. Tanrılaştırılan insan her zaman Tanrı olmuş olan, tüm yaratılıştan önce var olan, Tanrı ile aynı olan yine de ondan ayrıştırılması gereken insanoğlu haline dönüşmüştür. İsa hakkındaki düşüncelerdeki bu değişiklik eski evlat edinme inancı için kanıtlayabilmiş olduğumuz sosyal psikolojik bir anlama da sahip midir acaba? Bu soruya bir cevap bulabilmek amacıyla iki üç yüzyıl sonra yaşamış olup bu dogmayı yaratmış ve ona inanmış olan insanları inceleyeceğiz. Bu şekilde onların gerçek yaşam şartlarını ve psişik özelliklerini anlayabiliriz.

En önemli sorular şunlardır: İsa'dan sonraki ilk yüzyıllardaki Hıristiyanlar kimlerdi? Hıristiyanlık Filistin'de çile çekmekte olan ateşli Yahudilerin dini olmaya devam etmekte

midir yoksa onların yerini kimler almış ve kimler onlara katılmıştır?

İnanç sahiplerinin kompozisyonundaki ilk önemli değişiklik Hıristiyan propagandası paganlara yönelmeye, çok başarılı bir kampanya sonucunda Roma İmparatorluğu'nun her bölgesindeki paganları kendi taraflarına çekmeye başladıktan sonra yaşanmıştır. Hıristiyanlığın takipçileri arasındaki ulusal yapı değişikliğinin önemi küçümsenmemelidir. Bununla birlikte ulusal yapı değişikliği Hıristiyan topluluğunun sosyal kompozisyonunda büyük bir değişiklik olmadığı sürece belirleyici bir rol oynamamıştır. Hıristiyan topluluğu fakir, ezilmiş, eğitimsiz bir kitlenin ortak çile, ortak nefret ve ortak umudundan oluşmaya devam etmiştir.

Pavlus'un Korint topluluğu hakkındaki benzer hükmü de hiç kuşkusuz Hıristiyan topluluğunun ikinci ve üçüncü kuşakları için olduğu gibi, apostolik dönem (havariler dönemi) için de geçerlidir:

> "Kardeşlerim, aldığınız çağrıyı düşünün. Birçoğunuz insan ölçülerine göre bilge, güçlü ya da soylu kişiler değildiniz. Ne var ki, Tanrı bilgeleri utandırmak için dünyanın saçma saydıklarını, güçlüleri utandırmak için de dünyanın zayıf saydıklarını seçti. Dünyanın önemli gördüklerini hiçe indirmek için dünyanın önemsiz, soysuz, değersiz gördüklerini seçti. (1. Korintliler 1:26-28)[38]

Pavlus'un birinci yüzyılda Hıristiyanlığa kazandırdığı takipçilerinin büyük bir çoğunluğu hâlâ küçük zanaatkârlar, köleler ve özgürleşmiş köleler gibi en alt sınıflardan geliyordu. Zaman içinde eğitilmiş ve maddi durumu iyi olan başka bir sosyal unsur topluluklara sızmaya başladı. Hatta Pavlus'un kendisi de aşağı sınıflardan gelmeyen ilk Hıristiyan liderlerden biriydi. Zengin bir Romalı vatandaşın oğluydu, daha önce Ferisi olduğu için Hıristiyanlığı küçümseyen ve onlar tarafından nefret edilen entelektüellerden biriydi.

"Siyasi düzenden nefret etmeye alışmış muhalif bir proleter değildi. Düzenin devam etmesinden çıkarı olmayan ve onun ortadan kaldırılmasını umut eden bir insan değildi. En başından beri iktidar odaklarına son derece yakındı, kutsal düzenin kutsanması konusunda son derece deneyimliydi. Zealot partisinin yerli bir üyesine oranla, hatta yarı Musevi Herodlar'a oranla Roma egemenliğinin ehveni şer olduğunu düşünen Ferisi meslektaşlarına oranla devletin değeri konusunda çok farklı bir kafa yapısına sahip değildi.[39]

Pavlus yaptığı propaganda ile özellikle en alttaki toplumsal tabakaya hitap ediyordu, bunun yanı sıra bazı zengin ve eğitim görmüş grupları da ihmal etmiyordu. Bunlar arasında Hıristiyanlığın yaygınlaşmasında gezintileri ve seyahatleriyle büyük bir katkıda bulunan tüccarlar yer alıyordu.[40] Yine de ikinci yüzyılın önemli bir kısmında Hıristiyan topluluklarındaki en önemli katılım alt sınıflardan gelmekteydi. Bu durum orijinal literatürden alınan bazı pasajlarda görülmektedir, bu pasajlar Yakup'un Mektubu ya da Vahiy Kitabı'nda olduğu gibi güçlü ve zengin olanlara karşı yanan bir nefret duygusunu solumaktadır. Literatürün böyle sanat değeri taşımayan bölümleri ve eskatolojinin genel sesi "Havariler sonrası dönemdeki Hıristiyan topluluklarına mensup olanların genellikle maddi durumu iyi olmayan ve özgür olmayan toplumsal katmanlardan geldiğini" göstermektedir.[41]

İkinci yüzyılın yaklaşık olarak ortalarından itibaren Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun orta ve üst sınıflarından taraftarlar kazanmaya başladı, propagandayı en çok önemli mevkilerdeki kadınlar ve tüccarlar üstlenmişti. Hıristiyanlık önce bu kişilerin etrafındaki sosyal gruplar içinde yaygınlaştı daha sonra, iktidardaki aristokratlar arasına da sızmaya başladı. İkinci yüzyılın sonlarına doğru Hıristiyanlık artık fakir zanaatkârların ve kölelerin dini olmaktan çıkmıştı. Konstantin döneminde Hıristiyanlık devlet dini haline geldiği zaman

Roma İmparatorluğu'nun egemen sınıfı arasında da zaten yaygınlaşmıştı.[42]

Hıristiyanlığın doğuşundan iki yüz elli ila üç yüz yıl sonra bu inancın taraftarları ilk Hıristiyanlardan çok daha farklıydı. Artık yalnızca mesih zamanının çok yakın olduğuna diğer halklardan çok daha fazla inanan Yahudilerden oluşmuyorlardı. Hıristiyanlığın taraftarları arasında Rumlar, Romalılar, Suriyeliler Galyalılar, kısacası Roma İmparatorluğu içinde yer alan tüm ulusların mensupları yer alıyordu. Toplumsal farklılaşma ulusallıktaki bu sıçramadan daha da önemliydi. Aslında Hıristiyan topluluğunun büyük bir çoğunluğunu hâlâ köleler, zanaatkârlar ve "sefil proletarya" yani alt sınıfların kitleleri oluşturuyordu, ancak Hıristiyanlık aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun seçkinlerinin ve egemen sınıfların da dini haline gelmişti.

Hıristiyan kiliselerinin toplumsal yapısındaki bu değişiklikle bağlantılı olarak aynı dönemde çok önemli bir değişiklik geçirmiş olan Roma İmparatorluğu'nun genel ekonomik ve siyasi durumuna da bakmamız gerekmektedir. Dünya imparatorluğunun içindeki ulusal farklılıklar sürekli olarak azalmaktaydı. Bir yabancı bile Roma yurttaşı olabiliyordu (Caracalla Fermanı, 212). Aynı zamanda imparator kültü birleştirici bir bağ olma işlevini görüyor, ulusal farklılıkları eşitliyordu. Ekonomik gelişme yavaş yavaş da olsa feodalleşmeye doğru ilerliyordu:

> "Üçüncü yüzyılın sonundan sonra kurulan yeni ilişkilerde özgür çalışmaya yer verilmiyordu. Kolonilerde ve kırsal kesimde miras yoluyla nesilden nesle intikal eden statü grupları ya da arazilerde yalnızca zorunlu çalışmaya yer veriliyordu. Bu durum zanaatkâr, loncalar ve çok iyi bilindiği gibi soylular için de geçerliydi, vergi yükünü esas olarak bu gruplar çekiyordu. Devre böylece tamamlanıyor, gelişme sonuç olarak başladığı noktaya geri dönüyor, ortaçağ düzeni böylece kurulmuş oluyordu."[43]

Arazi mülkiyetine bağımlı hale gelen, çökmekte olan bu "doğal ekonominin" siyasi ifadesi Diocletianus ve Constantine tarafından şekillendirilen mutlaki monarşiydi. İçinde çok sayıda bağımlılık ilişkisini barındıran bir hiyerarşik sistemin zirvesinde kitlelerin saygı ve sevgi göstermesi zorunlu olan kutsal imparatorun kişiliği yer almaktaydı. Oldukça kısa bir süre içerisinde Roma İmparatorluğu sıkı bir kurulu düzene dayanan feodal bir sınıf devleti haline gelmişti, bu düzende üretici güçlerin gerilemesinden kaynaklanan durgunluk ileri doğru bir gelişimi imkânsız kıldığı için toplumun en alt kesimlerinin durumlarının iyileşeceğine dair bir beklentisi bulunmuyordu. Toplumsal sistem yukarıdan gelen karar ve düzenlemelerle idare ediliyor, toplumun alt kesimlerindeki bireyler için durumun kolaylaştırılması ve onların bu durumu kabul etmesi gerekiyordu.

Üçüncü yüzyılın başlarından itibaren Roma İmparatorluğu'nun genel toplumsal görünümü bu şekildeydi. Hıristiyanlığın ilk günlerinden bu döneme kadar geçirdiği dönüşümün, özellikle de İsa kavramındaki ve onun Tanrı Baba'yla olan ilişkisindeki değişikliklerin bu toplumsal değişim ve onun tarafından şekillendirilen psişik değişiklik ve Hıristiyanlığın üstlenmek zorunda olduğu yeni sosyolojik işlev kapsamında anlaşılması gerekmektedir. Eğer Hıristiyan dininin yaygınlaşarak Roma İmparatorluğu'nda yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu kendi düşünce tarzına uydurduğunu düşünecek olursak bu durumdaki en önemli unsuru anlamamış oluruz. Aslında gerçek olan eski dinin başka bir dine dönüşmüş olmasıdır, ancak yeni Katolik dininin bu bilgiyi gizlemek için kendine göre bazı gerekçeleri bulunmaktaydı.

Şimdi ilk üç yüzyılda Hıristiyanlığın nasıl bir dönüşüm geçirdiğini açıklayıp yeni dinin eski dinle çeliştiği noktaların neler olduğunu göstereceğiz.

En önemli husus eski topluluktaki inanç ve umudun merkezini oluşturmuş olan eskatolojik (öbür dünya ile ilgili) bek-

lentilerin giderek ortadan kalkmış olmasıdır. Eski cemaatin misyoner vaazını özünü "Tanrı egemenliğinin çok yakın olduğu" inancı oluşturuyordu. Bu egemenlik için halk hazırlığını tamamlamış hatta kendileri bu deneyimi yaşayacaklarını umut etmeye başlamışlardı. Egemenliğin başlangıcına kadar olan çok kısa zaman dilimi içinde Hıristiyan mesajın putperest dünyaya duyurulmasının mümkün olup olmadığından kuşku duymaya başlamışlardı. Pavlus'un inancı hâlâ eskatolojik beklentilerle dolup taşmaktadır ancak onunla birlikte egemenliğin geliş zamanı hakkındaki beklentiler sürekli olarak ileri bir tarihe ertelenmeye başlamıştır. Ona göre en son aşama mesihin yükselmesiyle güvence altına alınacak, daha sonra gelecek en son mücadele, zaten gerçekleşmiş olan şeyler nedeniyle önemini kaybetmişti. Daha sonraki gelişim sonucunda egemenliğin derhal kurulacağı inancı giderek kaybolmaya başladı. "Algıladığımız şey, aslında daha önceden var olan orijinal bir unsurun, Ateşli ve Kıyametle ilgili yani İlahi Ruh'un derhal hâkim olması konusundaki kesin inanç ve geleceğin günümüzü fethedeceği konusunda beslenen umuttur."[44]

Eğer eskatolojik (öbür dünya ile ilgili) ve tanrısal kavramlar başlangıçta birbirleriyle çok yakından ilgili olsalardı bile, eskatolojik olan kavrama odaklanılması nedeniyle bu iki kavram giderek birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Eskatolojik umut giderek kaybolmuş, Hıristiyan inancının özü İsa'nın ikinci gelişinden giderek uzaklaşmıştır, "bu nedenle ilk gelişte bulunması kaçınılmaz olmuş bunun erdemiyle insanlar için kurtuluş, kurtuluş için insanlar zaten hazırlanmıştı."[45]

Eski Hıristiyan heyecanının propaganda sürecindeki etkisi hızla yok olmuştur. Hiç kuşkusuz (Montanistlerden Anabaptistlere kadar) Hıristiyanlığın daha sonraki tarihi boyunca eski Hıristiyan heyecanını eskatolojik beklentisiyle birlikte yeniden canlandırmaya yönelik girişimler sürekli olarak

gündeme gelmiştir. Bu girişimlerde bulunanlar ekonomik, toplumsal ve psişik durumları itibariyle ezilen, özgürlük peşinde koşan kesimlerden geldiği için eski Hıristiyanlara benzemekteydi. Ancak Kilise, ikinci yüzyılda kesin bir zafer kazandıktan sonra bu devrimci akımlarla ilişkisini tamamen kesmişti. O zamandan beri mesajın esas vurgusu artık hüküm gününün ve İsa'nın geri dönüşünün yaklaştığı anlamına gelen "Egemenlik yaklaşıyor" sloganına yapılmıyordu. Hıristiyanlar artık geleceğe ya da tarihe değil, geriye doğru bakıyorlardı. En önemli olay zaten gerçekleşmiş, İsa'nın ortaya çıkışı mucizeyi temsil etmişti.

Artık gerçek, tarihsel dünyanın değişmesi gerekmiyordu; kurtuluş İsa'ya duyulan inanç tarafından garanti edilmiş olan insanın içdünyasına yönelik, ruhsal, tanrısal, tarihsel olmayan, bireysel bir konu haline gelmiş olduğu için devlet, toplum, hukuk, ekonomi gibi insanın dışındaki her şey değişmeksizin eskisi gibi kalabilirdi. Zaten tamamlanmış olan ruhsal kurtuluşa duyulan inanç, gerçek, tarihsel kurtuluş umudunun yerini almıştı. Tarihe gösterilen ilginin yerini kozmolojiye gösterilen ilgi almış, bununla birlikte etik talepler giderek sönümlenmiştir. Hıristiyan topluluğunun esas olarak kutsal varlıkla birlik içinde olduğu inancına bağlı olan ilk yüzyıldaki Hıristiyanlığın özelliği katı etik varsayımlara dayanmasıydı. Kilise tarafından dağıtılan lütuflar aracılığıyla bu pratik, etik katılık ortadan kaldırılmıştı. Bu eski katı etik pratikten vazgeçilmesi Hıristiyanların giderek devletle daha büyük ölçüde uzlaşmalarıyla çok yakından ilgiliydi. "Hıristiyan kilisesinin varlığının ikinci yüzyılı her yönüyle devlet ve toplumla uzlaşmaya yönelen bir gelişme çizgisinin var olduğunu göstermektedir."[46] Devletin zaman zaman Hıristiyanları katletmesi hiçbir şekilde bu gelişimi etkilememiştir. Devlet ve orta sınıf yaşantısına düşmanlık besleyen eski katı etik kuralları sürdürmeye yönelik bazı çabalar görülmüşse de;

"... Hıristiyanlığın büyük bir çoğunluğunun, özellikle de belli başlı piskoposların kararı farklıydı. Yetkili otoritelerin önünde halka açık olarak yapılacak itiraf kaçınılmaz bir hale geldiği zaman bir kişinin Tanrı'yı kalbinde taşıması ve O'na olan inancını itiraf etmesi yeterliydi. Fiilen putlara ibadet edilmesinin bırakılması yeterliydi, bunun dışında Hıristiyan her itibarlı toplantıya katılabilirdi. Oradayken putlara ibadet edilmesiyle dışsal temas kurmasına izin veriliyordu. Ancak temkinli ve dikkatli hareket ederek kendi kendini lekelemesine, başkalarını ve kendini lekeleme riskine girmesi istenmiyordu. Üçüncü yüzyılın başlarından sonra kilise her yerde bu tutumu benimsemişti. Böylece devlet çok sayıda sessiz, saygılı ve insaflı vatandaşı kazanmış oldu, bu vatandaşlar devlete zorluk çıkarmadığı gibi tam tersine toplumdaki düzen ve barışı destekliyordu... Kilise dünyaya karşı katı, menfi tavrını değiştirmiş olduğu için devleti destekleyen ve devlette reform yapan bir güç haline dönüştü. Karşılaştırma yapmak amacıyla modern bir olayı örnek olarak vermek gerekirse, geleceğin cennet gibi devletini bekleyip dünyayı terk eden fanatiklerin mevcut düzen ya da hayatın revizyonistleri haline geldiğini söyleyebiliriz."[47]

Hıristiyanlık ezilen ve baskı görenlerin devleti olmaktan çıkıp yöneticilerin ve onlar tarafından yönlendirilen kitlelerin dini haline dönüşmüştü. Bu dönüşümle birlikte kısa bir süre içinde gelecek olan hüküm günü ve yeni bir çağ beklentisi yerini zaten tamamlanmış olan kurtuluşa yönelik bir inanca bırakmıştı. Saf ve ahlaklı bir yaşantı varsayımı yerini kilisenin dağıttığı lütuflarla vicdanların tatmin edilmesine bırakmıştı. Devlete karşı düşmanlık duygularının yerini devletle yapılan samimi anlaşma almıştı, bütün bunlar biraz sonra tanımlanacak olan son bir büyük değişiklikle çok yakından ilgiliydi. Birbiriyle eşit statüde olan bir kardeşler topluluğunun dini olan eski Hıristiyanlıkta hiyerarşi ve bürokrasi bulunmuyordu. Ancak Hıristiyanlık zaman içinde "Kilise", Roma İmparatorluğu'nun mutlaki monarşisinin yansıyan bir imajı haline dönüştü.

Birinci yüzyılda Hıristiyan topluluklarında açık olarak tanımlanmış bir dışsal otorite bile bulunmuyordu. Bu topluluklar inanç meselelerinde Hıristiyan bireylerin bağımsızlığı ve özgürlüğü temeline göre inşa edilmişti. İkinci yüzyılın özelliği kilisenin otoriter liderlerle giderek bütünleşme sürecine girmesiydi, bu süreç içinde her Hıristiyanın uyması gereken sistematik bir inanç öğretisi oluşturuldu. Başlangıçta günahları affetme yetkisi yalnızca Tanrı'ya aitti, kilisenin böyle bir yetkisi bulunmuyordu. Daha sonra "*Extra ecclesiam nulla salus*" prensibi; herhangi bir onur kaybı karşısında koruma yetkisi sadece kiliseye aittir prensibi benimsendi. Bağışlayıcı ve kurtuluş için eğitim veren ahlaki kurum olması özelliği nedeniyle kilise kutsal hale geldi. Bu işlev "birliği ile kilisenin meşruiyetini garanti altına alan ve günahların affedilmesi konusunda yargılama yetkisini kazanmış olması nedeniyle"[48] sadece papazlara, özellikle de piskoposlara aittir. Bu özgür, kardeşçe birlikteliğin hiyerarşik bir organizasyona dönüşmesi psişik bir değişikliğin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir.[49] Eski Hıristiyanlar eğitim görmüş zengin insanlara ve yöneticilere, kısacası tüm iktidar odaklarına karşı nefret ve iğrenme duygularıyla dolup taşmaktayken, üçüncü yüzyıldan itibaren Hıristiyanlar yeni bürokratik yöneticilere karşı saygı, sevgi ve sadakat beslemeye, onlara karşı bu duygularla dolup taşmaya başladılar.

Orijinal Hıristiyanlıkla karşılaştırıldığında Hıristiyanlık varlığının ilk üç yüzyılı boyunca her yönüyle bir değişim geçirerek yeni bir din haline gelirken, İsa kavramı da benzer bir dönüşüm geçirmiştir. Eski Hıristiyanlıkta evlat edinme öğretisi hâkimdi, bu öğreti uyarınca insan İsa'nın bir tanrı mertebesine yükselmiş olduğuna inanılıyordu. Kilisenin sürekli olarak gelişip güçlenmesiyle birlikte İsa'nın doğasıyla ilgili kavram giderek manevi bakış açısına dayanmaya başlamıştır, bu bakış açısına göre bir insan bir tanrı mertebesine yükseltilmemiş, tam tersine Tanrı aşağıya inerek bir insan

haline dönüşmüştür. İznik Konsülü tarafından kabul edilen Athanasius öğretisiyle birlikte doruğuna ulaşacak olan İsa ile ilgili yeni kavramın dayanak noktası buydu. Tanrı'nın oğlu, Baba'nın tüm zamanlardan önce evlat edindiği doğası babası ile aynı olan İsa. İsa ile Tanrı Baba'nın aslında benzer ancak özlerinin birebir aynı olmadığı hakkındaki Arius'un görüşü reddedilmektedir. Bunun yerine içinde mantıksal çelişki barındıran bir tez almaktadır, bu teze göre iki doğa Tanrı ve oğlu aslında tek bir doğadır, bu tez ikiliğin aynı zamanda birlik olduğu varsayımına dayanmaktadır. İsa kavramındaki bu değişiklikle, Tanrı Baba ile ilişkisindeki değişiklik acaba ne anlama gelmektedir? Dogmadaki bu değişiklikle dinin tamamen değişmesi arasındaki ilişki nedir?

Eski Hıristiyanlık iktidara ve devlete karşı düşmanlık besliyordu. Babaya düşman olan alt sınıfların devrimci taleplerini fantezi olarak tatmin ediyordu. Üç yüzyıl sonra Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul edilen Hıristiyanlığın toplumsal işlevi ise bundan tamamen farklıydı. Amacı aynı zamanda hem liderlerin hem de halkın, hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin dini olmaktı. Hıristiyanlık, imparatorun ve Mitra kültünün onun kadar yerine getiremediği bir işlevi yerine getiriyor, yani kitleleri Roma İmparatorluğu'nun mutlakıyetçi sistemi ile bütünleştirmeyi başarıyordu. İkinci yüzyıla kadar devam etmiş olan devrimci durum ortadan kalkmıştı. Ekonomik gerileme ve ortaçağ yaşanmaya başlamıştı. Ekonomik şartlar bir sosyal ilişkiler bağımlılıklar sisteminin gelişmesine yol açmış, bu sistem politik açıdan Roma-Bizans mutlakıyetçiliği döneminde zirveye ulaşmıştı. Yeni Hıristiyanlık egemen sınıfın liderliği altında ortaya çıkmıştı. Yeni dogma da kitleler tarafından değil, bu yönetici grup ve onların entelektüel temsilcileri tarafından oluşturulup formüle edilmişti. *Bu değişiklikteki en önemli unsur bir insanın Tanrı haline dönüşmesi düşüncesinin yerini, Tanrı'nın bir insan haline dönüşmesi düşüncesinin almasıydı.*

Aslında Tanrı'nın yanında ikinci kişi olan ancak onunla bir olan yeni "Oğul" kavramı, Tanrı ile oğlu arasındaki gerilimli ilişkiyi uyumlu bir hale getirmişti. Bir insanın Tanrı'ya dönüşebileceği kavramına engel olarak formülden eski öğretinin devrimci karakterini, yani babaya karşı düşmanlığı çıkarmıştır. Eski formülde yer alan Oedipus suçu, babanın oğul tarafından bertaraf edilmesi anlamına gelirken bu husus yeni Hıristiyanlık tarafından formülden çıkarılmıştır. Babanın konumuna dokunulmamıştır. Ancak şimdi tüm yaratılıştan önce onun yanında olan bir insan değil, sadece onun tarafından evlat edinilmiş olan oğludur. İsa her zaman Tanrı'nın bir parçası olduğu için Tanrı'yı tahtından indirmeksizin kendisi Tanrı haline gelmiştir.

Buraya kadar yalnızca menfi noktayı, babanın sağ yanında oturan adam olan İsa'nın hangi nedenle Tanrı mertebesine yükseltilmiş adam olamayacağını anlamış bulunuyoruz. Babanın kabul edilmesine, ona pasif bir şekilde boyun eğilmesine olan ihtiyaç Hıristiyanlığın en büyük rakibi olan imparator kültü tarafından giderilmiş olabilir. Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelme konusunda Hıristiyanlık başarılı olurken imparator kültü acaba hangi nedenle yenilgiye uğramıştır? Bunun nedeni Hıristiyanlığın yerine getirilmesi gereken toplumsal bir işlev konusunda, Tanrı'nın çarmıha gerilen oğlu olduğu inancına dayanması nedeniyle daha üstün bir özelliğe sahip olmasıdır. Böylece çile çeken ve ezilen kitleler kendilerini onunla daha büyük bir ölçüde özdeşleştirebilmişlerdi. Ancak fantezideki tatmin değişmişti. Artık kitlelerin fantezilerinde babayı tahtından indirebilmeleri için değil, onun sevgi ve merhametini hissedebilmeleri için kendilerini çarmıha gerilen adamla özdeşleştirmeleri yeterli oluyordu. Bir insanın Tanrı olduğu düşüncesi saldırgan, aktif, babaya karşı düşmanca eğilimlerin sembolüydü. Tanrı'nın insan haline dönüştüğü düşüncesi ise babaya karşı yumuşak ve pasif bir bağın sembolü haline getirilmişti. Kitleler temsilcileri

olan çarmıha gerilen İsa'nın statüsünün yükseltilerek daha önceden var olan bir Tanrı haline getirilmiş olması gerçeği ile tatmin duygusu yaşamıştı. Halk artık çok yakında gerçekleşecek olan bir tarihsel değişiklik beklentisi yaşamıyor, bunun yerine kurtuluşun zaten gerçekleşmiş olduğuna, umutlarının boşa çıkmadığına inanıyorlardı. Babaya karşı düşmanlık duyguları yansıtan fanteziyi reddederek onun yerine başka bir fanteziyi kabul etti, oğul babanın arzusuyla babanın yanına yerleştirilerek uyumlu bir fantezi oluşturulmuş oldu.

Teolojik değişim sosyolojik değişimin yani Hıristiyanlığın sosyal işlevindeki değişikliğin bir ifadesidir. İsyancıların ve devrimcilerin dini olmaktan çok uzaklaşan egemen sınıfın bu dini şimdi kitleleri uysallaştırma ve onları yönlendirme konusunda son derece kararlıydı. Her ne kadar eski devrimci temsilci unutulmamış olsa da, kitlelerin duygusal ihtiyacı yeni bir şekilde gideriliyordu. Pasif olarak itaat etmek babaya karşı gösterilen aktif düşmanlığın yerini almıştı. Hıristiyanlığın imparator kültüne karşı zafer kazanmasının temelini, çile çekmiş ancak en başından beri cennette bulunan bir tanrıyla gerçekten özdeşleşme olasılığının var olması ve aynı zamanda babaya karşı olan düşmanca eğilimleri bertaraf etmiş olması oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra gerçek ve var olan –papazlar, imparator ve özellikle yöneticiler gibi– baba figürlerine karşı tutum değişikliği Baba Tanrı'ya karşı bu tavır değişikliğine benzemektedir.

Dördüncü yüzyıldaki Katolik kitlelerin psişik durumu eski Hıristiyanlıktan farklıydı; yetkililerden, Baba Tanrılığı da dahil olmak üzere, nefret edilmesi artık bilinçli değildi ya da sadece göreceli olarak öyleydi, halk devrimci tavrından vazgeçmişti. Bunun nedeni sosyal gerçekliğin değişmesinde yatmaktadır. Yöneticilerin devrilmesi ve kendi sınıflarının zafer kazanması o kadar umutsuzdu ki, psişik açıdan nefret tavrını sürdürmek gereksiz olduğu gibi ekonomik de değildi. Eğer babayı yerinden etmek umudu bulunmuyorsa, o zaman buna

göre daha iyi olan psişik kaçış, ona itaat etmek, onu sevmek ve onun tarafından sevilmekti. Psişik tutumdaki bu değişiklik, ezilen sınıfın en son yenilgisinin kaçınılamayacak olan sonucuydu.

Ancak saldırgan dürtülerin yok olması mümkün değildi. Saldırganlığın gerçek nedeni olan yöneticilerin baskısı azalmadığı ve ortadan kalkmadığı için halktaki saldırgan dürtülerin azalması da söz konusu olamazdı. Bu saldırgan dürtüler acaba şimdi neredeydi? Daha önceki objeleri olan babalara ve yetkililere yönelmekten vazgeçerek tekrar bireyin kendisine doğru yönelmişlerdir. Çile çekmekte ve çarmıha gerilmiş İsa ile özdeşleşme imkânı bunun için muhteşem bir fırsat yaratmıştı. Katolik dogmanın vurgusu eski Hıristiyanlıkta olduğu gibi babanın iktidarının ortadan kaldırılması üzerinde değil, oğlun kendi kendini ortadan kaldırması üzerinde yapılıyordu. Babaya yönelen ilk saldırganlık yön değiştirerek bireyin kendisine yönelmiş, böylece toplumsal istikrar açısından zararı olmayan bir çıkış yolu bulmuştu.

Ancak bu değişikliğin gerçekleşmesi başka bir değişikliğe bağlıydı. İlk Hıristiyanlara göre yöneticiler ve zenginler kötü insanlardı ve işledikleri günahlar için layık oldukları ödüllerin semeresini alacaklardı. Hiç kuşkusuz ilk Hıristiyanlar babaya karşı besledikleri düşmanlıkla ilgili olarak suçluluk duygusundan kurtulamıyorlardı. Çile çekmekte olan İsa ile özdeşleşmek de saldırganlıklarının cezasını çekmelerine yarıyordu, ancak onlar için esas vurgu kesinlikle suçluluk duyguları ve mazoşist bir şekilde kendini affettirme reaksiyonu üzerinde değildi. Daha sonra Katolik kitleler açısından durum değişecekti. Onlara göre günah ve çilelerden artık yöneticiler sorumlu değildi, suç çile çekmekte olan kişilerin kendilerine aitti. Eğer mutsuzlarsa, bundan dolayı kendilerini suçlamaları gerekiyordu. Tanrı ve onların dünyadaki temsilcilerinin sevgisini ve affını kazanabilmeleri için sürekli olarak ceza ve kişisel acı çekmeleri gerekiyordu. Ezici suç duygusundan

kurtulabilmek, affedilebilme ve sevilebilme şansını yakalayabilmek için çile çekmeleri ve kendi kendilerini iğdiş etmeleri gerekiyordu.[50]

Katolik Kilisesi çok büyük bir ustalıkla Tanrı ve yöneticilere karşı olan suçlama sürecinin ne şekilde bireye doğru yönlendirileceğini, bu sürecin nasıl hızlandırılıp güçlendirileceğini anlamıştı. Kitlelerin suçluluk duygusunu neredeyse çekilemeyecek olan bir noktaya kadar artırdı, bunu yaparak bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu. İlk olarak yöneticilere karşı yönlendirilmiş olan suçlama ve saldırganlığın yönünü çile çekmekte olan kitlelere doğru geri çevirdi. Papazlar kendilerinin yaratmış olduğu suçluluk duygusunun affedilmesini ve cezasının çekilmesini kabul ettiği için kendisini bu kitlelere iyi ve sevecen bir baba olarak kabul ettirdi. Büyük bir maharetle kendilerinin ve üst sınıfların iki avantaj birden elde edeceği psişik bir durum yarattı, böylece kitlelerin saldırganlığı yön değiştirmiş ve onların kendilerine olan bağımlılığı, şükran ve sevgisi garanti altına alınmış oluyordu.

Ancak iktidarda bulunanlar açısından çile çekmekte olan İsa fantezisi bu sosyal işlevin yanı sıra önemli bir psişik işleve de sahipti. Onları, baskı altında tuttukları ve sömürdükleri kitlelerin çektikleri üzüntü ve çilelerden kaynaklanan suçluluk duygularından kurtarıyordu. Sömürücü gruplar çile çeken İsa ile kendilerini özdeşleştirmek suretiyle kendilerinin işledikleri suçların kefaretini ödeyebilmekteydi. Kendilerini belirli bir düşünceyle rahatlatabilmeleri mümkündü, buna göre Tanrı'nın evlat edinmiş olduğu oğlu bile çile çekmeyi kendi isteğiyle tercih ettiğine göre, kitleler açısından çile çekmek onlar için Tanrı'nın bir lütfuydu, bu nedenle onları böyle bir çileye sebebiyet vermeleri nedeniyle suçlamaları için hiçbir neden bulunmuyordu.

Tüm Hıristiyan diniyle ilgili dogmanın yanı sıra İsa ile ilgili (kristolojik) dogmanın geçirdiği dönüşüm basit bir şekilde genel olarak dinin sosyolojik işlevi olan, iktidarda bulunan

sınıfların çıkarlarının korunarak sosyal istikrarın sürdürülmesiyle örtüşmekteydi. İlk Hıristiyanlar açısından nefret ettikleri yöneticilerin yakın bir gelecekte alaşağı edileceklerinin ve şimdi fakir ve çile çekmekte olan kendilerinin başa gelip mutlu olacaklarının hayalini kurmak onlara mutluluk ve tatmin duygusu vermekteydi. Nihai yenilgilerinden, bütün beklentilerinin boşa çıkmış olmasından sonra kitleler çektikleri tüm çilelerin sorumluluğunu kabul ettikleri bir fantezi ile tatmin olmaya başladılar ancak buna göre kendi günahlarının kefaretini kendileri ödeyecekler, bunu yaptıktan sonra da iyi bir baba tarafından sevilecekleri beklentisi içine girebileceklerdi. O, şefkatli bir baba olduğunu oğul şeklinde çile çeken bir insana dönüştüğünde kanıtlamıştı. Sadece bağışlayıcılık değil, mutluluk için diğer istekleri mutluluk dolu bir ahiret fantezisiyle tatmin ediliyordu. Bu ahiret düşüncesinin ilk Hıristiyanların daha önce umut etmiş oldukları tarihsel mutluluk durumunun yerini alması gerekiyordu.

Ancak Homoousian formülüyle ilgili yorumumuzda henüz onun kendine özgü ve nihai anlamını bulabilmiş değiliz. Analitik deneyim bizi formülün mantıksal çelişkisinin ardında yatan bir beklentiye doğru yönlendirmektedir. Buna göre her ikisinin özlerinin bir, eşit olduğu, dogmanın anlam ve cazibesini borçlu olduğu belirli bir bilinçdışı anlamda gizlenmektedir. Homoousian öğretisinin en derin ve bilinçdışı anlamı basit bir gerçeği hatırladığımız zaman açıklığa kavuşmaktadır. Formül ancak bir tek gerçek durumda, çocuğun ana rahminde bulunduğu durumda anlam taşımaktadır. Ana ve çocuk bu durumda aynı zamanda hem tek hem de iki varlıktırlar.

İsa'nın Tanrı Baba ile olan ilişkisi düşüncesindeki değişiklikle ilgili son derece önemli bir sorunla karşılaşmış bulunuyoruz. Sadece oğul değil, baba da değişmiştir. Güçlü, kudretli baba koruyucu ve kollayıcı anaya dönüşmüştür. Bir zaman-

lar isyankâr, çile çeken, pasif olan oğul küçük bir çocuğa dönüşmüştür. Yahudilerin babacan Tanrısı görünümü altında Yakındoğu'daki tanrıçalarla mücadele süreci içinde hâkim unsur haline gelirken Büyük Ana'nın kutsal kişiliği tekrar zuhur ederek ortaçağ Hıristiyanlığının baskın kişiliği haline dönüşmüştür.

Ana tanrıçalığın dördüncü yüzyıldan itibaren Katolik Hıristiyanlık için taşıdığı önem önce kilisenin bu şekilde oynamaya başladığı rolle, daha sonra da Meryem kültünde netleşmektedir.[51] Eski Hıristiyanlık açısından bir *kilise* düşüncesinin hâlâ tamamen yabancı olduğu kanıtlanmıştır. Kilise ancak tarihsel bir gelişim süreci içerisinde aşamalı olarak hiyerarşik bir örgüt haline gelecektir. Bu süreçle beraber kilisenin kendisi sadece üyelerinin toplamından ibaret olmayıp kutsal bir kurum haline dönüşür. Kilise kurtuluşu neşretmektedir, inanç sahibi kişiler onun çocuklarıdır, o Büyük Ana'dır insanoğlu ancak onun aracılığıyla güvenlik ve kutsallığa ulaşabilir.

Bunun gibi anlamlı olan başka bir husus da Meryem kültündeki ana tanrıça kişiliğinin yeniden canlanmasıdır. Meryem kendini Baba Tanrı'dan ayrıştırarak bağımsız olarak gelişmiş olan ana tanrıçayı temsil etmektedir. Onun her zaman için Baba Tanrı'nın bilinçdışında bir parçası olmuş olan anaç özellikleri artık bilinçli ve açık olarak yaşanıyor ve sembolik olarak temsil ediliyordu.

Yeni Ahit'in hikâyesinde Meryem hiçbir şekilde sıradan bir insanın ötesine doğru yüceltilmiyordu. Kristolojinin gelişimiyle birlikte Meryem'le ilgili düşünceler giderek daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Tarihsel insan İsa kişiliği daha önceden var olan Tanrı'nın oğlu lehine geri plana çekildikçe, Meryem daha fazla ilahlaştırılmaya başlamıştır. Yeni Ahit uyarınca Meryem Yusuf ile evlendikten sonra çocuk doğurmaya devam etmiş olmakla birlikte Epiphanius bu görü-

şün dine aykırı ve anlamsız olduğunu ileri sürmüştür. Nesteri ihtilafıyla ilgili olarak 431 yılında Nestorius aleyhine bir karara varılmıştır, buna göre Meryem İsa'nın anası olduğu gibi, Tanrı'nın da anasıydı. Böylece dördüncü yüzyıl sonlarında bir Meryem kültü ortaya çıkmış, insanlar onun için dua etmeye başlamışlardır. Aşağı yukarı aynı zamanda plastik sanatlarda Meryem'in temsil edilmesi çok büyük ve giderek artan bir rol oynamaya başlamıştır. Bundan sonraki yüzyıllarda Tanrı'nın anasına daha fazla önem verilmeye başlanmış, ona daha büyük bir coşkuyla ve daha geniş kesimler tarafından ibadet edilmeye başlanmıştır. Onun için altarlar dikilmiş, resimleri her yerde gösterilmeye başlanmıştır. Daha önce ona merhamet gösterilmekteyken, o merhamet dağıtır hale gelmiştir.[52] Bebek İsa'yla Meryem Katolik ortaçağının sembolü haline gelmiştir.

Emziren Meryem Ana'yla ilgili kolektif fantezinin tam anlamı ancak yapılacak psikanalitik klinik araştırmalar sonucunda açıklığa kavuşacaktır. Sándor Radó bir taraftan aç kalma korkusunun, diğer taraftan da oral tatmin duygusunun bireyin psişik durumunda oynadığı rolün olağanüstü önemine dikkat çekmiştir:

> Açlığın neden olduğu çileler, daha sonra verilecek olan "cezaların" psişik bir öncülüdür, daha sonra ceza okuluyla bunlar kendi kendini cezalandırmanın ilkel bir mekanizması haline gelir ve en sonunda bu durum son derece öldürücü bir önem kazanır. Melankoli tarafından hissedilen sınırları olmayan fakirleşme korkusunun ardında gizlenen şey açlık korkusundan başka bir şey değildir. Bu korku normal ego kalıntısının kilise tarafından dayatılan ceza çekilmesi ve işlenen günahların kefaretinin ödenmesiyle ilgili hayatı tehdit eden melankolik eyleme karşı bir tepkisidir. Ancak meme emmek aşkın yenilmez, bağışlayıcı sunuşunun parlayan bir örneği olarak kalmaktadır. Emziren Meryem'in kucağındaki çocukla beraber güçlü bir dinin ve onun aracılığıyla

Batı kültürünün tüm bir döneminin sembolü haline dönüşmesi bir rastlantı değildir. Şahsi kanaatime göre günahın kefaretinin ödenmesi ve bağışlanmanın karışık anlamının erken çocukluk dönemindeki coşku, açlık ve meme emmeden türetilmiş olması bir bulmacayı çözmektedir. Buna göre suçların bağışlanacağı umudu ve sevgi insanın psişik hayatında karşılaştığımız belki de en güçlü kurulumdur.[53]

Radó'nun çalışması çile çeken İsa ile anasının emzirdiği bebek İsa fantezileri arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılabilmesini mümkün kılmaktadır. Her iki fantezi de bağışlanma ve işlediği günahın kefaretini ödeme arzusunun bir ifadesidir. Çarmıha gerilen İsa fantezisinde bağışlanmak babaya karşı pasif ve kendi kendini iğdiş eden bir şekilde boyun eğmek suretiyle sağlanmaktadır. Meryem'in göğsündeki bebek İsa fantezisinde mazoşist unsur mevcut değildir; baba yerine ana bulunmaktadır, o bir taraftan bebeği yatıştırırken, bir taraftan da onu bağışlamakta ve cezasının kefaretini ödemektedir. Aynı mutlu duygu Homoousian dogmanın, rahimde bulunan çocuk fantezisinin bilinçdışındaki anlamını oluşturmaktadır.

Bu yüce bağışlayıcı ana fantezisi Katolik Hıristiyanlığın verebileceği en büyük lütuftur. Kitleler daha fazla çile çektikçe, onların gerçek durumları çile çekmekte olan İsa'ya daha çok benzemeye başlamış, mutlu ve emzirilen bebeğin resminin çile çekmekte olan İsa ile yan yana olması gereği ortaya çıkmıştır. Ancak bu insanların pasif ve çocuksu bir tavra geri dönmeleri gerektiği anlamına da gelmekteydi. Bu tavır aktif bir isyana engel oluyor ve hiyerarşik olarak yapılanmış olan ortaçağ toplumundaki insanın psişik durumuna denk düşüyordu. O dönemdeki insanlar kendilerini efendilerine bağımlı bir halde bulmuşlardı, onlar için açlık işledikleri günahların kanıtı anlamına geldiği için, efendilerinin onlara hayatlarını minimum bir seviyede de olsa sürdürebilmeleri için gereken ihtiyaçlarını sağlamaları gerekiyordu.

Dogmanın İznik (Nicene) Konsülü'ne Kadar Olan Gelişimi

Buraya kadar ilk Hıristiyan inancının başlangıcından İznik dogmasına kadar geçen süre içerisinde İsa ve onun Baba Tanrı'yla olan ilişkisiyle ilgili kavramlardaki değişiklikleri izleyerek değişikliklere yol açan dürtüleri tespit etmeye çalıştık. Ancak gelişim İznik Konsülü'ne kadar geçen süre içerisinde ortaya çıkan değişik formülasyonlar tarafından tanımlanan bazı ara aşamalardan geçmiştir. Bu gelişim çelişkilerle ilerlemiş olup diyalektik olarak anlaşılabilmesi için Hıristiyanlığın devrimci bir dinden yavaş yavaş devleti destekleyen bir dine dönüşmesi sürecinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Değişik formülasyonların her seferinde tekabül ettiği sınıfın ve onun çıkarlarının tespit edilmesi için özel bir araştırma yapılması gerekmekle birlikte temel özelliklere burada değinilecektir.

İkinci yüzyıl Hıristiyanlığı "revizyonizmine" daha önceden başlamıştı ve iki cephede birden açtığı savaşla tanımlanmaktaydı. Bir taraftan çok değişik bölgelerde belirli bir güçle alevlenen devrimci eğilimlerin bastırılması gerekiyordu. Diğer taraftan da toplumsal gelişimin izin verdiği ölçüden daha hızlı bir şekilde toplumsal uyuma doğru gelişen eğilimlerin de bastırılması gerekiyordu. Kitlelerin devrimci İsa'ya karşı besledikleri umudun devleti destekleyen İsa inancına dönüşmesi için yavaş ve aşamalı bir geçiş sürecinin yaşanması gerekmekteydi.

Eski Hıristiyan hareketlerinin en güçlü ifadesi Montanizm'di. Frigyalı peygamber Montanus'un güçlü çabalarıyla ikinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Montanizm Hıristiyanlık içindeki uzlaşmacı eğilimlere karşı çıkan, eski Hıristiyanlığın coşkusunu yeniden tesis etmeye çalışan bir tepkiydi. Montanus'un amacı Hıristiyanları sosyal ilişkilerinden soyutlamak ve kendi taraftarlarından oluşan dünyadan ayrı bir cemaat oluşturmaktı, bu cemaat kendini "Üst Kudüs'ün" mirasını devralmak için hazırlayacaktı. Montanizm eski Hı-

ristiyanlık ruhunun yeniden alevlenmesini temsil ediyordu ancak Hıristiyanlığın dönüşüm süreci Roma devletinin silahşorluğu rolünü üstlenmiş olan Kilise görevlilerinin bu devrimci hareketi dine aykırı olarak nitelendirip ona karşı savaşmalarına yol açacak kadar ileri gitmişti.

Diğer taraftan Gnostiklerse, hali vakti yerinde olan Helenistik orta sınıfın entelektüel temsilcilerinden oluşuyordu. Harnack'a göre Gnostisizm Hıristiyanlığın "aşırı ölçüde sekülerleşmesini" temsil ediyordu ve yüz elli yıl daha devam edecekti. Bu noktada Montanizm'in yanı sıra Gnostisizm de resmi kilisenin saldırısına maruz kalmıştı. Ancak Kilise'nin Montanizm'e karşı yürüttüğü mücadelenin Gnostisizm'e karşı yürüttüğü mücadeleden nitelik olarak çok farklı olduğu gerçeğini göz ardı edebilmek ancak diyalektik olmayan bir yorumla mümkün olabilir. Montanizm'e karşı direniş gösterilmesinin nedeni daha önceden de zorla bastırılmış olan bir yeniden diriliş hareketi olması ve o zamanki Hıristiyanlığın liderleri için bir tehdit oluşturmasıydı. Gnostisizm'e karşı direniş gösterilmesinin nedeniyse arzu ettiği değişikliklerin çok kısa bir süre içerisinde ve çok büyük bir süratle gerçekleşmesini istemesi, kitlelerin bilinç düzeyi henüz ona hazır değilken Hıristiyan gelişiminin ikinci defa gerçekleşeceği sırrını deşifre etmesiydi.

Gnostik inancın düşünceleri, özellikle de kristolojik ve eskatolojik kavramları, dogmatik gelişimin arka planıyla ilgili sosyal psikolojik araştırmalarımıza istinaden sahip olmamız gereken beklentilerle birebir örtüşmektedir. Gnostisizm'in erken Hıristiyan eskatolojiyi, özellikle de İsa'nın ikinci kez gelişi ve yeniden dirilişini tamamen reddetmesi ve gelecekten yalnızca ruhun maddi örtüsünden özgürleşmesini beklemesi şaşırtıcı bir şey değildir. Katolikliğin ancak yüz elli yıl sonra başaracağı eskatolojinin tamamen reddedilmesi o zamanlarda henüz yeterince olgunlaşmamıştı. Eskatolojik kavramlar ideolojik olarak o zamanlarda hâlâ, başka açılardan erken Hı-

ristiyanlık kavramlarından büyük ölçüde ayrılmış bulunan apolojistlerin tekelinde bulunuyordu. Bu kalıntıyı Harnack "arkaik" olarak değerlendiriyor ancak bunun o zamanlarda kitlelerin tatmin olması açısından gerekli olduğunu düşünüyordu.

Gnostisizm'in eskatolojinin bu şekilde reddedilmesiyle çok yakından bağlantılı olan bir başka doktrininin burada belirtilmesi gerekmektedir. Bu doktrin uyarınca Gnostisizm yüce Tanrı'yla dünyanın yaratıcısı arasındaki çelişkiyi ve "mevcut dünyanın Âdem ile Havva'nın işlediği günahlar ve bunların sonuçlarından ya da Tanrı'ya karşı düşmanca girişimden ve dolayısıyla bir günahkâr ya da ara bir varlığın ürününden"[54] kaynaklandığı varsayımını vurgulamaktadır. Bu tezin anlamı son derece açıktır; eğer yaratılış yani tarihsel dünya toplumsal ve siyasi hayatta bulduğu ifade şekliyle başından beri günahkârsa; eğer bir aracı, bir kayıtsız ya da güçsüz bir Tanrı'nın işiyse doğal olarak günahının bağışlanması mümkün değildir ve eski Hıristiyanlığa ait tüm eskatolojik umutların yanlış ve temelsiz olması gerekmektedir. Gnostisizm gerçek toplu değişiklik ve insanlığın kurtuluşunu reddederek bunun yerine bireysel bir bilgi idealini koymuş, bunu yaparken de insanoğlunu dini ve ruhani çizgilerle belirli sınıf ve kastlara ayırmış, toplumsal ve ekonomik ayrımların iyi bir şey ve Tanrı vergisi olduğuna inanmıştı. İnsanoğlu üç gruba ayrılmıştı; ruhaniler en yüksek seviyede kutsanmış olmayı hak ederken, bunun hemen altında biraz daha az kutsanmış olan ruhiyatçılar, en alttaysa tamamen düşkünleşmiş olan maddiyatçılar yer almaktaydı. Bu yaklaşım toplu kurtuluşu inkâr ederken, daha sonra Katolikliğin din adamlarıyla bunun dışında kalan kesimleri, sıradan insanlarla rahiplerin yaşam biçimlerini birbirlerinden kesin çizgilerle ayıracak olan, toplumun sınıfsal olarak tabakalaşması gerektiği varsayımına benzeyen bir varsayıma dayanıyordu.

Öyleyse Gnostiklerin İsa ve onun Tanrı Baba'yla olan ilişkisine ait kavramları neydi acaba? Onların düşüncesine göre;

> "... Kutsal Aeon, İsa ve o Aeon'un insan biçimindeki görüntüsü açık olarak ayrıştırılmalıdır. Basilides gibi bazıları peygamber İsa ile insan İsa arasında gerçek bir birlik olmadığını beyan ettikleri gibi insan İsa'yı dünyevi bir insan olarak algılamaktadır. Diğerleri, örneğin Valentincilerin bir kısmı İsa'nın vücudunun ilahi bir fiziki yapı olduğunu ve Meryem'in rahminden sadece görüntüsel olarak çıkmış olduğunu öğretmekteydi. Son olarak da Satürncüler gibi üçüncü bir grup İsa'nın görünebilen tüm görüntüsünün hayali bir şey olduğunu beyan ederek İsa'nın doğumunu inkâr etmişlerdir."[55]

Bu kavramlar ne anlama gelmekteydi? Belirleyici olan özellik ilk Hıristiyanlar tarafından kabul edilen, gerçek bir insanın (daha önce devrimci kişiliğinden ve babasına karşı düşmanca bir tavrı olduğundan bahsedilmişti) Tanrı haline gelmiş olduğu düşüncesinin terk edilmesidir. Değişik Gnostik eğilimler sadece bu eleme yöntemine ilişkin değişik olasılıkları ifade etmektedir. Bu eğilimlerin hepsi İsa'nın gerçek bir insan olduğunu inkâr ederek Baba Tanrı'nın dokunulmazlığını sürdürmüşlerdir. Kurtuluş kavramıyla bağlantısı da nettir. Günahkâr olan bu dünyanın iyileşmesinin mümkün olmaması gibi, gerçek bir insanın tanrı haline gelmesi de mümkün değildir. Benzer bir şekilde mevcut toplumsal koşullardaki herhangi bir değişikliğin yapılması mümkün değildir. Gnostiklerin, Eski Ahit'teki Yaratıcı Tanrı'nın en yüksek tanrı olmadığı, daha düşük seviyeden bir tanrı olduğu şeklindeki tezinin özellikle babaya karşı düşmanca eğilimleri ifade ettiğine inanmak yanıltıcıdır. Gnostikler dünyanın ve insan toplumunun değişmez olduğunu kanıtlamak amacıyla Yaratıcı Tanrı'nın fazla yüce olmadığını ileri sürmek zorundaydı, bu nedenle onlar için bu iddia babaya karşı düşmanlığın bir ifadesi değildi. Onların tezi ilk Hıristiyanların aksine

onlara yabancı olan bir tanrıyla ilgiliydi, Yahudi Yahweh'e bu Yunanların saygı göstermesi için herhangi bir neden bulunmuyordu. Onlara göre bu Yahudi tanrıyı tahtından indirmek için babaya karşı önceden herhangi bir düşmanca duygusal tavır takınmak gerekmiyordu.

Katolik Kilisesi dördüncü yüzyılda Montanizm'in tehlikeli bir bakiye, Gnostisizm'in de gelecekle ilgili yeterince olgunlaşmamış bir sezgi olduğunu düşündüğü için bu akımlarla mücadele ediyor ve nihai amacına ulaşmak için yavaş yavaş ancak hiç durmadan ilerliyordu. Bu gelişim için teori oluşturan ilk akım apolojistler olmuştu. Onlar dogmalar yaratıyor –bu terimi teknik anlamda ilk olarak kullananlar da onlar olmuştur– bu dogmaların içinde Tanrı ve topluma karşı değişmiş olan tavırlar ifadesini buluyordu. Gnostikler kadar radikal olmadıkları kesindir, eskatolojik düşüncelere sahip çıkarak ilk Hıristiyanlıkla bir bağlantı kurulmasına yardımcı oldukları ileri sürülmüştür. Ancak onların İsa ve onun Tanrı Baba ile ilişkisi konusundaki doktrini Gnostiklerin pozisyonuna yakın olduğu gibi İznik dogmasının tohumunu da içermekteydi. Hıristiyanlığı en yüksek felsefe olarak tanıtma çabası içindeydiler; "İsa'nın öğretisinin içeriğini tüm ciddi düşünür ve zamanın entelektüel kişilerinin sağduyusuna hitap edecek bir şekilde formüle ettiler."[56]

Apolojistler bu konunun günah olduğunu öğretmemekle birlikte, Tanrı'yı da dünyanın yaratıcısı olarak görmeyip ilahi aklı kişileştirerek onu Tanrı'yla dünya arasına yerleştirdiler. İlgili Gnostik tezden daha az radikal bir tez olmakla birlikte başka bir tez de tarihsel kurtuluşa aynı şekilde muhalefet etmektedir. Tanrı tarafından kendi içinden yaratılış amacıyla çıkarılmış ve gönüllü bir eylem sonucunda üretilmiş olan Logos onlar tarafından Tanrı'nın oğlu olarak kabul ediliyordu. Bir taraftan Tanrı'dan ayrı olarak görülmeyip kendi açılımının sonucu olarak algılanıyor, diğer taraftan da o Tanrı ve Efendi olarak kabul ediliyordu, kişiliğinin bir başlangıcı

vardı, o Tanrı'yla ilgili bir varlıktı; ancak onun bağımlılığı doğasında değil yaratılışında yatmaktaydı.

Apolojistlerin bu Logos kristolojisi özünde İznik dogmasının tıpatıp aynısıydı. Tanrı'ya dönüşen insanla ilgili, evlat edinmeye dayanan, otorite karşıtı teori bir yana bırakılıyor, İsa daha önceden var olan Tanrı'nın tek oğlu olarak kabul ediliyordu, onunla aynı niteliklere sahip olmakla birlikte onun yanındaki ikinci kişi olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle İznik doktrininin bu kökeniyle ilgili yorumumuz öz olarak, yeni Katolik Hıristiyanlığının belirleyici öncülü olan Logos kristolojisi için geçerlidir.

"Logos Kristolojisi'nin Kilise inancına asimile edilmesi, inancın Yunan felsefi özelliklerine sahip olan bir doktrine dönüşmesini içermekteydi. Eski eskalotojik düşünceleri geri plana itti, hatta onları bastırdı, tarihsel İsa yerine kavramsal bir İsa'yı, bir prensibi koydu, tarihsel İsa'yı fenomene dönüştürdü. Hıristiyanları kişisel ve moral olan yerine "doğa"ya ve doğacı yüceliğe yönlendirdi. Hıristiyanların inancını kesin olarak düşünce ve dogmaların tefekkürüne doğru yönlendirerek bir taraftan keşiş hayatına giden, diğer taraftan da sıradan, mükemmel olmayan insanlara Hıristiyanlığın öğretilmesini hedefleyen yolun önünü açmıştır. Kozmolojinin ve dünyanın doğasının yüzlerce sorununu dini sorunlar olarak meşrulaştırmış ve kurtuluşu kaybetmenin acısıyla ilgili kesin bir yanıt arayışına girmiştir. Bu da insanların inanç telkin edeceklerine inançta inanç telkin etmelerine, dini geliştirmiş gibi görünürken dini sığlaştırmalarına yol açmıştır. Buna rağmen bilimle olan ittifakı mükemmelleştirdiği için Hıristiyanlığı bir dünya dinine hatta kozmopolit bir din haline dönüştürmüş, Konstantin Yasası'na gidecek olan yolun önünü açmıştır."[57]

Böylece Logos kristolojisinde Hıristiyan-Katolik dogmanın son şeklinin nüvesi yaratılmış oluyordu. Ancak bunun kabul görmesi ve benimsenmesi onunla çelişen, içlerinde eski Hıristiyan düşüncelerini ve ruh halinin kalıntılarını barındı-

ran fikirlere karşı ciddi bir mücadele yürütülmeksizin gerçekleşmeyecekti. Bu kavram (ilk olarak Tertullianus tarafından) *monarşizm* olarak adlandırılmıştır. Monarşizm içinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır; evlat edinme yaklaşımı ve modalist yaklaşım. Evlat edinme yaklaşımına dayanan monarşizm daha sonra Tanrı haline gelecek olan insan İsa ile işe başlamıştır. Modalist yaklaşıma göre İsa Tanrı'nın yanı sıra başka bir Tanrı değil, yalnızca Baba Tanrı'nın bir tezahürüydü. Bu nedenle aslında her iki yaklaşım da Tanrı'nın monarşisi varsayımına dayanmaktaydı, bir insan ilhamını ilahi ruhtan alırken Tanrı, yerine başka bir şey konulamayacak olan tek bir varlıktı. Diğer yaklaşım da Oğul'un Baba'nın yalnızca bir tezahürü olduğunu kabul ederek Tanrı'nın monarşisine karşı çıkmıyordu. İki monarşizm anlayışı birbirleriyle çelişiyormuş gibi görünse de, aslında aralarındaki fark sanıldığı kadar keskin değildi. Harnack birbirleriyle tamamen çelişiyormuş gibi görülen bu iki bakış açısının aslında birçok yönden örtüştüğüne dikkat çekerken, psikanalitik yorum bu iki monarşik hareketin benzerliğinin son derece anlaşılabilir bir şey olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Evlat edinme kavramının bilinçaltındaki anlamının Baba Tanrı'yı bertaraf etmek arzusu olduğuna daha önce dikkat çekilmişti; eğer bir insan Tanrı haline getirilip Tanrı'nın sağ tarafına oturtulabiliyorsa o zaman Tanrı'nın egemenliğine son verilmektedir. Ancak aynı eğilim modalist dogmada da son derece açıktır, İsa Tanrı'nın sadece bir tezahürü olmuş olsaydı o zaman Tanrı'nın kendisi çarmıha gerilmiş, acı çekmiş ve ölmüş olacaktı, bu görüşe *Patripassianism* adı verilmiştir. Bu modalist kavramla ölmekte olan Baba Tanrı'yla (Attis, Adonis, Osiris gibi) ilgili eski Ortadoğu mitleri arasında büyük bir benzerlik olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dogmayı destekleyen insanların inanç duyabileceği psişik durumu göz ardı eden yorumun tam tersidir. Monarşizmin dayandığı evlat edinme yaklaşımı ya da modalizm Tanrı'nın daha fazla yüceltilmesi anlamına gelmemektedir.

Her iki yaklaşım da tam tersine onun bertaraf edilmesini arzu etmektedir, bu tutum bir insanın tanrılaştırılmasında ya da Tanrı'nın kendisinin çarmıha gerilmesinde ifadesini bulmaktadır. Söylenen şeylerden Harnack'ın vurguladığı husus tam olarak anlaşılabilmektedir, buna göre iki monarşist hareketin birleştiği en önemli konulardan biri İsa'nın kişiliğiyle ilgili kavramın natüralist olmayıp aslında eskatolojik bir şekilde temsil edilmesidir. Daha önceki döneme ait, eski Hıristiyanlık inancının özünü oluşturan İsa'nın geri dönerek yeni bir egemenlik kuracağı düşüncesinin devrimci ve babaya karşı düşmanca bir yaklaşım gösterdiğine değinmiştik. Bu nedenle eski Hıristiyan öğretisiyle ilişkisi kanıtlanmış olan bu kavrama her iki monarşist harekette de rastlamış olmak bizi şaşırtmamıştır. Tertullian ve Origen'in de Hıristiyan halkın büyük bir çoğunluğunun monarşist düşünceye sahip olduğunu kanıtlamış olması da bizce şaşırtıcı değildir. Her iki monarşizm anlayışına karşı yürütülen mücadelenin aslında halkın içinde o zamanlar hâlâ çok yaygın olan Baba Tanrı ve devlete yönelik düşmanlık eğilimine karşı yürütülen mücadelenin bir ifadesi olduğunu anlamaktayız.

Bireysel farklılıkları bir kenara bırakarak İznik Konsülü'nde peşin olarak karara bağlanan çok büyük bir fikir ayrılığını, isim vermek gerekirse Arius ile Athanasius arasındaki tartışmayı ele alıyoruz. Arius'a göre Tanrı tektir, ondan başka bir ilah yoktur, Oğlu da öz olarak Baba'dan farklı ve ondan bağımsız bir varlıktır. O gerçek bir Tanrı değildir, onun ilahi özellikleri yalnızca sonradan kazanılmış olan kısmi özelliklerdir. Ölümsüz olmadığı için bilgisi de mükemmel değildir, bu nedenle Baba'yla aynı şerefe layık değildir. Ancak dünyadan önce diğer varlıkların yaratılmasına vesile olmak için Tanrı'nın arzusuyla bağımsız bir varlık olarak yaratılmıştır. Athanasius Tanrı'ya ait olan Oğul ile dünyayı karşılaştırın, O Tanrı'nın özünden oluşturulmuş olup Baba'nın tüm özel-

liklerini paylaşmaktadır, Baba'yla tek ve aynı öze sahip olup Tanrı'yla tam bir birlik oluşturur.

Arius ve Athanasius arasındaki çekişmenin eski bir anlaşmazlıktan kaynaklandığı kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Bu eski anlaşmazlığın bir tarafında monarşist anlayış, diğer tarafındaysa (her ne kadar Athanasius yeni formülasyonlarla eski Logos öğretisinde ufak tefek değişiklikler yapmış olsa da) apolojistlerin Logos kristolojisi yer almaktadır. Geçmişte Baba Tanrı'ya düşman olan devrimci eğilimlerle, babayı ve devleti destekleyen, toplu ve tarihsel bir kurtuluşu reddeden tutucu hareket arasında bir mücadele yaşanmıştı. Tutucu hareket dördüncü yüzyılda Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline geldiği zaman diğer eğilimlere karşı zafer kazanmıştır. Samsatlı (Samosatalı) Paul'ün yetiştirdiği Lucian'ın öğrencisi olan Arius evlat edinme yaklaşımının en önde gelen taraftarlarından biri olmasına rağmen artık bu yaklaşımı ilk formüle edildiği şekliyle savunmuyor, Logos kristolojisinin öğeleriyle birleştiriyordu. Bunun aksi mümkün değildi zira artık Hıristiyanlık değişikliğe uğrayarak eski heyecanını kaybetmiş Katolik Kilisesi haline dönüşme sürecinde önemli bir yol almıştı. Artık bu aşamada eski mücadele ancak kilisenin yarattığı ortam ve dil çerçevesinde sürdürülebilirdi. Athanasius'la Arius arasındaki tartışma, Tanrı'yla oğlunun aynı ya da benzer bir yapıda olup olmadıklarını ele alan Homoousian dogması gibi önemsiz bir konu etrafında yapılıyormuş şeklinde algılanabilmektedir. Bu önemli farklılığın bu kadar önemsiz bir şeymiş gibi algılanmasının sebebi eski Hıristiyanlık inançlarının hemen hemen tamamen bertaraf edilmiş olmasıdır. Ancak bu tartışmanın arka planında devrimci ve tutucu eğilimler arasında önemli bir mücadele yatmaktaydı. Arian öğretisi eski Hıristiyan hareketinin ortadan kalkmadan önceki en son çırpınışlarından biriydi, Athanasius'un zaferi Filistin'deki küçük köylüler, zanaatkâr ve

proletaryanın ümitlerinin ve dinin yenilgiye uğramasını resmen tasdik etmekteydi.

Eski Hıristiyan inancından İznik dogmasına kadar olan gelişim sürecinde yaşanan değişikliklerin çeşitli aşamalarının genel özelliklerini ana hatlarıyla ele almaya çalıştık. Bu çalışmada incelememiz gereken ilginç bir husus da bu sürecin her aşamasında yer alan grupların sosyal durumudur. Doğu halklarıyla Almanların onda dokuzunun Aryanizmi benimsemelerinin nedenini de araştırmak gerekmektedir. Bununla birlikte dogmanın gelişimindeki değişik aşamalarla onun ortaya çıkışı ve yok oluşunun ancak Hıristiyanlığın gerçek sosyal durumu ve işlevi kapsamında anlaşılabilecek olduğunu yeterince incelemiş olduğumuza inanıyoruz.

Başka Bir Yorum Girişimi

Aynı malzemeyi ele alan bu çalışmayla Theodor Reik'in araştırması arasındaki yöntem ve içerik farklılıkları nelerdir acaba?

Reik'in yöntemi şu şekilde ilerlemektedir: Onun araştırmasının özel konusu dogma, özellikle de Hristolojik dogmadır. "Dinle zorlayıcı nevroz arasında paralellikler bularak bu iki ayrı olguyu tek bir örnekte sergilemeye çalışmaktadır." Bu nedenle "özellikle bu temsili örnekte, dini dogmanın insanlığın evrimsel tarihinde nevrotik saplantılı düşünceyle örtüştüğünü, hatta rasyonel olmayan saplantılı düşüncenin en önemli ifadesi olduğunu" kanıtlamaya çalışmaktadır. Dogmanın inşasına ve gelişimine yol açan psişik mekanizmalar en başından en sonuna kadar saplantılı düşüncenin psişik mekanizmasını takip eder ve aynı şey her ikisini de daha önceden belirler. "Bireydeki zorlayıcı süreçlerde olduğu gibi dogmanın şekillendirilmesinde de aynı savunma mekanizmaları devreye girer."

Reik dogmayla zorlayıcılık arasında temel bir benzerlik bulunduğu konusundaki tezini nasıl geliştirmektedir?

Dinle saplantı nevrozu arasında benzerlik olduğu yönündeki düşüncesine dayanarak her iki olayın tüm bireysel yönlerinde olduğu gibi, dini düşünceyle zorlayıcı düşünce arasında da bu yaklaşımın teyit edileceğini umut etmektedir. Daha sonra dogmanın gelişimini inceler ve son derece küçük farklılıklar arasındaki sürekli mücadele çizgisinin nasıl sürdürüldüğüne dikkat çeker. Dogmatik gelişimle takıntılı düşünce arasındaki bu şaşırtıcı benzerliği, her iki olayın benzerliğinin kanıtı olarak yorumlamak ona son derece doğal gelmektedir. Böylece bilinmeyen, bilinenle açıklanmaktadır; dogmanın biçimlendirilmesi, zorlayıcı nevrotik süreçleri yönlendiren aynı kanunların takip edilmesi olarak anlaşılmalıdır. Bu iki olgu arasında içsel bir bağlantı olduğu hipotezi başka bir gerçekle de desteklenmekte, özellikle Hristolojik dogmada Tanrı Baba'yla olan ilişki temel çelişik duygularıyla birlikte çarpıcı ve özel bir rol oynamaktadır.

Reik'in yöntemsel tavrında açık olarak belirtilmeyen bazı varsayımlar bulunmaktadır, ancak yöntemine eleştirel bir yaklaşım getirilebilmesi için bu varsayımların irdelenmesi gerekmektedir. Bu varsayımlar içinde en önemlisi şudur: Bir din, bu durumda Hıristiyanlık, tek bir varlık olarak algılandığı ve sunulduğu için, bu dinin takipçilerinin de birleşmiş olduğu varsayılmaktadır. Buna göre kitleler de tek bir insan, tek bir kişiymiş gibi ele alınmaktadır. Toplumu yaşayan bir varlık olarak, toplumdaki değişik grupları da bu varlığın değişik organlarıymış gibi algılayıp onları toplumun gözü, derisi, başı vb. tanımlayan organik sosyoloji yaklaşımına benzer bir şekilde Reik de anatomik anlamda olmasa da psikolojik anlamda organik bir kavramı benimsemektedir. Ayrıca birlik içinde olduğunu varsaydığı kitleleri gerçek yaşam koşulları çerçevesinde incelemeye yeltenmemektedir. Kitlelerin aynı olduğu varsayımından hareketle sadece kitleler tarafından

yaratılmış olan düşünce ve ideolojileri incelemekte, somut olarak yaşamakta olan insanları ve onların psişik durumlarını ele almamaktadır. İdeolojilerin insanlar tarafından yaratılmış olduğu yorumundan kaçınarak, insanı ideolojilerden hareket ederek yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak onun yöntemi dogmanın tarihi için geçerli olmakla birlikte din ve toplum tarihi için geçerli değildir. Organik sosyolojiye benzediği gibi yalnızca düşünce tarihi araştırmalarına yönelik olarak kullanılan dini bir araştırma yöntemine de benzemektedir. Bu yaklaşım aralarında Harnack'ın da bulunduğu pek çok din tarihçisi tarafından artık kullanılmamaktadır. Reik kullandığı bu yöntemle aslında çalışmasının içeriğinin bilinçli bir şekilde ve açık olarak reddettiği teolojik yaklaşımı örtülü olarak desteklemektedir. Bu teolojik bakış açısı Hıristiyan dininin birliğini vurgulamaktadır, gerçekten de Katoliklik değişmezlik iddiasını savunmaktadır. Şayet Hıristiyanlığı yaşayan bir bireyi analiz ediyormuş gibi bir yöntemle analiz edecek olsaydık, mantıksal olarak Ortodoks Katolik pozisyonunu benimsememiz gerekecekti.

Az önce tartıştığımız yöntem ve Reik'in çalışması açısından son derece önemli olan çelişik duygular kavramı Hıristiyan dogmanın araştırılması için büyük bir önem taşımaktadır. Birleşmiş bir özne kavramı varsayımının kabul edilip edilemeyeceği hususuna ancak grubun psişik, toplumsal ve ekonomik durumunun, "psişik profilinin" incelenmesinden sonra karar verilebilir, bu tür bir inceleme Reik'in araştırmasında yer almamaktadır. Çelişik duygular terimi ancak bir bireyde ya da oldukça homojen yapıdaki bireylerden oluşan bir grupta dürtü çatışması ortaya çıktığında kullanılabilecek bir terimdir. Eğer bir kişi içinden gelerek bir kişiyi hem seviyor hem de ondan nefret ediyorsa çelişik duygulardan bahsedebiliriz. Ancak iki kişi söz konusu olduğunda bunlardan biri üçüncü bir kişiyi severken diğeri ondan nefret ediyorsa bu iki kişinin birbirine muhalif olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan

birinin üçüncü kişiyi sevip, diğerinin ondan nefret etmesini analiz edebiliriz, ancak bu durumda çelişik duygulardan bahsetmek kafaları karıştıracaktır. Bir grup içinde birbirleriyle çelişen dürtülerin ortaya çıkması durumunda, grubun durumunun gerçekçi bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde dış görünüşte bir grup birliği söz konusu olmasına rağmen, değişik arzuları olan ve birbirleriyle alttan alta mücadele eden değişik alt grupların olup olmadığı ortaya çıkabilecektir. Dışarıdan çelişik duygular olarak algılanan şeyin aslında değişik alt gruplar arasındaki çelişkilerden kaynaklandığı ortaya çıkabilir.

Bir örnek vermek bu konuyu anlamamıza yardımcı olabilir. Birkaç yüzyıl ya da bin yıl sonra bir psikanalistin Reik'in yöntemini kullanarak 1918 devriminden sonraki Alman siyasi tarihini, özellikle de Alman bayrağının renklerinin ne olması gerektiği konusundaki tartışmaları araştırdığını hayal edelim. Araştırması sonucunda, Almanya'da bulunan monarşistlerin siyah, beyaz bayrağı; cumhuriyetçilerin siyah, kırmızı ve altın renginden oluşan bayrağı, bazılarının ise kırmızı bayrağı tercih ettiğini ve daha sonra varılan uzlaşma uyarınca ana bayrağın renklerinin siyah, kırmızı ve altın renginden oluşmasının, ticari gemilerde ise bir köşesinde siyah, kırmızı, altın rengi bulunan siyah, beyaz ve kırmızı renkli bir bayrağın kullanılmasının kararlaştırıldığını anlayacaktı. Bu hayali analistimiz ilk önce rasyonelleştirmeleri inceleyecek ve bir grubun siyah, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan bayrağın siyah, kırmızı ve altın renginden oluşan bayrağa oranla okyanusta daha fazla dikkat çektiği için seçilmesi gerektiğini savunduğunu keşfedecekti. Daha sonra bu savaşta (monarşiyle cumhuriyet arasındaki) babaya karşı olan tavrın ne anlam ifade ettiğini açıklamaya çalışacak ve bu konuda zorlayıcı nevrotik bir kişiliğin düşüncesiyle paralellik olduğunu keşfedecekti. Sonra da renklerden hangisinin doğru olduğu konusundaki tereddütlerden örnekler verecek, bunların bir-

birleriyle çelişen dürtüler arasındaki mücadeleden kaynaklandığını düşünecekti. (Reik'in verdiği, kafasına beyaz ya da siyah kravat takan hasta örneği buraya mükemmel bir şekilde uymaktadır.) Bayrağın rengi konusunda koparılan yaygara ve en son bayrak konusunda varılan mutabakat arasında aynı nedenler tarafından şartlandırılmış olan takıntılı düşünceye benzeyen bir olgu olduğunu anlayacaktı.

Gerçek şartların ne olduğunu anlayan hiçbir kimse benzerlikten sonuç çıkarmanın yanlış olacağı konusunda kuşku duymayacaktır. Elbette değişik gerçekçi ve duygusal çıkarları birbirleriyle çelişen değişik gruplar bulunmaktaydı. Bayrakla ilgili mücadele fiziksel ve ekonomik olarak farklı yönelişler içinde bulunan gruplar arasında yaşanan bir mücadeleydi. Aslında burada karşılaşılan durum "duygu karmaşasından" kaynaklanan bir çıkar çelişkisinden başka bir şey değildir. Bayrak konusunda varılan uzlaşma karmaşık bir mücadeleden değil, birbirleriyle mücadele eden değişik toplumsal grupların çıkarları konusunda vardıkları bir uzlaşmadan kaynaklanmaktaydı.

Ortak bir ayrım noktası bulunmaktadır, erken Hıristiyanlık inancı babaya karşı bir düşmanlığın ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Ancak daha sonraki dogmatik bir gelişimin yorumlanmasında Reik'in vardığı sonucun tam tersi yönde bir sonuca ulaşmaktayız. Reik'in değerlendirmesine göre Gnostisizm isyan dürtülerini içinde barındıran bir harekettir, bu dürtüler Hıristiyanlığın bir oğul dini olmasıyla desteklenmekte, Baba Tanrı'nın gücünün aşırı derecede zayıflatılmasına yol açmaktadır. Biz ise bunun tam tersini ispatlamaya çalıştık, Gnostisizm'in erken Hıristiyanlıkta bulunan devrimci eğilimleri bir tarafa bıraktığını tespit ettik. Değerlendirmemize göre Reik'in hatası kullandığı yöntemden kaynaklanmaktadır. O Gnostisizm'i bir bütün olarak görememekte sadece Gnostiklerin kullandığı yöntemle Yahudi Baba Tanrı'nın bertaraf edilmiş olduğu hususunu fark etmektedir. Reik Gnostisizm'i

bir bütün olarak değerlendirebilmiş olsaydı, Yahweh'e karşı gösterilmiş olan düşmanlık formülüne yepyeni bir anlam yükleyebilirdi. Daha sonra ortaya çıkan dogmatik gelişme kavramı da buna benzer bir şekilde karşıt sonuçlara ulaşılmasına yol açmaktadır. İsa'nın daha önceden var olduğu öğretisi uyarınca Reik ilk Hıristiyanlıkta Baba'ya karşı düşmanlık eğiliminin güçlenip zafer kazandığını düşünmektedir. Bu düşünceye tamamen karşı çıkarak, İsa'nın daha önceden var olduğu düşüncesinde, babaya karşı ilk düşmanlığın bunun tam karşıtı olan uyum sağlamaya yönelik bir eğilimle yer değiştirdiğini kanıtlamaya çalıştım. Burada psikanalitik yorumun değişik dogma formülasyonlarının anlamı konusunda bilinçaltında iki zıt algılamaya yol açtığını görmekteyiz. Bu karşıtlık önceden yapılan bu türden psikanalitik varsayımlar arasındaki herhangi bir varsayıma bağlı değildir. Sadece psikanalizi sosyal psikolojik olgulara uygulama konusundaki farklı yöntemlere dayanmaktadır. Vardığımız sonuçlar bize doğru gibi görünmektedir. Bizim sonuçlarımız Reik'inkinden farklı olarak soyut bir dini formülün yorumuna değil, bu formülün ona inanan kişinin gerçek yaşam durumuyla ilgili olarak incelenmesine dayanmaktadır.

Aynı yöntemsel farklılıktan kaynaklanan, dogmanın psikolojik öneminin bu şekilde yorumlanması konusundaki fikir ayrılığımız da bundan daha az önemli değildir. Reik dogmada popüler zorlayıcı düşüncenin en önemli ifadesini görmekte ve belirli bir düşünceyi açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre; "dogmanın oluşumuna ve gelişimine yol açan psişik süreçler düzenli olarak, zorlayıcı düşüncenin psişik mekanizmalarını takip etmektedir ve böylece aynı dürtüler bir alanda hâkim olduğu gibi diğer alanda da baskın çıkmaktadır." Onun buluşuna göre dogmanın gelişimini belirleyen unsur Baba'ya karşı takınılan, kendi içinde tutarsızlıklar taşıyan tavırdır. Reik'e göre babaya karşı düşmanlık Gnostisizm'le birlikte doruk noktasına ulaşır. Apologistler daha sonra bir

Logos hristolojisi geliştirmişlerdir, buna göre Tanrı Baba ile İsa'nın bilinçaltında yer değiştirmesinin amacı her ne kadar bilinçaltındaki dürtülerin zaferi, kuvvetli savunucu güçlerin etkisiyle engellenmiş olsa bile açıkça sembolleştirilmiştir. Aynen birbirine karşıt eğilimlerin sırayla üstünlük sağladığı zorlayıcı nevrozda olduğu gibi Reik'e göre birbiriyle çatışan iki eğilim dogmanın gelişiminde de nevrozdaki kanunları takip ederek ortaya çıkarlar. Böylece Reik'in yaptığı hatanın nereden kaynaklandığını detaylı olarak göstermiş olduk. O burada psikolojik öznenin bir insan hatta göreceli olarak birleşmiş ve değişmeyen bir psişik yapıya sahip bir grup olmadığını, bunun yerine değişik toplumsal ve psişik çıkarlara sahip olan değişik gruplardan oluştuğunu göz ardı etmektedir. Aslında değişik dogmalar tam da bu türden birbirleriyle çelişen çıkarların bir ifadesidir. Bir dogmanın zaferi bir bireydekine benzeyen içsel bir psişik çelişkiden kaynaklanmamakta, belirli bir tarihsel gelişimin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu tarihsel gelişim (ekonominin durgunlaşması ve gerilemesiyle birlikte harekete geçen toplumsal ve siyasal güçler gibi) değişik dışsal koşullar sonucunda ortaya çıkmakta ve bir hareketin zafer kazanırken başka bir hareketin yenilmesine yol açmaktadır.

Reik dogmanın zorlayıcı düşüncenin, ritüelin ise toplu bir zorlayıcı eylemin ifadesi olduğunu düşünmektedir. Gerçekten de Hıristiyan dogmada olduğu gibi diğer birçok dogmada da Baba'ya karşı hissedilen birbiriyle çelişen duygular önemli bir rol oynamaktadır ancak bu dogmanın hiçbir şekilde zorlayıcı bir düşünce olduğunu kanıtlamamaktadır. İlk bakışta zorlayıcı bir düşünceye benzeyen dogmanın değişik şekillerdeki gelişiminin aslında farklı bir şekilde izah edilmesi gerektiğini göstermeye çalıştık. Dogma büyük ölçüde gerçekçi siyasal ve toplumsal dürtüler tarafından şekillendirilmektedir. Bir tür pankart işlevini yerine getirirken pankartın kabul edilmesi bir grup üyeliğinin teyit edilmesi anlamına gelmektedir. Buna dayanarak (Yahudiliğin etnik unsurla ta-

nımlanması gibi) din dışı unsurlarla güçlendirilen dinlerin Katolik anlamdaki dogmalar sistemi olmaksızın da varlıklarını hemen hemen tamamen sürdürebileceklerini anlayabilmek mümkündür.

Ancak buna rağmen dogmanın örgütleyici işlevinin tek işlevi olmadığı da son derece açıktır, bu çalışma dogmaya atfedilmesi gereken toplumsal anlamın ne olduğunu göstermeye çalışmıştır. Buna göre dogma bir fantezi olarak insanların ihtiyaçlarını karşılamakta ve gerçek tatmin duygusunun yerini almaktadır. Sembolik ihtiyaçların bir dogma şekline getirilmesi gerektiği ve halkın bu dogmalar aracılığıyla din adamlarının ve yöneticilerin otoritesine inandırılması gerektiği gerçeğinden hareketle dogma bize göre güçlü bir telkin yöntemine benzetilebilir. Bu yöntem ona inananlar arasında mutabakat sağlanmış olduğu için öznel olarak bir gerçeklikmiş gibi yaşanabilmektedir. Dogmanın bilinçaltına nüfuz edebilmesi için bilinçli olarak kabul edilemeyecek olan bazı içeriklerin devre dışı bırakılıp, bunların bir şekilde mantığa uydurularak kabul edilebilir biçimlerde sunulması gerekmektedir.

Sonuç

İsa dogmasının evrimi sırasında ortaya çıkmış olan değişikliklerin anlamıyla ilgili olarak çalışmamızın ortaya çıkardığı sonuçları özetleyelim.

Acı çeken ve Tanrı'ya dönüşen insana olan erken Hıristiyan inancının esas önemi, Baba Tanrı ya da onun dünyevi temsilcilerini devirmeye yönelik gizli arzudur. Acı çeken İsa portresi esas olarak acı çekmekte olan kitlelerin aidiyet ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Baba'ya karşı saldırgan davranışın cezalandırılması ihtiyacı bu açıdan ikinci sırada yer almaktadır. Bu inancın takipçileri olan insanlar yaşam şartları nedeniyle yöneticilerine karşı nefret duyguları ve kendi mutlulukları için umutla doluydular. Ekonomik durumdaki

değişikliklerle Hıristiyan topluluğunun sosyal yapısındaki değişiklikler inanç sahibi insanların psişik tavırlarını da etkilemiştir. Dogma geliştikçe Tanrı'nın bir insan haline dönüşmesi düşüncesi, bir insanın Tanrı haline dönüşmesi düşüncesinin yerini alır. Artık Baba'nın devrilmesi gerekmemektedir, suçlu olan yöneticiler değil, acı çeken kitlelerdir. Saldırganlık bundan sonra yetkililere değil acı çeken kişilerin kendilerine yönelecektir. Tatmin duygusu Baba'nın itaatkâr oğullarına verdiği affetme ve sevgi duygularında ve aynı zamanda İsa'nın acı çeken kitlelerin temsilcisi olmayı sürdürürken acı çeken İsa olarak üstlendiği krallara özgü babacan pozisyonda yatmaktadır. Sonunda İsa'nın kendisi her zaman Tanrı olmuş olduğu için Tanrı'yı devirmeksizin Tanrı haline dönüşür.

Bunun ardında ifadesini Homoousian dogmasında (İsa ve Tanrı'nın özlerinin bir olduğu dogması) bulan daha büyük bir geriye dönüş yatmaktadır. Buna göre affı ancak o kişinin acı çekmesiyle ona verebilecek olan Baba Tanrı tamamıyla bağışlayıcı bir anaya dönüştürülmektedir. Bu Ana; çocuğu beslemekte, onu rahminde korumakta ve bu şekilde onu bağışlamaktadır. Psikolojik olarak tanımlandığı takdirde burada yaşanmakta olan değişim, Baba'ya karşı düşmanca bir tavırdan pasif ve mazoşist olarak adlandırılabilecek kadar uysal bir tavra, en sonunda da anası tarafından sevilen bir bebeğe dönüşmektedir. Bu gelişim bir bireyin içinde yaşanmış olsaydı, psişik bir hastalığın belirtisi olarak değerlendirilecekti. Ancak uzun yüzyıllar boyunca yaşandığı ve tüm bireylerin psişik yapısını etkilemediği, hepsine ortak olan sadece bir kesimi etkilediği için patolojik bir rahatsızlığın ifadesi olarak değerlendirilmemekte, belirli bir sosyal ortama uyum sağlanması süreci olarak algılanmaktadır. Yöneticilerin devrilmesi konusundaki umut kalıntılarını yitirmemiş kitleler açısından ortaçağdaki kitlelere Katolik dogmanın uygun ve tatmin edici gelmesi gibi erken Hıristiyanlık fantezisi de uygun ve tatmin edici gelmekteydi. Gelişimin nedeni sosyo-ekonomik

durumdaki değişiklikte ya da ekonomik güçlerle onların sosyal sonuçlarının geriye doğru hareket etmesinde yatmaktadır. Egemen sınıfların ideologları bu gelişimi güçlendirmiş ve hızlandırmışlar, bunu yaparken de kitleleri sembollerle tatmin ederek onların içindeki tahrip gücünü toplumsal olarak zararsız kanallara doğru yönlendirmişlerdir.

Katolik inancı Yahweh tarafından daha önce yenilgiye uğramış olan Büyük Ana'nın örtülü bir şekilde dine geri getirilmesine işaret etmektedir. Yalnızca Protestanlık daha sonra Tanrı Baba'ya geri dönmüştür.[58] Bu yeni bir toplumsal çağın başlangıcında yer alacaktır, ortaçağda kitleler çocuksu bir pasif tavır gösterirken yeniçağ kitlelerin aktif bir şekilde davranmasına izin verecektir.[59]

Not: Bu makale Almancadan İngilizceye James Luther Adams tarafından çevrilmiştir.

2

İnsanlığın Günümüzdeki Durumu

Ortaçağ dünyası tahrip edildiği zaman Batılı insan en güzel rüya ve hayallerinin nihai olarak tatmin edilebileceği bir yere doğru yol alıyormuş gibi görünüyordu. O artık totaliter bir kilisenin otoritesinden, geleneksel düşüncenin ağırlığından, henüz yarısı keşfedilmiş olan dünyanın coğrafi sınırlamalarından kendini kurtarmıştı. Oluşturduğu yeni bilim sayesinde daha önce hiç duyulmamış olan üretici güçler ortaya çıkmış, maddi dünya tamamen değişmiştir. Yaratmış olduğu siyasal sistemlerin bireyin özgür ve üretici gelişimini garanti ettiği görülmektedir. Batılı insan çalışma saatlerini atalarının hayal bile edemeyeceği ölçüde kısaltmış, diğer faaliyetlere ayrılan saatleri artırmıştır.

Buna rağmen bugün neredeyiz acaba?

Tüm dünyayı tahrip edebilecek bir savaş ihtimali insanlığı tehdit etmektedir, bu tehlike hükümetlerin çekingen tavırlarıyla hiçbir şekilde ortadan kalkabilecek bir durum değildir. Ancak insanoğlunun politikacılarında bir savaşı önleyebilecek kadar bir akıl kalıntısı kalmış olsa bile insanoğlunun durumu, on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki beklentilerini gerçekleştirme noktasından çok uzaktır.

İnsanoğlunun kişiliği kendi elleriyle yaratmış olduğu dünyanın talepleri tarafından şekillendirilmiştir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda orta sınıfın toplumsal karakteri son derece güçlü sömürücü ve istifçi özellikler sergilemekteydi. Bu kişilik yapısı başkalarını sömürme ve onlardan daha fazla kâr elde etmek için kazançlarını çoğaltma isteğinden kaynaklanmaktaydı. Yirminci yüzyıldaysa insanın kişiliği giderek pasifleşmeye ve piyasanın değerleriyle örtüşmeye başladı. Çağdaş insan boş vakitlerinin büyük bir kısmını pasif bir şekilde geçirmektedir. O artık ebedi bir müşteridir; içecek, yiyecek, sigara, ders, seyahat, kitap, film "satın almakta"; tüm bunları tüketmekte, yiyip yutmaktadır. Dünya onun iştahını tatmin etmek için büyük bir nesne; büyük bir şişe, büyük bir elma, büyük bir memedir. İnsanoğlu süt çocuğu haline gelmiştir, sürekli olarak beklenti içindedir ve sürekli olarak hayal kırıklığına uğramaktadır.

Modern insan tüketici olmadığı zaman, ticaretle uğraşmaktadır. Ekonomik sistemimiz piyasanın fonksiyonu üzerinde odaklanmıştır, buna göre piyasa tüm metaların fiyatlarını belirlemekte ve herkesin toplumsal ürün içindeki payını düzenlemektedir. Tarihin daha önceki dönemlerinde insanoğlunun ekonomik faaliyetlerini kumanda eden zorlama, gelenek ya da sahtekârlık ve düzenbazlık artık bu özelliklerini kaybetmiştir. İnsanoğlu üretme ve satma özgürlüğüne sahiptir, piyasa günü onun çabalarının başarı kazanması için ahiret gününe benzer. Piyasada artık sadece metalar arz edilip satılmamaktadır, emek de bir meta haline dönüşmüş olup aynı serbest rekabet koşulları çerçevesinde işgücü piyasasında satılmaktadır. Ancak piyasa sistemi metalar ve emeğin ekonomik alanının ötesine geçmiştir. İnsanoğlu *kendisini* bir meta haline dönüştürmüş, kendi hayatını kârlılığa yatırım yapılacak bir şey olarak yaşamaktadır. Eğer bu konuda "başarılı" olursa hayatı anlam kazanır, aksi takdirde "başarısız" olacaktır. Onun "değerini" satılabilir olmak belirlemektedir,

sevgi ve mantıkla ilgili insani özellikleri ya da artistik potansiyelleri hiçbir anlam taşımamaktadır. Bu nedenle kendi değeri dışsal faktörlere, başarısına ve diğerlerinin kendisi hakkında vereceği hükümlere bağlıdır. Diğer kişilere bağımlıdır, kendi güvenliği topluma uyum göstermesine, sürüden iki adımdan fazla uzaklaşmamasına bağlıdır.

Bununla birlikte modern insanın kişiliğini belirleyen tek unsur piyasa değildir. Piyasanın işleyişiyle çok yakından ilgili olan bir başka unsur da sanayi üretim tarzıdır. Şirketler büyüdükçe bu şirketler tarafından istihdam edilen işçi ve memur sayısı da sürekli olarak artış göstermektedir. Şirketlerin mülkiyetiyle yönetimi birbirinden ayrışmakta, dev boyutlara ulaşan sanayi şirketleri profesyonel bir bürokrasi tarafından yönetilir hale gelmektedir. Bu bürokrasi kişisel ve kâr etme hırsıyla değil, esas olarak şirketlerinin düzgün bir şekilde faaliyet göstermesi ve genişlemesiyle ilgilenirler.

Toplumumuz işleyişini düzgün bir şekilde sürdürebilmek için ne türden insanlara gereksinim duymaktadır acaba? Büyük gruplara kolay uyum sağlayabilecek ve bu gruplar içinde çalışabilecek, daha fazla tüketme arzusu taşıyan, tercihleri kolaylıkla etki altına alınabilen ve önceden tahmin edilebilecek insanlara gereksinim duyulmaktadır. Kendini herhangi bir otorite, prensip ya da inanca bağlı görmeyen, özgür ve bağımsız olduğunu hisseden ancak yine de kumanda altına alınmaya istekli, kendisinden bekleneni yapmaya hazır, toplumsal makineyle sürtüşme yaşamadan ona uyum sağlayabilecek insanlara gereksinim duyulmaktadır. Bunlar güç kullanmaksızın, bir lidere gereksinim duymaksızın yönlendirilebilecek; hareket etmek, bir işe yaramak, ileri gitmek dışında hiçbir amaç için harekete geçmesi mümkün olmayan insanlardır. Modern sanayicilik anlayışı bu tür bir insanı yaratma konusunda başarı sağlamıştır, o insan artık yabancılaşmış bir robottur. Kendi eylem ve güçlerinin kendisinden yabancılaşmış olması anlamında yabancılaşmıştır, bunlar artık onun

üzerinde ve onun karşısında durmaktadır, onun tarafından yönetilmekten çok bunlar insanı yönetmektedir. Kendine ait olan yaşamsal güçler şeylere ve kurumlara dönüşmüş, putlaştırılmıştır. İnsanoğlunun kendi çabalarının sonucu olarak değil, ondan farklı bir şeymiş gibi yaşanmakta, insanoğlu bunlara tapınmakta ve boyun eğmektedir. Yabancılaşmış insan kendi elleriyle yaratmış olduğu şeylerin önünde diz çökmektedir. Kendi yaratmış olduğu putlar yabancılaşmış bir şekilde kendi yaşamsal güçlerini temsil etmektedir. Kendini kendi güç ve zenginliklerinin taşıyıcısı olarak değil, kendi yaşamsal özünü yansıtmış olduğu kendi dışındaki şeylere bağımlı, fakirleşmiş bir "şey" olarak gerçekleştirmektedir.

İnsanın toplumsal duyguları devlete yansıtılmaktadır, o bir yurttaş olarak arkadaşları için canını bile vermeye isteklidir, *özel* bir birey olarak ise kişisel egoist kaygılar tarafından yönetilmektedir. Devleti kendine ait toplumsal duyguların somutlaşmış bir ifadesi haline getirmiş olduğu için devlete ve onun sembollerine tapınmaktadır. İktidar, bilgelik ve cesaret anlayışını liderlerine yansıtmakta ve bu liderlere kendi putları gibi tapınmaktadır. Bir işçi, memur ya da yönetici olarak modern insan işinden yabancılaşmıştır. İşçi mekanize edilmiş yönetimden gelen sese göre dans eden ekonomik bir atom haline dönüşmüştür. İş sürecinin planlanmasında ve onun sonuçlandırılmasında herhangi bir rol oynamamakta, ürünün bütünüyle fazla bir ilişkisi bulunmamaktadır. Yöneticiyse ürünün bütünüyle temas halindedir ancak ondan somut, faydalı bir şey olarak yabancılaşmıştır. Onun amacı başkaları tarafından yatırılan sermayeye kârlılık sağlamaktır, meta onun için somut bir varlık olarak önem taşımamaktadır, sermayenin sadece cisimleşmesidir. Yönetici artık sadece şeyleri, rakamları ve insanları faaliyetinin nesnesi olarak yöneten bir bürokrata dönüşmüştür. Yönetici insani ilişkilerden tamamen soyutlanmış olan en gayri insani ilişkiler içinde olan robotlar arasındaki ilişkilerle uğraşmasına rağmen onların

insanları kullanmaları insani ilişkilere duyarlılık göstermek olarak algılanmaktadır.

Tüketimimiz de benzer bir şekilde yabancılaşmıştır; gerçek ihtiyaçlarımız damak zevkimiz, gözlerimiz ya da kulaklarımız yerine reklam sloganları tarafından yönetilmektedir.

Çalışmanın anlamsızlığı ve yabancılaşması tamamen tembelliğe özlem duyulmasına yol açmaktadır. Çalışma insanın kendisini bir mahkûm, bir sahtekâr gibi algılamasına yol açtığı için insan çalışmaktan nefret etmekte, mutlak tembellik onun ideali haline dönüşmektedir. Buna göre onun herhangi bir şekilde hareket etmesine gerek bulunmamaktadır, her şey o ünlü Kodak sloganına göre ilerlemektedir: "Siz yalnızca düğmeye basın, gerisini bize bırakın." Bu eğilim iç piyasanın genişlemesi için gerekli olan tüketim tarzı tarafından da pekiştirilmektedir. Bir prensip haline dönüşen bu eğilim Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı kitabında son derece özlü olarak ifade edilmiştir. Herkesin çocukluğunda şartlandırıldığı sloganlardan biri: "Bugün yaşayabileceğin eğlenceyi kesinlikle yarına erteleme" sloganıdır. Eğer arzumun tatmin edilmesini ertelemezsem (ve sadece elde edebileceğim şeyleri arzu etmeye göre şartlandırılmışsam) çelişki, endişe taşımam; hiçbir karar almaya gerek yoktur, sürekli olarak meşgul olduğum, çalışmakta ya da eğlenmekte olduğum için kendi başıma kalıp yalnızlık hissetmem. Sürekli olarak tüketimle uğraştığım için kendimin kendim olarak farkında olma ihtiyacım bulunmamaktadır. Ben arzu ve tatminlerden oluşan bir sistemim, arzularımı tatmin etmek için çalışmam gerekmektedir, bu arzular da sürekli olarak ekonomik makine tarafından teşvik ve idare edilmektedir.

Yahudi Hıristiyan geleneğinin amaçlarını takip ettiğimizi, Tanrı'yı ve komşumuzu sevdiğimizi iddia ediyoruz. Hatta ümit vaat eden dini bir rönesansa yol açacak bir dönemden geçmekte olduğumuz söyleniyor. Gerçeklerden bu kadar uzak olan başka bir şey olamaz. Gerçek bir dini geleneğe ait

olan sembolleri kullanıyor ve bunları yabancılaşmış olan insanın emellerine hizmet edecek formüller haline dönüştürüyoruz. Din, içi boşaltılmış bir kabuk haline gelmiş ve insanı başarıya götürecek olan güçlerin artırılmasına yönelik bir yardım mekanizmasına dönüşmüştür. Tanrı ise bir iş ortağı haline gelmiştir. *Pozitif Düşüncenin Gücü, Arkadaş Kazanma ve İnsanları Etkileme Yöntemleri*'nin ardılıdır.

İnsan sevgisi de nadiren rastlanan bir durumdur. Robotlar sevemez, yabancılaşmış insanın da hiçbir şey umurunda değildir. Aşk uzmanları ve evlilik danışmanları tarafından tavsiye edilen şey iki insan arasında takım oyunu oluşturulmasıdır. Böylece insanlar birbirlerini geçerli tekniklerle yönlendirmektedir, bu insanların sevgisi aslında onları baş edilmesi zor olan bir yalnızlıktan kurtaracak iki kişilik (*a deux*) bir egoizmdir.

Bu durumda gelecekten ne beklenebilir ki? Sadece arzularımızın ürünü olan bu düşünceleri küçümseyecek olursak korkarım ki bunun sonucunun en büyük olasılıkla pek de hayırlı olmayacağını kabul etmek zorunda kalacağız. Teknik zekâ ile mantık arasındaki uyumsuzluk bir nükleer savaşa yol açacaktır. Nükleer bir savaş sonucunda sanayi uygarlığı muhtemelen ortadan kalkacak, dünya ilkel bir tarımsal düzene geri dönecektir. Ya da nükleer tahribat bu konudaki uzmanların tahmin ettiği kadar ileri gidecek olursa, o zaman da savaşı kazanan taraf tüm dünyayı yeniden düzenleyerek dünyanın tek hâkimi olmak zorunda kalacaktır. Bu durum ancak şiddete dayanan merkezi bir devlet içinde gerçekleşebilecek, devletin merkezinin Moskova ya da Washington'da olması çok büyük bir fark yaratmayacaktır.

Ancak ne yazık ki savaşın engellenmesi bile parlak bir gelecek vaat etmemektedir. Hem kapitalizmin, hem de komünizmin önümüzdeki elli ya da yüz yıllık gelişimini kafamızda canlandırdığımızda insanın yabancılaşmasını artıran süreçlerin devam edeceğini söyleyebiliriz. Her iki sistem de yönetici

sınıflar tarafından idare edilen toplumlara dönüşmektedir; yurttaşları iyi beslenmekte, iyi giyinmekte, arzuları tatmin edilmektedir; tatmin edilmemiş herhangi bir arzuları kalmamıştır. İnsan giderek insan gibi hareket eden makineler ve makine gibi hareket eden insanlar yaratan robotlara dönüşmektedir. Bunların zekâları gelişirken mantıkları zayıflamaktadır, bu da insanları çok büyük bir maddi güçle donatırken bu gücü kullanacak erdemden yoksun kalmaları gibi tehlikeli bir duruma yol açmaktadır.

İnsanoğlu giderek artan üretim ve refah seviyesine rağmen kişilik duygusunu her geçen gün kaybetmekte, böyle bir düşünce büyük ölçüde bilinçaltında olmasına karşın hayatın anlamsız olduğunu hissetmektedir. On dokuzuncu yüzyılda sorun *Tanrı'nın ölmüş* olmasıyken, yirminci yüzyılda *insanoğlunun* ölmüş olmasıdır. On dokuzuncu yüzyılda insanlık dışı olan zulüm iken, yirminci yüzyılda bunun yerini şizoid öz yabancılaşma almıştır. Geçmişteki tehlike insanların köleleştirilmesiydi, gelecekteki tehlike ise insanların robotlaşma ihtimalidir. Hiç kuşkusuz robotlar isyan etmezler, ancak insanoğlunun doğası itibariyle robotların yaşamlarını sürdürürlerken akıl sağlıklarını korumaları mümkün değildir. Efsanelerdeki ruhu olmayan topraktan oluşmuş yaratıklara, "Golem"lere dönüşürler, anlamsız bir hayat sürdürmenin sıkıntısına dayanamayacakları için dünyalarını ve kendilerini tahrip edeceklerdir.

Savaş ve robotçuluğun alternatifi nedir acaba? Belki de temel olarak bunun cevabı Emerson'un "Şeyler semerde oturmakta ve insanoğlunu yönetmektedir" deyişinin tersyüz edilmesinde yatmaktadır, "İnsanoğlunu semere oturtun ki şeyleri o yönetimi altına alsın". Bu, insanoğlunu putlara iktidarsız ve mantıksız bir şekilde tapınır hale getiren yabancılaşmadan kurtulması gerektiğini söylemenin başka bir yoludur. Psikolojik alanda da insanoğlunun kendini piyasaya yönelik pasif tavırlara mahkûm eden bugünkü güçleri yenerek daha olgun

ve üretici bir yolu tercih etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. İnsanoğlu kişilik duygusunu yeniden kazanarak sevme kapasitesine sahip olmalı ve çalışmayı anlamlı ve anlaşılır bir hale getirmelidir. Materyalist eğilimlerden kurtularak sevgi, gerçeklik ve adalet gibi ruhsal değerlerin onun için gerçekten önem taşıyan unsurlar olduğu bir seviyeye yükselmesi gerekmektedir. Ancak yine de insanoğlunun sadece bir yönünü, insani ya da ruhsal yönünü değiştirmeye yönelik girişimler başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Hatta sadece bir alanda yaşanan gelişme diğer alanlardaki tüm gelişmeler üzerinde tahripkâr bir etki yaratmaktadır. Sadece ruhsal kurtuluşla ilgili olan Yeni Ahit, Roma Katolik Kilisesi'nin kuruluşuna yol açmıştır. Sadece siyasi reformla ilgilenen Fransız Devrimi Robespierre ve Napolyon'un ortaya çıkmasına, sadece ekonomik değişimle ilgili olan sosyalizm Stalinizm'in ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Eşzamanlı değişimi hayatın tüm alanlarına uygularken psikolojik yabancılaşma gerçeğini bertaraf edebilmek için gereken ekonomik ve siyasi değişikliklerin neler olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Büyük ölçekli makine üretimi ve otomasyonun teknolojik alanda kaydettiği gelişmelere sahip çıkarken çalışma hayatını ve devleti *insani ölçeklere* uyarlamak için âdemi merkeziyetçi bir hale getirmemiz gerekmektedir. Bunu yaparken merkezileşmeye sadece sanayinin gerektirdiği ölçüler içinde izin vermeliyiz. Ekonomik alanda sanayi demokrasisine ihtiyacımız bulunmaktadır, demokratik sosyalizm aktif ve sorumlu katılımın sağlanması için bir şirkette çalışmakta olan herkesin işbirliği yapmasını gerektirmektedir. Bu türden katılım çeşitlerine rastlamak mümkündür. Siyaset alanında etkin demokrasinin sağlanabilmesi için birbirleriyle yüz yüze iletişim kurabilecek binlerce küçük grubun oluşması gerekmektedir. Bu gruplar bilgi sahibi olmalı, ciddi tartışmalara katılabilmeli, bunların vereceği kararlar yeniden oluşturulacak olan halkın temsil edildiği "parlamentonun alt

kanadının" vereceği kararlarla birleştirilmelidir. Bir kültürel Rönesans ortamı oluşturularak bu ortamda gençlerin iş eğitimi, yetişkin eğitimi ve yeni bir popüler sanat ve seküler ritüel sistemi tüm ulus çapında birlikte yürütülmelidir.

İlkel insanın doğal güçler karşısında çaresiz kalmış olması gibi, modern insan da kendi elleriyle yaratmış olduğu toplumsal ve ekonomik güçler karşısında çaresizdir. Kendi elleriyle yarattığı objelere tapınmakta, yeni putlar karşısında yerlere eğilmekte ancak ona tüm putları yok etmesini emretmiş olan Tanrı üzerine yemin etmektedir. İnsanoğlu kendi deliliğinin sonuçlarından ancak kendi varoluş koşullarından kaynaklanan insani ihtiyaçlara cevap veren sağlıklı bir toplum yaratarak kurtulabilir. Böyle bir toplumda insanlar birbirlerine sevgi bağıyla bağlıdır, kan ve toprak bağlarından çok kardeşlik ve dayanışma bağları daha büyük bir önem taşımaktadır. Bu toplum insanoğluna tahripkâr güç yerine yaratıcı güç vererek doğayı aşma imkânını sunmakta, bu toplumda insanlar kişilik bilincini toplum kurallarına körü körüne uyum göstererek değil kendi güçlerinin öznesi olarak yaşamak suretiyle kazanmaktadır. Böyle bir toplumda bir yönlendirme ve özveri sistemi kişinin gerçekleri çarpıtma ve putlara tapınmasına neden olmaksızın varlığını sürdürmektedir.

Böyle bir toplum yaratmak, bundan sonraki adımı atmak, "insansıların" tarihinin insanın henüz tam olarak insan haline gelemediği aşamanın tamamlanması anlamına gelmektedir. "Günlerin sonu", "tamamlanış", insanların karşısına hiçbir çatışma ya da problemin çıkmayacağı mükemmel bir harmoni anlamına gelmemektedir. Tam tersine insanoğlunun kaderi, varlığının hiçbir zaman çözemeyeceği ancak uğraşmak istediği çelişkilerle kuşatılmış olmasıdır. İnsanların Aztekler tarafından dini ayinler sırasında ya da savaşlarda seküler bir şekilde kurban edilmeleri gibi ilkel uygulamalardan kurtulmaları, doğayla olan ilişkilerini körü körüne değil, mantıklı bir şekilde yürütmeleri gerekmektedir. Bunların gerçekleş-

mesi ve nesnelerin insanların putu olmaktan çıkıp hizmetkârı haline dönüşmesinden sonra insanoğlu gerçekten insani özellikler taşıyan çelişkiler ve sorunlarla uğraşmaya başlayacaklardır. İşte o zaman insanların maceraperest, cesur, yaratıcı, acı çekebilecek ve hayattan zevk alabilecek bir kapasiteye sahip olması gerekecektir. O zaman insanların güçleri ölümün değil, yaşamın hizmetinde olacaktır. Eğer, insanlık tarihinin bu yeni aşaması gerçekleşecek olursa bir sonuç değil, yeni bir başlangıç olacaktır.

3

Cinsiyet ve Kişilik

İki cins arasında doğuştan kaynaklanan farklılıklar olduğu, bunların kişilik ve alın yazısında temel farklılıklara yol açtığı düşüncesi çok eskilere dayanmaktadır. Eski Ahit'e göre kadının özelliği ve kaderi "kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek", erkeklerinki ise alın teri dökerek çalışmak ve acı çekmek olarak tanımlanmaktadır. Ancak Eski Ahit'in kendi sunumunda bile fiilen bunun tam tersini içeren bir düşünce bulunmaktadır, buna göre insan Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır. Ancak erkek ve kadının gösterdiği ilk itaatsizliğin sadece cezası olarak, ahlaki sorumluluklar bağlamında eşit oldukları varsayılmış ve karşılıklı olarak çatışma ve ebedi farklılıklarla lanetlenmişlerdir. Bu görüşlerin temel farklılık ve benzerlikleri yüzyıllardır tekrarlanmış, bazı dönemlerde ve bazı felsefi ekoller tarafından bu görüşlerin bir yönü, bazıları tarafından diğer yönü ön plana çıkarılmıştır.

Bu sorun on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda felsefi tartışmalarda giderek daha fazla önem kazanmıştır. Aydınlanma felsefesinin yaklaşımına göre cinsler arasında doğuştan kaynaklanan farklılıklar bulunmamaktadır (*l'âme n'a pas de sexe*); gözlemlenebilen farklılıklar eğitim farklılığından kaynaklanmaktaydı, bunlar günümüzde kullandığımız terimleri kullanacak olursak, kültürel farklılıklardır. On doku-

zuncu yüzyılın başlarındaki romantik filozoflar ise, bunun tam tersini vurguluyorlardı. Erkeklerle kadınlar arasındaki kişilik farklılıklarını analiz ederek temel farklılıkların doğuştan kaynaklanan biyolojik ve fizyolojik etmenlere bağlı olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre bu kişilik farklılıkları tüm rasyonel kültürlerde mevcut olmalıydı.

Her iki argümanın da olumlu yönleri bulunmasına, Romantiklerin analizlerinin genellikle çok derinlikli olmasına rağmen bu görüşlerin siyasi imaları da bulunmaktaydı. Aydınlanma filozoflarının özellikle de Fransızların erkek ve kadınların toplumsal ve belirli bir ölçüye kadar da siyasal açıdan eşit olduklarını kanıtlamak gibi bir amaçları bulunmaktaydı. Savundukları görüşü desteklemek amacıyla doğuştan kaynaklanan farklılıkların olmadığını vurgulamaya çalışıyorlardı. Siyasi gericiliği temsil eden Romantikler ise erkeğin doğasının özüyle (*Wesen*) ilgili analizlerini siyasal ve sosyal eşitsizliğin gerekli olduğunun bir kanıtı olarak ileri sürdüler. "Kadına" olumlu özellikler atfetmiş olmalarına rağmen, kadının özelliklerinin erkeklerle toplumsal ve siyasal hayatta eşit ölçüde yer almalarına elverişli olmadığı konusunda ısrarlıydılar.

19. yüzyılda ne kadınların eşitliği için verilen siyasi mücadele ne de kadınların farklılıklarının doğuştan mı yoksa kültürel farklılıklardan mı kaynaklandığı konusundaki teorik tartışmalar sona ermiştir. Modern psikolojide Freud Romantik görüşün en açık sözlü temsilcisi haline gelmiştir. Romantiklerin görüşleri felsefi bir dille ifade edilirken Freud'un görüşleri, hastaların psikanalitik prosedür uyarınca tabi tutuldukları bilimsel gözleme dayanmaktaydı. Freud'un görüşüne göre cinsler arasında değişmesi mümkün olmayan kişilik farklılıkların sebebi anatomik farklılıktı. Freud Napolyon'un bir sözünü özetleyerek, "anatominin kadınların kaderi" olduğunu söyler. Freud'a göre küçük bir kız, erkeklerde bulunan üreme organının kendisinde olmadığını fark edince büyük

bir şok geçirir ve derinden etkilenir. Sahip olması gereken bir şeyi kaybetmiş olduğu hissine kapılır, erkekleri kaderin kendisini mahrum bırakmış olduğu bir şeye sahip olmaları nedeniyle kıskanır. Normal gelişim süreci içerisinde aşağılık kompleksi ve kıskançlık duygularından, erkeklerde bulunan üreme organının yerine kocasını, çocuklarını ve sahip olduğu başka şeyleri ikame ederek kurtulmaya çalışır. Ancak nevrotik gelişim durumunda başka şeyleri tatminkâr bir şekilde ikame etme konusunda başarı elde edemez. Tüm erkekleri kıskanır, erkek olma arzusundan vazgeçmez, eşcinsel olur ya da erkeklerden nefret etmeye veya kültürel olarak izin verilen başka çareler aramaya başlar. Normal gelişim durumunda bile kadının kaderinin trajik özelliği tamamen ortadan kalkmaz, yaşamı boyunca elde edemeyeceği bir şeyi arzulama lanetine uğramıştır.

Ortodoks çizgiyi takip eden psikanalistler Freud'un teorisini psikolojik sistemlerinin temel taşlarından biri olarak kabul edip sürdürdüler. Buna karşın kültür üzerine odaklanmış olan başka bir psikanalist grubu Freud'un klinik ve teorik buluşlarındaki mantığı tartışmaya açtılar. Freud kadınların kişilik yapısındaki farklılıkları biyolojiye dayanarak açıklamaya çalışmıştı, Freud'u eleştiren psikiyatrist grubuysa kadınların modern toplumlarda yaşadığı kültürel ve kişisel deneyimlere dikkat çekti. Antropologların buluşları da Freud'u eleştiren psikanalistlerin görüşlerini doğrulamaktaydı.

Ancak buna rağmen belirli bir risk varlığını sürdürmektedir; bu ilerici antropolojik ve psikanalitik teorilerin takipçileri geriye dönerek biyolojik farklılıkların kişilik yapısını etkilediğini tamamen reddedebilirler. Bunu yaparken Fransız Aydınlanması'nın temsilcilerinde var olan ayni motivasyonla hareket edebilirler. Doğuştan kaynaklanan farklılıklar kadının eşitliği düşüncesine karşı olanlar tarafından vurgulandığı için ampirik olarak gözlemlenen farklılıkların yalnızca kültürel nedenlerden kaynaklandığını kanıtlamak zorunlu olabilir.

Tüm bu tartışmada önemli olan, ciddi bir felsefi sorunla karşı karşıya bulunulduğunu kabul etmektir. Cinsler arasında herhangi bir kişilik farklılığı bulunduğunun inkârı eşitliğe karşı olan felsefenin varsayımlarından birinin üstü örtülü bir biçimde savunulduğu anlamına gelebilir. Eşitlik talebinde bulunulabilmesi için cinsler arasında direkt olarak mevcut toplumsal koşullar tarafından yaratılan farklılıklar dışında başka hiçbir kişilik farklılığının bulunmadığının kanıtlanması gerekmektedir. Tüm tartışmanın son derece karmaşık olmasının sebebi bir grubun *farklılıklardan* bahsederken gericilerin aslında *eksiklikleri*, daha kesin olmak gerekirse hâkim olan grupla eşitliğin sağlanmasını imkânsız kılan eksiklikleri kastetmesidir. Kadınların zekâsının sınırlı olduğu, organizasyon yapma, soyutlama yapma ya da eleştirel muhakeme yapma yeteneklerinin bulunmadığı iddiasının onların erkeklerle tam olarak eşit olmasını engellediğine inanılmaktaydı. Bir düşünce ekolüne göre kadınlar sezgi, sevgi vb. özelliklere sahip olmakla birlikte, bu özellikler onların modern toplumun gereklerini yerine getirme konusunda daha hazırlıklı olmalarına yol açıyor gibi görünmemekteydi. Aynı şeyler Zenci ve Yahudiler gibi azınlıklar için de sık sık dile getirilmektedir. Bu nedenle psikolog ve antropologlar cinsler ve etnik gruplar arasında tam bir eşitliği hak etmeleri ve paylaşabilmeleri açısından çok temel farklar bulunmadığını ispat etmek zorunda bırakılmışlardır. Bu şartlar altında liberal düşünürler ister istemez farklılıkları minimize etme eğilimi göstermişlerdir.

Liberaller siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitsizliği gerektirecek farklılıklar bulunmadığını kanıtlamış olmakla birlikte, kendilerinin stratejik açıdan pek de hoş olmayan savunmaya yönelik bir konuma itilmelerine izin vermişlerdir. *Toplumsal olarak zararlı* olabilecek farklılıkların bulunmadığı gerçeğini kanıtlamak hiçbir farklılık bulunmadığı anlamına gelmez. O zaman şu sorunun sorulması gerekmektedir: Var olan ya da var olduğu iddia edilen farklılıkların faydası nedir ve bunlar

acaba hangi amaca hizmet etmektedir? Kadınların bazı özelliklerinin erkeklerden farklı olduğunun kabul edilmesi ne anlama gelmektedir?

Bu makale belirli biyolojik farklılıkların kişilik farklılıklarına yol açtığı tezini savunmaktadır. Bu teze göre biyolojik farklılıklar direkt olarak toplumsal faktörler tarafından yaratılmış olan farklılıklarla harmanlanmaktadır. Toplumsal farklılıkların etkisi biyolojik farklılıklardan çok daha fazladır, biyolojiden kaynaklanan farklılıkları artırabildiği gibi, bu farklılıkları ortadan kaldırabilir veya tersine çevirebilir. Cinsler arasındaki kişilik farklılıkları direkt olarak kültür tarafından belirlenmediğine göre hiçbir zaman kayda değer değişikliklere yol açmazlar. Başka bir deyişle Batı kültüründe erkek ve kadınların tipik kişiliği onların toplumsal rollerinden kaynaklanmaktadır ancak kişilik renkleri cinsiyet farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu renkler toplumdan kaynaklanan farklılıklara oranla daha az önem taşısalar da tamamen inkâr edilmemeleri gerekmektedir.

Gerici düşüncenin tamamına yakını üstü kapalı bir varsayıma dayanmaktadır, buna göre eşitlik kişiler ve toplumsal gruplar arasında farklılık bulunmamasını öngörmektedir. Pratikte bu tür farklılıklar hayatta önem taşıyan her şeyle ilgili olarak açıkça var olduğu için gericiler bundan eşitliğin hiçbir zaman için var olamayacağı sonucunu çıkarırlar. Diğer taraftan liberaller tahrike kapılarak zihinsel ve fiziksel yeteneklerle, rastlantısal olan olumlu ya da olumsuz kişilik özelliklerinde büyük farklılıklar bulunabileceğini inkâr ettikleri takdirde yalnızca sıradan insanların gözünde rakiplerinin haklı oldukları algısının güçlenmesine yardım etmiş oluyorlar. Yahudi Hıristiyan geleneğiyle modern ilerici gelenek tarafından geliştirildiği şekliyle eşitlik kavramı tüm insanların özgürlük ve mutluluğu yaşaması gibi temel insani özellikleri oluşturan konularda eşit olması anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra bu temel eşitliğin siyasi bir sonucu ola-

rak da bir insanın diğer bir insanı amacına ulaşmak için bir araç, bir grubun da diğer bir grubu amacına ulaşmak için bir araç olarak kullanmaması anlamına gelmektedir. Her insan kendi için bir evren olup yalnızca kendi amacı için varlığını sürdürür. Amacı bizatihi kendine özgü olan ve kendini diğer kişilerden farklılaştıran özellikleri de kapsamak üzere kendi varlığını gerçekleştirmektir. Bu nedenle eşitlik, farklılıkların ve bireyselliğin gelişimindeki sonuçların tam olarak gelişmesinin temelini oluşturur.

Erkeklerle kadınlar arasındaki kişilik farklılıklarıyla ilgili oldukları için detaylı olarak incelenmesi gereken birçok biyolojik farklılık bulunmaktadır ancak bu makale kapsamında bunlardan sadece bir tanesi ele alınacaktır. Buradaki amacımız genel tezi açıklamak amacıyla cinsler arasındaki tüm kişilik farklılıkları sorununu incelemek değildir. Esas olarak cinsel ilişki sırasında erkek ve kadınların karşılıklı olarak oynadıkları rollerle ilgilenerek bu farklılığın bazı kişilik farklılıklarına yol açtığını, bu farklılıkların da erkek ve kadınların oynadıkları toplumsal rollerdeki farklılıklardan kaynaklanan temel farklılıkları yalnızca renklendirdiğini kanıtlamaya çalışacağız.

Cinsel işlevini yerine getirmek için erkeğin erkeklik organının sertleşmesi ve bu durumu cinsel ilişki boyunca orgazma ulaşıncaya kadar sürdürmesi gerekmektedir. Kadını tatmin edebilmek, kadının orgazmı yaşayabilmesini sağlayabilmek için erkeğin sertleşmeyi bir süre sürdürebilmesi gerekmektedir. Bu, erkeğin kadını cinsel açıdan tatmin edebilmek için sertleşebildiğini ve bu durumu sürdürebildiğini *kanıtlaması* gerektiği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan kadının erkeği cinsel açıdan tatmin edebilmesi için ise herhangi bir şeyi kanıtlaması gerekmemektedir. Hiç kuşkusuz kadının heyecanlanması erkeğin aldığı zevki artırabilir. Bu heyecana eşlik eden cinsel organlarındaki fiziki değişiklikler cinsel birleşmeyi erkek için daha kolay bir hale getirebilir. Yabancılaşmış ki-

şiliğe sahip olanların sahte psişik tepkileri yerine sadece cinsel tepkilerin dikkate alınması gerektiği için erkeğin kadını tatmin edebilmesi açısından cinsel organının sertleşmesi gerektiği bir gerçektir. Kadınınsa biraz arzulu görünmek dışında bir erkeği tatmin edebilmek için yapması gereken herhangi bir şey yoktur. Arzudan bahsetmişken kadının erkeğin cinsel arzularını tatmin etmek için hazır olmasının kadının tercihine bağlı olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir, kadın ne zaman isterse bu bilinçli tercihi yapabilir. Erkeğin hazır olmasıysa hiçbir zaman sadece onun arzusuna bağlı değildir hatta erkek kendi iradesi dışında cinsel arzu duyup cinsel organı sertleşebilir. Bunun tam tersi de olabilir, erkek ne kadar büyük bir istek duyarsa duysun iktidarsız olabilir. Ayrıca erkek açısından erkeklik işlevinin yerine getirilememiş olması gerçeğini gizlemek mümkün değildir. Kadının hiçbir şekilde ya da kısmen de olsa karşılık vermemesi yani *kadının* "başarısızlığı" erkek tarafından genellikle fark edilse bile hiçbir şekilde erkeğin başarısızlığı gibi aşikâr değildir, farklı bir şekilde algılanmaya büyük ölçüde izin verir. Eğer kadın kendi rızasıyla izin verecek olursa erkek kadını ne zaman arzu ederse etsin tatmin olacağından emin olabilir. Ancak kadının durumu tamamen farklıdır, onun en ateşli cinsel arzularının tatmin edilebilmesi için birlikte olduğu erkeğin kadını yeterli ölçüde arzulayıp erkeklik organının sertleşebilmesi gerekmektedir. Cinsel ilişki sırasında bile kadın tam olarak tatmin olabilmek için erkeğin onu orgazma ulaştırabilme becerisine bağımlıdır. Bu nedenle erkek cinsel eşini tatmin edebilmek için bir şeyi ispatlamak zorundayken, kadının böyle bir mecburiyeti bulunmamaktadır.

Kadın ve erkeklerin karşılıklı olarak oynadıkları bu cinsel rollerden başka bir durum ortaya çıkmakta, oynadıkları cinsel işlevle ilgili olarak farklı kadın ve erkekler farklı huzursuzluklar yaşamaktadır. Huzursuzluklar kadın ve erkeklerin tam da kırılgan oldukları noktada yer almaktadır. Bir şeyi

kanıtlamak zorunda olduğu ve başarısız olma ihtimali bulunduğu için erkeğin durumu hassastır. Erkek açısından cinsel ilişki her zaman için bir test, bir sınav ortamı yaratmıştır, *başarısız* olma ihtimalinin huzursuzluğunu yaşamaktadır. Hadım edilme korkusu aşırı bir durumdur, esas korku organik olarak ve bundan kaynaklanan sürekli olarak cinsel performans yeteneğinin yitirilmesidir. Kadının hassasiyeti ise erkeğe bağımlı olmasından, cinsel işleviyle ilgili olarak hissettiği güvensizlik duygusu başarısız olma ihtimalinden değil "yalnız bırakılmaktan", cinsel tatmine yol açan süreç üzerinde tam olarak kontrol sahibi olamamasından dolayı yaşadığı hayal kırıklığından kaynaklanmaktadır.

Erkek ve kadınların karşılıklı olarak oynadıkları bu cinsel rol farklılıklarını başka bir şey, cinsel işlevle bağlantılı olan belirli huzursuzluklardaki farklılık takip etmektedir. Huzursuzluk bizzat erkek ve kadının durumlarının kırılgan olduğu noktanın tam ortasında yer almaktadır. Erkeğin durumu bir şeyi kanıtlamak zorunda olduğu için, başarısız olabilme potansiyelini taşıdığı için kırılgandır. Erkek için cinsel birleşme her zaman için bir test, bir sınav havası taşımaktadır. Ona özgü huzursuzluk *başarısızlık* ihtimalinin verdiği huzursuzluktur. İğdiş edilme, organik olarak ve bu nedenle sürekli performans gösterememe korkusu aşırı bir durumdur. Diğer taraftan kadının kırılgan olduğu nokta ise onun erkeğe olan bağımlılığında yatmaktadır, cinsel işleviyle ilgili güvensizlik başarısızlıkta değil "yalnız bırakılmakta", hüsrana uğramakta, cinsel tatminle neticelenen süreç üzerinde tam olarak kontrol sahibi olamamakta yatmaktadır. Bu durumda erkek ve kadınların huzursuzluklarının farklı şeylerle, erkeğinkinin egosu, kadının gözündeki itibarı ve değeriyle ilgili; kadınınkinin ise aldığı cinsel zevk ve tatminle ilgili olması hiç de şaşırtıcı değildir.[1]

Şimdi okuyucu şu soruyu sorabilir: Bu huzursuzluklar yalnızca nevrotik kişiliklere özgü özellikler değil midir? Nor-

mal bir erkek iktidar sahibi olduğundan emin değil midir? Normal bir kadın eşinden emin değil midir? Burada yalnızca son derece nevrotik ve cinsel açıdan güvensiz olan modern erkeği ele almıyor muyuz? "İlkel" ve bozulmamış bir cinselliğe sahip olduğu düşünülen "mağara adamı" ve "mağara kadını" bunlara benzeyen kuşku ve huzursuzlukları yaşamıyorlar mıydı acaba?

İlk bakışta böyle bir durumun söz konusu olduğu düşünülebilir. Sürekli olarak iktidarsız olup olmadığı konusunda huzursuzluk yaşayan bir erkek ve sürekli olarak tatmin olamamak ve bu konudaki bağımlılığı konusunda huzursuzluk yaşayan bir kadın gibi belirli bir tür nevrotik kişiliğin temsilcisidir. Genellikle olduğu gibi burada da "nevrotik" insanla "normal" insan arasındaki fark belirgin bir nitelik farkı olmaktan çok bir derece ve bilinç farklılığıdır. Nevrotik erkeklerde bilinçli ve sürekli bir huzursuzluk durumu göze çarparken, normal olduğu söylenen erkeklerde huzursuzluk göreceli olarak daha az ve daha hafif olarak yaşanmaktadır. Bu durum kadınlar için de geçerlidir. Ayrıca yaşanan belirli olaylar normal insanlarda herhangi bir huzursuzluğa yol açmazken, nevrotik insanlarda açıkça hissedilen huzursuzluğa neden olmaktadır. Normal bir erkek iktidar sahibi olduğu konusunda kuşku duymaz. Normal bir kadın da kendine cinsel eş olarak seçtiği erkeğin kendisini hayal kırıklığına uğratacağı korkusunu yaşamaz. Cinsel açıdan "güvenebileceği" erkeği seçmek kadının sağlıklı cinsel içgüdüsünün önemli bir yönünü oluşturur. Ancak bu durum erkeğin başarısız olma *potansiyeli* taşıdığını, kadının ise asla başarısız olamayacağı gerçeğini değiştirmez. Kadın erkeğin arzusuna bağımlıdır, erkek kadının arzusuna bağımlı değildir.

Normal erkek ve kadınlardaki huzursuzlukları ve *başka* huzursuzlukları saptamak açısından önem taşıyan başka bir unsur daha bulunmaktadır.

Cinsler arasındaki farklılık, insanoğlunun değişik gruplara bölünmesinin en eski ve en ilkel temelini oluşturur. Kadın ve erkek ırkın ve ailenin devamıyla, cinsel arzularının tatmin edilmesi için birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Ancak iki değişik grubun birbirlerine ihtiyaç duyduğu durumlarda ahenk, işbirliği ve karşılıklı olarak ihtiyaçların giderilmesinin yanı sıra, mücadele ve uyumsuzluk da ortaya çıkmaktadır.

Cinsler arasındaki cinsel ilişkinin karşıtlık ve düşmanlık potansiyeli taşımaması neredeyse mümkün olamazdı. Erkekler ve kadınların birbirlerini sevme kapasitesi bulunduğu gibi birbirlerinden nefret etme kapasitesi de bulunmaktadır. Karşıtlık unsuru potansiyel olarak herhangi bir kadın erkek ilişkisinde bulunmaktadır, bu potansiyelden zaman zaman huzursuzluğun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Sevilen kişi bir düşmana dönüşebilir, işte o zaman kadın ve erkeklerin hassas noktaları karşılıklı olarak tehlike altında kalabilir.

Ancak bununla birlikte tehlike ve huzursuzluk duygusu erkekler ve kadınlarda farklı şekillerde yaşanır. Erkeğin esas korkusu başarısızlık ya da kendinden beklenen performansı gösterememek ise onu bu huzursuzluktan kurtaracak olan dürtü prestij sahibi olma arzusudur. Erkek sürekli olarak kendi kendine, sevdiği kadına, diğer tüm kadın ve erkeklere kendini ispatlamayı, kendinden beklenen her şeyi yerine getirdiğini göstermeyi derinden arzulamaktadır. Cinsel açıdan başarılı olamama korkusuna karşı kendini güvence altına almaya çalışmakta, bunun için de irade gücü, fiziki güç ve zekâ gibi başarıya ulaşmak için gerekli olan hayatın diğer tüm alanlarında rekabet halindedir. Prestij elde etmek için duyulan bu şiddetli arzuyla çok yakından bağlantılı olan bir husus da diğer erkeklere karşı gösterilen rekabetçi tavırdır. Başarısız olma ihtimaline karşı bir erkek kendini diğer erkeklerden daha iyi olduğunu kanıtlamak zorunda hissetmektedir. Don Juan bunu cinsellik alanında direkt olarak yaparken, ortalama bir erkek daha fazla düşman öldürerek, daha fazla geyik

avlayarak, daha fazla para kazanarak ya da erkek rakiplerine göre diğer alanlarda daha büyük başarılar elde ederek dolaylı olarak yapmaktadır.

Modern toplumsal ve ekonomik sistem rekabet ve başarı prensiplerine dayanmaktadır, ideolojiler de onun değerini methetmektedir. Bu ve bunun gibi vesilelerle prestij ve rekabet peşinde koşmak Batı kültüründe yaşamakta olan ortalama insanların kafasına iyice kazınmaktadır. Kadın ve erkeklerin karşılıklı olarak oynadıkları rollerde hiçbir farklılık olmasaydı dahi bu arzu ve istekler toplumsal faktörlerin etkisi nedeniyle erkek ve kadınlarda varlıklarını sürdüreceklerdi. Bu toplumsal kaynakların etkisi son derece büyüktür, hatta niceliksel açıdan bu makalede tartışılan cinsel faktörlerin sonucunda erkeklerde prestij elde etmek için verilen mücadelenin kadınlara oranla daha baskın olup olmadığı bile tartışma konusu olabilir. Ancak bununla birlikte esas olarak önem taşıyan husus rekabetçi ortamın cinsel kaynaklar tarafından ne ölçüde körüklendiği değil, giderek gelişmekte olan rekabet ortamında toplumsal faktörler dışındaki faktörlerin varlığının kabul edilmesinin gerekli olduğudur.

Erkeklerin prestij peşinde koşması erkeklik kibrinin kendine özgü niteliği hakkında bizi aydınlatmaktadır. Genellikle kadınların erkeklere oranla daha kibirli oldukları söylenmekle birlikte, aslında bunun tersi geçerli olabilir. Önemli olan *miktar* farklılığından çok kibirliliğin niteliğidir. Erkek kibirliliğinin en önemli özelliği ne kadar iyi bir "performansa" sahip olduğunu göstermek ve bunu kanıtlamaktır. Başarısız olmaktan korkmadığını ispat etme arzusunu taşımaktadır, bu kibrin erkeğin bütün faaliyetlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Sevişmekten tutun da kavga ya da düşüncedeki en cesaretli eylemlere kadar erkeğin elde ettiği her şey belirli ölçüde erkek kibrinin bu tipik özelliğinden etkilenmektedir.

Erkeğin prestij peşinde koşmasının bir diğer özelliği de kendisiyle alay edilmesi, özellikle de kadınların alay etme-

sidir. Bir korkak bile kadınların kendisiyle alay etmesinden korktuğu için bir tür kahraman haline dönüşebilir. Bir erkek için hayatını kaybetme korkusu kadınların kendini aşağılama korkusundan daha önemsiz bir şey olarak algılanabilir. Hatta bu kadınların gösterebileceği kahramanlıktan daha büyük olmayan erkeklere özgü kahramanlık modelinin tipik bir özelliğidir, bu özelliğin farklı olmasının sebebi erkeklere özgü kibirden etkilenmesidir.

Erkeğin kadına karşı temkinli yaklaşımının ve onun tarafından aşağılanma korkusunun yarattığı başka bir sonuç da kadından potansiyel olarak nefret edilmesidir. Bu nefret duygusu savunma işlevi de olan bir mücadeleye katkıda bulunmaktadır. Bu mücadele kadın üzerinde hâkimiyet kurmaya, onun üzerinde güç kullanmaya ve onun kendini güçsüz ve aşağılanmış olarak algılamasına yöneliktir. Erkek bunu başaracak olursa kadından korkmasına gerek kalmayacaktır. Eğer kadın erkekten, öldürülmekten, dayak yemekten ya da aç bırakılmaktan korkuyorsa onunla alay edemez. Bir insan üzerinde güç kullanımı hissedilen duygunun yoğunluğuna ya da kişinin cinsel ve duygusal üretkenliğinin işlevine bağlı değildir. Güç son derece güvenlikli bir şekilde elde edilebilen faktörlere bağlı olduğu için iktidarsızlıktan kuşku duyulmasına gerek kalmamaktadır. Bu arada, kadın üzerinde güç sahibi olma vaadi erkek egemen bir eğilimi olan kutsal kitap mitinin, Tanrı'nın erkeği lanetlerken bile ona verdiği bir ayrıcalıktır.

Kibir konusuna geri dönecek olursak kadınlara özgü kibrin erkeklere özgü olan kibirden niteliksel olarak farklı olduğunu belirtmiştik. Erkek kibri neler yapabileceğini, hiçbir zaman başarısız olmayacağını gösterir. Buna karşı kadınlara özgü kibir esas olarak cezp etme ve kendi kendine cazip olduğunu kanıtlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Elbette erkeğin de bir kadını elde edebilmesi için onu cinsel açıdan cezp etmesi gerekmektedir. Bu özellikle cinsel cazibeyle deği-

şik zevk ve duyguların birleşmiş olduğu bir kültürde geçerlidir. Ancak bir erkeğin bir kadını elde edip onun kendisiyle birlikte olmasını teşvik etmek amacıyla kullanabileceği fiziki güç ya da özellikle toplumsal güç ve zenginlik gibi yöntemler bulunmaktadır. Erkeğin cinsel açıdan tatmin olabilmesi sadece cinsel açıdan cazip olup olmamasına bağlı değildir. Buna karşın kadının cinsel açıdan tatmin olabilmesi cazibesine bağlıdır. Güç ya da verilen sözler erkeği iktidar sahibi yapmak için yeterli değildir. Kadının cinsel rolü onun cazip olma yönünde çaba göstermesini gerektirirken, cazibesiyle ilgili kibirliliği ve kaygısı da bundan kaynaklanmaktadır.

Kadının bağımlı olma, hayal kırıklığına uğrama ya da onu beklemeye zorlayan bir rolü oynama endişesi Freud'un yoğun olarak vurgulamış olduğu bir arzunun, erkeğin cinsel organına sahip olma arzusunun ortaya çıkmasına yol açmaktadır.[2] Ancak bu arzu kadının öncelikle kendinde bir eksiklik olduğu, erkek cinsel organına sahip olmadığı için erkeklerden daha aşağılık olduğunu hissetmesinden kaynaklanmamaktadır. Birçok farklı örnekte başka nedenler de ön plana çıkmakla birlikte, kadının bir erkeklik organına sahip olma hevesi esas olarak, bağımlı olmamak, faaliyetlerinin kısıtlanmaması ve hayal kırıklığı tehlikesiyle yüz yüze gelmeme arzusundan kaynaklanmaktadır. Bir erkeğin kadın olma arzusu sınav korkusundan kurtulma isteğinden kaynaklanıyor olabileceği gibi, kadının penise sahip olma arzusu da bağımlılığından kurtulma isteğinden kaynaklanıyor olabilir. Pek seyrek olmamakla birlikte, bazı özel şartlar altında penis bağımsızlığın sembolü olma işlevini yerine getirdiği gibi, sadistçe saldırgan eğilimlerin hizmetine girebilmekte, aynı zamanda erkek ve kadınları yaralayan bir silahı sembolize etmektedir.[3]

Eğer erkeğin kadına karşı kullandığı esas silah onun üzerindeki fiziki ve sosyal gücüyse, kadının silahı da onu alay konusu yapabilme yeteneğidir. Bir erkekle alay etmenin en radikal yolu onu iktidarsızlaştırmaktır. Kadınların bunu ka-

baca ya da ince ince yapabilecekleri de dahil olmak üzere çeşitli yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemler arasında erkeğin başarısız olacağını açıkça söylemek ya da ima etmek, frijit olmak ya da cinsel birleşmeyi fiziksel olarak imkânsız kılacak olan vajinal spazmlar geçirmek yer almaktadır. Erkeği hadım etme arzusunun, Freud'un ona ithaf ettiği en önemli rolü oynamadığı anlaşılmaktadır. Erkeği hadım etmek elbette onu iktidarsız kılmanın yollarından biridir, özellikle tahripkâr ve sadist eğilimlerin belirgin olduğu durumlarda geçerlidir. Ancak kadının saldırganlığının fiziki hasardan çok işlevsel hasar vermeye yönelik olduğu, erkeğin performansını engelleme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Erkeğe özgü saldırganlık fiziki, siyasi ya da ekonomik güç kullanarak kadına *boyun eğdirmeyi* hedef olarak alırken, kadının saldırganlığı erkekle alay edip, saygısızlık göstererek erkeğin *tökezlemesini* hedeflemektedir.

Kadınlar çocuk doğurabilir ancak erkek için böyle bir olasılık bulunmamaktadır. Freud ataerkil bakış açısıyla uyumlu bir şekilde kadınların erkeklik organını kıskandığı varsayımına dayanmış ancak erkeklerin kadınların çocuk sahibi olabilme özelliğini kıskanabileceğinden pek bahsetmemiştir. Bu tek yanlı bakış açısı sadece erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğu şeklindeki erkekçe varsayımdan değil aynı zamanda doğal üretkenliğe fazla değer vermeyen, tekniksel ve endüstriyel açıdan son derece gelişmiş olan bir uygarlığın yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte hayatın teknik üretkenliğe değil de doğanın üretkenliğine bağlı olduğu insanlık tarihinin daha önceki dönemlerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre kadının bu üstün özelliğini toprak ve dişi hayvanlarla paylaşmış olduğu gerçeğinin son derece etkili olmuş olması gerekirdi. Yalnızca doğal özellikler dikkate alındığı takdirde erkekler kısırdır. Esas önemin doğal üretkenliğe verildiği bir kültürde erkeklerin özellikle çocuğun ortaya çıkışındaki rolü henüz tam olarak anlaşılmamış-

ken kadınlar karşısında kendilerini daha aşağılık hissetmiş olduğu düşünülebilirdi. Erkeğin kadını kendinde bulunmayan bir kapasiteye sahip olduğu için beğendiği hatta ondan ürkerek onu kıskanmış olduğu varsayımı sağlam bir temele dayanmaktaydı. Erkek doğurgan değildir, o dönemde yapabildiği tek şey hayvanları yiyebilmek için, kendi güvenliği ya da onların sahip olduğu özelliklere mucizevi bir şekilde sahip olabilmek için düşmanları öldürmekti.

Bu tür etkenlerin bütünüyle tarıma dayalı olan toplumlardaki rolünü tartışmaksızın bunların bazı önemli tarihsel değişiklikler üzerindeki etkilerini kısaca ele alacağız. Bu etkilerin en önemlilerinden biri teknik üretim biçiminin giderek daha yaygın olarak uygulanmasıdır. Daha önce sadece doğanın nimetlerine dayanmakta olan yaşam araçlarının geliştirilip artırılmasına yönelik olarak insan aklı daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Kadınlar başlangıçta kendilerini erkeklerden daha üstün kılan bir özelliğe sahip olmalarına rağmen erkekler daha sonra yok edici güçlerini kullanarak bu durumun üstesinden gelmişler, zihinsel yeteneklerini kullanarak teknik üretkenliğin temelini oluşturmuşlardır. Daha önceki aşamalarında büyüyle çok yakından ilişkili olan bu durumu erkekler düşünce gücüyle geliştirerek maddi nesneler üretmeye başlamış, zaman ilerledikçe teknik üretim potansiyeli artarak doğal üretime olan bağımlılığı ortadan kaldırmıştır.

Bu konuyu fazla dağıtmadan şimdilik sadece Bachofen, Morgan ve Briffault'un yazılarına değinmekle yetineceğiz. Adı geçen araştırmacılar antropolojik malzemeyi bir araya getirip parlak bir şekilde analiz etmişlerdir. Bu analizler onların tezlerini doğrulamamakla birlikte önemli bir hususu çok güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Eski tarihin ilk aşamalarında toplumsal organizasyonun annenin etrafında odaklandığı belirli kültürler var olmuştu. Bu kültürlerde ana tanrıçalar doğanın üretkenliği ile özdeşleşerek dini düşüncelerin özünü oluşturmuştu.[4]

Bir örnek vermek yeterli olacaktır. Babil'in yaradılış miti kâinata hükmeden bir ana tanrıçanın, Thiamat'ın varlığıyla başlar. Ancak onun hükümdarlığını, isyan çıkartarak onu devirmeyi planlayan kendi erkek evlatları tehdit etmektedir. Bu mücadelede lider olarak onun gücüne dayanabilecek birini aramaya başlarlar. En sonunda Marduk üzerinde anlaşırlar ancak onu kesin olarak seçmeden önce bir sınava tabi tutulmasını şart koşarlar. Bu sınav nedir acaba? Ona bir elbise getirilir, "çenesinin kuvvetiyle" elbiseyi önce yok etmesi, daha sonra da bir kelimeyle geri getirmesi istenmektedir. Lider olarak seçilen kişi kendisinden istenileni gerçekleştirir, böylece liderliği teyit edilmiş olur. Ana tanrıçayı bertaraf ederek, onun vücudundan gökyüzü ve yeryüzünü yaratır.

Bu sınavın amacı nedir acaba? Erkek tanrının tanrıçanın gücüne ulaşması için, tanrıçayı üstün kılan yaratma gücüne sahip olması gerekmektedir. Sınavın amacı onun erkeklerin geleneksel olarak doğayı değiştirme yöntemi olan yok etme gücünün yanı sıra bu güce de sahip olduğunu kanıtlamaktır. O önce yok eder, sonra maddi bir nesneyi yeniden üretir ancak bunu kadının yaptığı gibi rahmiyle değil sözüyle yapar. Doğal üretkenliğin yerini düşünce ve kelime işlemlerinin büyüsü almıştır.

Babil mitinin bittiği yerde kutsal kitabın yaratılış miti başlar. Bir kadın tanrıçanın üstün özellikleri olduğuna ilişkin bütün izler artık silinmiştir. Yaratılış Tanrı'nın büyüsüyle, yaratılışın sözlerle ifade edilmesinin büyüsüyle başlar. Erkeğin yaratılış teması gerçeklere aykırı olarak, erkeğin kadından doğmadığı, kadının erkekten yapıldığı şeklinde tekrarlanır.[5] Eski Ahit'te yer alan mit yenilen kadınların üzerine yazılmış bir zafer şarkısıdır, buna göre kadının erkekleri doğurduğu inkâr edilerek doğal ilişkiler çarpıtılmaktadır. Tanrı'nın lanetiyle erkeklerin üstünlüğü tekrar onaylanmaktadır. Kadınların işlevinin çocuk doğurmak olduğu kabul edilse de, doğumun sancılı olacağı bildirilmektedir. Erkeğin kaderi çalışmak,

üretim yapmaktır, böylece alın teri dökerek ve zahmet çekerek de olsa önceleri kadına ait olan üretkenliği erkek ele geçirmiş olmaktadır.

Din tarihinde anaerkil kalıntıların bulunduğu hususunu belirli ölçüler içinde ele almış olduk. Bundaki amacımız erkeğin sahip olmadığı doğal üretkenlik kapasitesine kadının sahip olduğunu, erkeğin bu bağlamda kısır olduğunu göstermektir. Tarihin belirli dönemlerinde kadının bu üstünlüğü bilinçli olarak hissedilmiş olmakla birlikte daha sonraları erkeğin sihirli ve teknik üretkenliği tamamen ön plana çıkarılmıştır. Ancak bugün bile bilinçaltında bu ayrım anlamını tam olarak kaybetmemiştir. Kendilerinin sahip olmadıkları bu yeteneğe kadınların sahip olması erkekleri dehşete düşürmektedir. Erkekler kadınların bu yeteneğini kıskanmakta ve ondan korkmaktadır. Erkeklerin karakterinin bir köşesinde sahip olmadıkları bu yeteneği telafi etmek amacıyla sürekli olarak bir çaba sarf edilmesi ihtiyacı bulunurken, kadınlarda da erkekler "kısır" olduğu için onlara karşı bir üstünlük duygusu olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar erkekle kadın arasında cinsel farklılıklarından kaynaklanan belirli kişilik farklılıklarını ele almış bulunuyoruz. Acaba bu bir taraftan aşırı bağımlılık gibi, diğer taraftan da prestij ve rekabet peşinde koşmak gibi özelliklerin cinsiyet farklılıkları tarafından yaratıldığı anlamına mı gelmektedir? Acaba "bir" kadın ve "bir" erkeğin bu özellikleri sergilemesi mi beklenmektedir? Böylece karşı cinsin özelliklerine sahip oldukları takdirde bu durum eşcinsel eğilimlerin bulunduğu şeklinde mi açıklanacaktır?

Bu tür sonuçlara varmak mümkün değildir. Cinsel farklılıklar ortalama bir erkek ve kadının kişiliğini belirlemekte, onlara kendi rengini vermektedir. Ancak bu renkler melodinin kendisine değil bir melodinin yazılmış olduğu anahtar ya da diziye benzemektedir, ancak onunla karşılaştırılabilir. Ay-

rıca ortalama erkek ve kadınlara gönderme yapmakta olup, kişiden kişiye değişmektedir.

Bu "doğal" farklılıklar, insanların yaşadıkları belirli kültürlerden kaynaklanan farklılıklarla harmanlanmaktadır. Örneğin günümüz kültüründeki erkeklerde rastlanan prestij ve rekabet ederek başarı peşinde koşma merakı cinsel rollerden çok toplumsal rollerle ilgilidir. Toplum bu özelliklerin erkek ya da kadınlara ait olup olmadığına bakmaksızın bu çabaları gerektirecek bir şekilde örgütlenmiştir. Ortaçağın sonundan beri modern erkeklerde görülen prestij peşinde koşma eğilimi erkeklerin cinsel rolü tarafından değil, toplumsal ve ekonomik sistem tarafından belirlenmektedir, aynı durum kadınların bağımlılığı için de geçerlidir. Kültürel modeller ve toplumsal yapılar kişisel eğilimler yaratabilmektedir. Bu eğilimler cinsel farklılıklarda olduğu değişik kaynaklardan beslenen benzer eğilimlerle paralellik arz etmektedir. Bu durumda iki paralel eğilim birleşmekte ve dışarıdan bakıldığında sanki aynı şeyden kaynaklanıyorlarmış gibi görünebilmektedirler.

Prestij peşinde koşmak ve bağımlılık, kültürün ürünü oldukları için tüm kişiliği belirlemektedir. Böylece bireysel kişilik tüm insani özelliklerin sadece bir katmanına indirgenmiştir. Ancak doğal farklılıklardan kaynaklanan kişilik farklılıkları bu türden değildir. Bunun nedeni bir gerçeğe dayanmaktadır, cinsler arasındaki *eşitlik* cinsler arasındaki *farklılıktan* daha derindir, kadın ve erkek her şeyden önce aynı potansiyelleri, aynı arzu ve istekleri, aynı korkuları paylaşmaktadır. Onlar arasındaki doğal farklılıklar *onları* farklı kılmamaktadır. Onlara esasen birbirine benzeyen kişilikleri verir, kişilikleri arasındaki farklılıklar şu veya bu eğilimi ön plana çıkarmak gibi, sadece dış görünüşte farklı şeyleri vurgulamaktadır. Cinsellikten kaynaklanan farklılıkların herhangi bir toplumda erkekler ve kadınlar arasındaki rol dağılımında çok önemli bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde cinsler arasında farklılıklar bulunmakla birlikte, bunları aynı cinsten kişiler arasındaki kişilik farklılıklarıyla karşılaştırdığımız zaman cinsler arasındaki farklılıkların çok da önemli olmadığı anlaşılmaktadır. Cinsiyet farklılıkları ne türden iş olursa olsun iş yapma kapasitesini etkilememektedir. Yüksek seviyede uzmanlaşma gerektiren bazı işlerin kalitesinin cinsel özelliklerden etkilendiği söylenebilir, belirli bir işin yapılmasında bir cins diğerine oranla daha yetenekli olabilir. Ancak bu durum dışa dönük kişiliklerle içe dönük kişilikler ya da piknik tiplerle astenik tipler için de geçerlidir. Toplumsal, ekonomik ve siyasal farklılıkları bu özelliklere göre düşünmek çok temel bir hata olurdu.

Erkek ve kadınların örnek aldığı modelleri belirleyen toplumsal etkilerle tekrar karşılaştıracak olursak bireysel deneyimlerle herhangi bir kişinin toplumsal açıdan tesadüfi deneyimleri son derece önemlidir. Bu kişisel deneyimler sıraları geldiğinde kültürel modellerle karışarak genellikle kültürel modelleri teşvik ederken kimi zaman onların etkilerini azaltabilir.

Erkek ya da kadın rolleriyle ilgili farklılıklar toplumsal ya da ahlaki bakış açısına göre bir değer yargısına katkıda bulunmamaktadır. Bu hususun vurgulanmasının gereği hissedildiği zamanlarda yapılan yorumlar yetersiz kalmaktadır. Bunlar kendilerine göre iyi ya da kötü veya arzulanabilecek ya da talihsiz şeyler değillerdir. Belirli şartlar bir araya geldiğinde aynı özellikler bir kişi için olumlu bir durum olarak değerlendirilebileceği gibi, değişik şartlar altında başka bir kişi için negatif bir özellikmiş gibi algılanabilmektedir. Bu nedenle insanoğlunun başarısız olma korkusuyla duyduğu prestij ihtiyacı kibirlilik, ciddiyetsizlik, güvenilmezlik ve boş yere övünüp durmak gibi negatif davranış biçimleri olarak açıkça ortaya çıkabilmektedir. Ancak aynı özelliklerin inisiyatif kullanma, etkin ve cesur olmak gibi son derece olumlu kişilik özelliklerine yol açabileceği de en az bunun kadar açıktır. Bu durum

az önce tanımlanmış olduğu gibi kadınların kişilik özellikleri için de geçerlidir. Kadınların özellikleri pratik, duygusal ve entelektüel açıdan "kendi ayakları üzerinde durabilmelerini" engelleyebilmektedir genellikle. Ancak başka şartlar altında kadınlar sabır, güvenilirlik, yoğun sevgi ve erotik cazibenin kaynağı haline gelebilmektedirler.

Şu veya bu özelliğin olumlu ya da olumsuz bir sonuç vermesi bir bütün olarak ilgili kişinin kişilik yapısına bağlıdır. Örneğin olumlu ya da olumsuz sonuç veren kişilik özellikleri arasında huzursuzluk ya da özgüven, yıkıcılık ya da yapıcılık yer almaktadır. Ancak daha soyut özellikler içinde yer alan bir ya da iki özelliği belirlemek yeterli olmamaktadır. Erkeksi ya da kadınsı niteliklerin birinin olumlu ya da olumsuz bir şeye dönüşeceğini yalnızca karakter yapısının *bütünü* belirlemektedir. Bu prensip Klages'in grafoloji (yazıbilim) sisteminde uyguladığı prensibin tıpatıp aynısıdır. Klages'in bütün kişiliğin biçim düzeyi (*Formniveau*) olarak adlandırdığı şeye göre elyazısındaki herhangi bir özellik olumlu ya da olumsuz bir anlam taşıyabilmektedir. Bir şahsın kişiliğinin "düzgün" olarak adlandırılması iki anlam taşıyabilir; olumlu bir şeye yani o kişinin "sorunlu" olmadığına, kendi hayatını organize edebilecek güçte olduğuna işaret edebilir. Bu durumun tam tersi de söz konusu olabilir, olumsuz bir anlam taşıyabilir, o kişinin ukala, kısır ya da inisiyatif kullanmaktan uzak olduğuna işaret edebilir. *Düzgün olmanın* hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara yol açtığı son derece açıktır. Ancak bu sonuçlar kişiliğin bütünündeki bir dizi farklı özellik tarafından belirlenmektedir. Bunlar da yerine göre yaşamı tehdit eden ya da gerçek bir gelişime katkıda bulunan dış şartlar tarafından belirlenmektedir.

4

Psikanaliz: Bilim mi, Parti Çizgisi mi?

Freudcu psikanalizin nevroz hastalığının tedavisine yönelik bir tedavi olduğu ve insanın doğasını inceleyen bir bilimsel teori olduğu çok iyi bilinmektedir. Ancak daha az bilinen bir husus onun uluslararası örgütü olan bir "hareket" olduğudur. Bu örgütün yapısı son derece hiyerarşik olup, örgüt üyeliği katı kurallara bağlanmıştır. Örgütü Freud ve diğer altı üyeden oluşan gizli bir komite idare etmiştir. Bu hareket ve temsilcileri zaman zaman genellikle sadece dini ve siyasi bürokrasilerde görülebilecek bir fanatiklik örneği sergilemişlerdir.

Başka bir radikal bilimsel teoriyle karşılaştırmak gerekirse verilebilecek en yakın örnek Darwin'in teorisidir. Darwin teorisinin modern düşünce üzerindeki etkisi psikanalizden de daha güçlü olmuştur. Ancak kendini "Darwinci" olarak adlandırabilecek, Darwin'in öğretisinin saflığı için mücadele eden ve bu amaçla örgütlenmiş olan Darwinci bir hareket var mıdır acaba? Öncelikle bu "parti çizgisi" ruhunun en şiddetli ve talihsiz ifadelerinden birini Ernest Jones'un Freud biyografisi kapsamında ele almak istiyorum.[1] Bunun iki nedeni bulunmaktadır, ilk olarak Jones'un parti fanatizmi Freud'la ters düşen bir kişiye ölümünden sonra yakışıksız bir şekilde saldırmasına yol açmıştır. İkinci olarak da Jones'un kitabıyla

ilgili düşüncelerini açıklayan kişiler bu veriyi eleştirmeksizin ya da sorgulamaksızın kabul etmişlerdir.

Jones'un tarihi "yeniden" yazışı, bilime yeni bir yöntem kazandırmış olup, bu yöntem şu ana kadar sadece Stalinci "tarih" anlayışında karşımıza çıkmıştır. Stalinciler kendilerinden olmayan ve isyan eden kişileri "hain" ve kapitalizmin "ajanları" olarak adlandırmışlardır. Dr. Jones aynı şeyi psikiyatri diliyle yapmaktadır. Freud'a en yakın olan kişilerden Rank ve Ferenczi Freud'la bazı konularda anlaşamayınca Dr. Jones tarafından eskiden beri ruh hastası olan kişiler şeklinde adlandırılmışlardır. Sonuç olarak Freud'a döneklik etme suçunu ancak onların deli olmaları açıklayabilmektedir. Ferenczi'nin Freud'un kendine karşı sert ve hoşgörüsüz davranmasından şikâyet etmesi sadece şikâyetçi olduğu için (*ipso facto*) bir psikoz belirtisidir.

Öncelikle önemli bir konuyu açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Rank'ın ya da Ferenczi'nin "itaatsizliği" gündeme getirilmeden yıllarca önce gizli komitenin kendi içinde şiddetli tartışmalar ve kıskançlık krizleri yaşanmıştı. Bu tartışmaların bir tarafında Abraham, Jones ve bir dereceye kadar Eitingon, karşı tarafında da Rank ile Ferenczi yer almaktaydı. Daha 1924 yılında Rank doğum travmasıyla ilgili kitabını yayımladığı zaman Freud arkadaşça bir tavır sergilerken Abraham, "Freud'un görüşlerinin tartışılabilir olması gerektiğini işitince, bundan cesaret alarak" Rank'ın, Jung'un izlediği "ihanet" yolunu takip etmeye başladığından şüphelenmeye başlamıştı.

Freud ilk başlarda Rank'ın yeni teorilerine toleransla yaklaşmış olmakla birlikte muhtemelen bir yandan Jones hizbinin çevirdiği entrikalar ve yaptıkları dalkavukluklar, diğer yandan Rank'ın kendisinin oluşturduğu teorinin çerçevesini gözden geçirme konusunda göstermiş olduğu tereddütler nedeniyle Freud Rank'la yolunu ayırmıştır. Freud'un Rank'ın

bazı sapmalarının nevrozdan kaynaklandığını söylemesi I. Dünya Savaşı'ndan beş yıl kadar sonradır, bundan önceki on beş yıl boyunca "Rank'a psikanaliz yapılması gerektiği" konusunda bir fikri olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.

Her halükârda Freud psikozdan değil nevrozdan bahsetmektedir. Jones'a göre Freud Rank'ın "manik depresif psikoz" hastası olduğu konusundaki bilgisini gizlemiştir, Freud muhtemelen bu bilgiye "yıllar önce" sahipti. Biraz önce bahsettiğimiz Freud'un kendi düşüncesi göz önünde bulundurulacak olursa Jones'un önerisi tam olarak ikna edici gibi görünmemektedir. (Bunun başka bir nedeni de Freud'un çok önceki bir zamanda değil, aynı yıl içinde sadece Ferenczi'ye yazmış olduğu bir mektuba değinilerek bu konuda bilgi sahibi olduğunun ileri sürülmesidir.) Var olduğu iddia edilen bu psikozun varlığını izah edebilmek amacıyla koskoca bir tarih oluşturulmuş, bu tarihin temelleri I. Dünya Savaşı'ndan sonraki beş yıl içinde atılmıştır. Bu süreçte Rank Viyana'daki psikanalizle ilgili yayınlar yapan yayınevinin yönetiminde son derece yoğun ve başarılı çalışmalar yürütmüştür. Burada geçirdiği beş yıl boyunca "Rank aşırı derecede yoğun olarak çalışmaya devam etmiştir, büyük bir olasılıkla bu yoğun çalışma temposunun da etkisiyle zihinsel bir çöküntü yaşamıştır." Psikanalisti bir yana bırakalım bir psikiyatrist için bile manik depresif psikozun kısmen de olsa aşırı çalışmayla ortaya çıkabileceğini ileri sürmek pek sık rastlanan bir durum değildir.

1923 yılına gelindiğinde "mücadelenin kötü ruhu" ortaya çıkmıştır. Freud Jones ve Abraham'ı bu tarihte merkez komitesini parçalamakla suçlamıştır. Ancak mücadelenin en sonunda Jones rakiplerini bertaraf etmeyi başarmıştır. "Ancak birkaç yıl daha geçtikten sonra yaşanan sıkıntının gerçek nedeni ortaya çıkmıştır, *açıkça telaffuz etmek gerekirse bunun nedeni Rank ve Ferenczi'nin zihinsel olarak iflas etmesidir.*" Bu en önemli açıklamayı beraberinde getirir. Hizipler arasındaki mücade-

leyi kaybeden Rank ve Ferenczi zaten uzun yıllardır psikoz olma potansiyeli taşıyan kişilerdi, Freud'la çelişkiye düştükleri anda psikotik yönleri açığa çıkmıştır. Böylece Freud'la uzlaşıp onu yatıştırmayı reddedince psikoz aniden ayyuka çıkmıştır! Jones'un insanı ferahlatan bir şekilde belirtmiş olduğu gibi Freud'un bir umudu vardı;

> "Komite kurulurken altı kişinin bu iş için gereken vasıflara sahip olduğu düşünülmüştü. Ancak daha sonra ne yazık ki sadece dördümüzün bu özelliklere sahip olduğu anlaşılmıştır. İki üye Rank ve Ferenczi bu işi sonuna kadar sürdürememişlerdir. Rank dramatik bir şekilde bu konuda başarısız olurken... Ferenczi aşamalı olarak yaşamının sonlarına doğru giderek psikotik belirtiler göstermeye başlamıştır. Bu *belirtiler* sonucunda *diğer olumsuzlukların yanı sıra giderek Freud ve öğretisinden uzaklaşmaya başlamıştır. Yıkıcı nevroz belirtileri uzun bir süre ortaya çıkmazken en sonunda aniden patlak vermiştir.*" (İtalikler ilave edilmiştir.)

Jones'un yazdıkları doğru olsaydı bundan Freud'un garip bir şekilde çok önemli bir hususu atlamış olduğu, iki öğrencisi ve yakın arkadaşının geçirdiği psikotik hastalığın belirtilerini ancak aralarında açık olarak çatışma ortaya çıktıktan sonra görmüş olduğu sonucu çıkmış olacaktı. Jones Rank'ın, iddia edildiği gibi manik depresif psikoz hastası olduğu konusundaki açıklamasıyla ilgili herhangi bir nesnel kanıt göstermeye kesinlikle yanaşmamaktadır. Jones'un bu konudaki tek açıklaması kendisine karşı entrika çeviren bir adam olduğu, Freud'un etrafında dönen dolaplar konusunda yıllardır ondan şüphe ettiği konusundadır. Ancak diğer taraftan bunun tam tersi bir durumla karşı karşıya olduğumuz konusunda pek çok veri bulunmaktadır. Bu konuda sadece Dr. Harry Bone'un bir açıklamasını alıntı yapmakla yetineceğim. Dr. Harry Bone New York'lu bir psikanalist olup, Rank'la 1932 yılında tanışmış ve onunla ölümüne kadar yakın temas içerisinde olmuştur. Dr. Bone şu açıklamayı yapmıştır:

"O'nu pek çok defa hareket ya da istirahat halindeyken, farklı koşullar altında görme imkânım oldu. Ancak hiçbir şekilde psikoz ya da başka bir zihinsel anormalliği olduğunu hissetmedim."[2]

Rank en azından Freud'la yolunu kesin olarak ayırmış ancak Ferenczi bunu hiç yapmamıştır. Bu nedenle daha da şaşırtıcı olan Ferenczi'nin de Jones tarafından ihanetle suçlanmış olması gerektiği konusudur. Jung ve Rank'ın durumunda olduğu gibi ihanet hikâyesinin vahim bir Amerika ziyaretiyle başlamış olması gerekirdi. Ferenczi New York'a gitmek istediği zaman, muhtemelen "Jung'un ve Rank'ın yapmış olduğu benzer ziyaretlerin talihsiz neticelerine istinaden içine doğan sezgisel bir his" Jones'un bunu reddetmesi yönünde Ferenczi'ye telkinde bulunmasına yol açmıştır. Buna rağmen Freud'un tam desteğiyle Ferenczi Amerika'ya hareket eder, "ancak ziyaretin sonucu Jones'un içine doğan şeyleri haklı çıkaracaktır. Seyahatten sonra Ferenczi artık eskisi gibi bir adam değildir, ancak Freud'un onun zihinsel açıdan depresyon geçirdiğinin *ayrımına varabilmesi için dört beş yıl daha geçmesi gerekecektir*." (İtalikler ilave edilmiştir)

Anlaşıldığı kadarıyla bunu takip eden yıllarda Jones'la Ferenczi arasındaki korkunç rekabet ve entrikalar devam etmiştir. Ferenczi Jones'un yalancı olduğundan ve parasal hırsı nedeniyle Anglo Saxon ulusları kendi yönetimi altında birleştirme amacı güttüğünden şüphelenmektedir. Jones'a göre "Freud onun tarafından bana karşı dolduruşa getirilmişti." Ancak en sonunda Ferenczi aleyhindeki güçlerin galip geldiği anlaşılmaktadır. Freud 1929 yılının Aralık ayında Ferenczi'ye şunları yazmaktadır:

"Son yıllarda hiç kuşkusuz giderek benden daha çok uzaklaştın. Ancak yine de şu ana kadar henüz ortaya çıkmamış olan yeni bir muhalif analizin oluşturulmasına yönelik bir hareketin benim Şövalye ve Veziri Azam'ımdan geleceğini bekliyorum!"

Freud'la Ferenczi arasındaki teorik farklılığın özü neydi acaba? Ferenczi kötü ebeveynlik konusundan çok etkilenmişti, hastanın iyileşebilmesi için "yorumdan" daha büyük bir desteğe, çocukluğunda mahrum bırakılmış olduğu anne sevgisi gibi bir şeye ihtiyacı olduğuna inanmıştı. Ferenczi hastaya karşı olan yaklaşımını değiştirerek, tarafsız bir gözlemci olmak yerine katılımcı ve sevecen bir insan olmayı seçmiş, bu yeni yaklaşımın tedavi süreci üzerindeki olumlu etkileri konusunda son derece iyimserdi. Freud bu buluşa karşı önceleri hoşgörülü bir tepki gösterdiyse de, zaman içinde tavrını değiştirmişti. Bunun nedeni Ferenczi'nin Freud'u ikna etme konusunda fazla çaba göstermemesi olabileceği gibi Jones hizbinin ona karşı kuşkulu bir yaklaşım göstermesi de olabilir.

Ferenczi Freud'u en son olarak 1932 yılında Wiesbaden Kongresi'nden önce görmüştür. Bu ziyaret çok acı bir şekilde neticelenmiştir. Freud hareketin ilk yıllarından beri onun yakın bir taraftarı ve arkadaşı olan kişi hakkındaki en son izlenimini Eitingon'a göndermiş olduğu bir telgrafta özetlemiştir: "Ferenczi ile iletişim kurmak mümkün olmadı, edindiğim izlenim iyi değil." Ferenczi onları Viyana'dan Almanya'ya götüren trende yaptıkları görüşmenin içeriğini görüşmeden hemen sonra Dr. Clara Thompson'a[3] aktarmıştır. O görüşmenin "korkunç" geçtiğini Freud'un kendisine Wiesbaden'de yapılacak olan psikanaliz kongresinde hazırlamış olduğu yazının sunumunu okuyabileceğini ancak bastırmayacağı konusunda kendisine söz vermesini istemiştir. Kısa bir süre sonra ölümcül bir kansızlık hastalığına yakalandığını öğrenmiş ve bu hastalık nedeniyle bir yıl sonra vefat etmiştir.

Ancak Freud'la en son görüşmesinden bir süre önce Ferenczi Mrs. Izette de Forest'a[4] Freud'un kendisine karşı takınmış olduğu sert ve düşmanca tutum nedeniyle çok üzgün ve ona karşı çok kırgın olduğunu söylemişti.[5] Ferenczi'ye yaklaşımı çok ciddi bir hoşgörüsüzlüğe işaret etmektedir.

Freud'un kendi çizgisinden ayrılmış olan eski bir arkadaşına karşı gösterdiği müsamahasız yaklaşım Alfred Adler'in ölümünden sonra ifade ettiği kibirli ve nefret dolu sözlerle daha vahim olarak kendini belli etmiştir.

Bir Viyana banliyösünde doğmuş bir genç için Aberdeen'de (İskoçya) ölmüş olmak daha önceden eşine rastlanmamış bir kariyer, hayatta ne kadar yükselmiş olduğunun bir göstergesi gibidir. Dünya sanki psikanalize karşı çıkma hizmeti verdiği için onu gerçekten ödüllendirmiştir.

Ferenczi'nin durumunda Izette de Forest'ın *The Leaven of Love* adlı kitabında yaptığı gibi bu tavrı "sert" ya da "düşmanca" şeklinde adlandırmak yumuşak bir tanımlama olacaktır. Freud'un hiçbir şekilde otoriter ve hoşgörüsüz olmadığını ileri süren Jones ise böyle bir düşmanlık hikâyesinin gerçek olmadığını açıkça söylemektedir. Ancak Jones'a göre Ferenczi'nin *gerçeklerden* tamamen koptuğu en son döneminde Ferenczi'nin kendisinin buna inanmış ve katkıda bulunmuş olması güçlü bir olasılıktır.

Ölümünden yalnızca birkaç hafta önce Ferenczi Freud'a yaş gününü kutlamak için bir kart göndermiş olmakla birlikte "zihinsel hastalığının son birkaç aydır hızla ilerlemiş olduğu" iddia edilmektedir. Jones (herhangi bir kaynak göstermeksizin) Ferenczi'nin anlattıklarını aktarmaktadır, ona göre Amerikalı bir hastası Ferenczi'ye analiz yaparak onu bütün sıkıntılarından kurtarmış, hatta ona Atlantik üzerinden mesajlar göndermiştir. Ancak Jones'un kabul etmesi gereken bir husus, Ferenczi'nin telepatiye karşı çok eskiden beri büyük bir inanç beslemiş olmasıdır ki bu durum Ferenczi'nin deli olduğuna ilişkin "kanıtı" zayıflatmaktadır. Elinde bulunan tek "kanıt" "Freud'un gösterdiği varsayılan düşmanca tutuma ilişkin sanrılardır". Jones'a göre Freud'u otoriterlik ve düşmanca davranışları yüzünden yalnızca hastalıklı bir kafa suçlayabilir.

Jones şimdi de Ferenczi'nin, daha önceden başlamış olan psikoz hastalığının nasıl doruk noktasına ulaştığının hikâyesini anlatmaktadır. Jones'a göre hastalığın omurilik ve beyne saldırısı hiç kuşkusuz, "daha önce *gizli kalmış* olan psikotik eğilimleri tarafından tetiklenmiştir." Ferenczi Freud'a Hitler'in iktidara gelmesinden sonra yazmış olduğu en son mektuplarından birinde Freud'un İngiltere'ye gitmesini önermektedir. Jones aslında son derece gerçekçi olan bu tavsiyeyi farklı bir şekilde yorumlayarak *"hastalığının bir belirtisi olduğunu"* iddia eder. Jones'a göre; "En sonlara doğru, 24 Mayıs tarihindeki ani ölümünden önce paranoyadan kaynaklanan saldırgan hatta insanları öldürmeye yönelik bazı davranışlar sergilemiştir." Jones bu bilgileri ilk elden edindiğini, Ferenczi'nin psikozu "ya da paranoyadan kaynaklanan saldırgan hatta insanları öldürmeye yönelik bazı davranışlarına" şahit olduğunu, bu konuda elinde herhangi bir kanıt bulunduğunu iddia etmemektedir. Bu husus ve bunu takip eden açıklamalar dikkate alındığında Jones'un Rank ve Ferenczi'nin psikozuyla ilgili varsayımlarına kuşkuyla yaklaşılması ve bunlara inanılmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunlar hayal ürünü düşünceler tarafından kurgulanmış, eski kişisel kıskançlıklar tarafından tetiklenmiş olup, Freud'u ona derinden bağlı olan bir insana karşı hoş olmayan ve sert davranışları nedeniyle eleştiri konusu olmaktan kurtarmak amacını taşımaktadır. (Dr. Jones'u bilinçli olarak samimiyetsizlik göstermekle suçlamak istemiyorum, bilinçaltındaki dürtülerin bilinçli niyetleri alt edebileceği ayrı bir konu olmakla birlikte psikanalizin en temel konusudur.)

Jones, Ferenczi'yi hastalığının en son yılında görmemiştir. Ferenczi ile 1932 yılından öldüğü güne kadar sürekli temas halinde olan Dr. Clara Thompson ise şunları söylemektedir:

"... fiziki hastalığının belirtileri dışında onun tepkilerinde ruh hastalığıyla ilgili hiçbir davranışa şahit olmadım. Onu düzenli

olarak ziyaret edip, sohbet ettim, hafıza zaafı dışında Jones'un Ferenczi'nin psikoz geçirmekte ve insanları öldürmeye yönelik, saldırgan bir ruh hali içinde olduğu iddiasına ilişkin hiçbir durumla karşılaşmadım."

Ferenczi'nin en çok güvendiği öğrencilerinden biri ve onun eserlerinin vasiyi olan Dr. Michael Balint de Dr. Jones'un değerlendirmelerine katılmamakta ve şunları yazmaktadır:

"Ölümcül kansızlık hastalığına bağlı olan bu son derece ciddi nörolojik durumuna rağmen zihin açıklığı son anına kadar devam etmiştir. Ben kendisini son aylarında her hafta bir ya da iki kez ziyaret etmiş bir kişi olarak kendi kişisel gözlemlerime dayanarak bu durumu müşahede ettim, gerekirse bu konuda şahitlik de yapabilirim."[6]

Ferenczi'nin üvey kızı olan Mrs. Elma Lauvrik de Ferenczi ile olan bağlantısını onun ölümüne kadar sürdürmüştür, bana gönderdiği yazılı bir açıklamada bahsettiği hususlar Dr. Thompson ve Dr. Balint'in anlattıklarıyla örtüşmektedir. Dr. Jones'un hayal ürünü olan bu yakıştırmalarını bu kadar detaylı bir şekilde incelememin iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak artık kendilerini savunma imkânları bulunmayan bu yetenekli ve fedakâr insanların anılarını savunmak, bunu yaparken de somut bir örnekle psikanalitik hareketin belirli merkezlerinde ortaya çıkan parti çizgisi ruhunu gözler önüne sermek istedim. Psikanalitik hareketin böyle bir ruhu bulunduğundan kuşku duyanlar için Jones'un çalışması özellikle de üçüncü ciltte Rank ve Ferenczi'yi ele alış biçimi bu kuşkuları tüm detaylarıyla doğrulamaktadır.

Şimdi akla şöyle bir soru gelmektedir: *Aslında bir teori ve terapi olan psikanaliz nasıl olup da böyle fanatik bir hareket haline dönüşebilmiştir?* Bunun cevabı ancak Freud'un psikanalitik hareketi geliştirmek için ne tür dürtülerle hareket ettiğine bakılarak bulunabilir.

Gerçekten de yüzeysel açıdan bakıldığında Freud sadece *akıl hastalığıyla ilgili yeni bir tedavi yöntemi* geliştirmiş, tüm ilgi ve çabalarını bu konu üzerinde toplamıştı. Ancak konuyu daha detaylı olarak incelediğimiz zaman, nevrozun tedavisiyle ilgili yeni bir tıbbi yöntemin ötesinde başka bir niyetin olduğu anlaşılmaktadır, Freud bunu pek açıklamadığı gibi muhtemelen bunun farkında bile değildi. Bu gizli saklı kavramın birinci önceliği akıl hastalığının tedavi edilmesi değil, tedavi ve hastalık kavramının ötesinde başka bir şeydi. Peki bu başka şey neydi acaba?

Bu tıpla ilgili bir mesele değildi, Freud şunları yazmaktadır:

> "Kırk bir yıllık tıbbi meslek hayatımdan sonra kendimle ilgili olarak bir şeyi fark etmiş bulunuyorum. Ben hiçbir zaman tam anlamıyla bir doktor olmadım, ancak ilk baştaki amacımdan sapmak zorunda kaldıktan sonra doktor olabildim. Benim zaferim uzun ve mecburi bir yolculuktan sonra başa dönerek başlangıçtaki yolumu bulmuş olmakta yatmaktadır."

En başa dönerek bulmuş olduğu yolun ne olduğuna Freud aynı parafta açıkça değinmektedir: "*Gençliğimde yaşadığımız dünyanın karmaşık sorunlarını anlamak ve belki de bu sorunların çözümlenmesine katkıda bulunabilme konusunda engel olamadığım bir ihtiyaç hissettim.*" (İtalikler ilave edilmiştir)

Dünyanın karmaşık sorunlarıyla ilgilenmek ve bunların çözümlenmesine katkıda bulunma arzusu lisenin özellikle son yıllarında Freud'un gönlünde yatıyordu. Bu isteği şu kelimelerle ifade etmektedir: "Benden yaşça daha büyük olan bir okul arkadaşımdan çok etkilenmiştim, bu arkadaşım daha sonra ünlü bir politikacı oldu, ben de onun gibi hukuk okumak ve sosyal faaliyetlere katılmak istiyordum." Bahsettiği okul arkadaşı Heinrich Braun sosyalistti, daha sonraki yıllarda sosyalist hareketin önemli liderlerinden biri haline gelecekti. Freud'un başka bir yerde de belirtmiş olduğu gibi o zamanlarda İmpa-

rator burjuva kökenli ilk bakanları atamaya başlamıştı. Bu atamalar liberal orta sınıflar, özellikle de Yahudi aydınları arasında büyük bir sevinç yaratmıştı. O günlerde Freud sosyalizmin meseleleriyle çok yakından ilgileniyor, ileride siyasi bir lider olmayı, hukuk eğitimi almanın da bu amaca yönelik olarak atılacak ilk adım olacağını düşünüyordu. Freud bir fizyoloji laboratuvarında çalıştığı yıllarda bile bir amaca bağlanması gerektiğinin tamamen farkındaydı. 1881 yılında nişanlısına şunları yazmaktadır:

> "Felsefeyi her zaman için bir amaç ve yaşlılığımda sığınabileceğim bir liman olarak görmüşümdür. Benim gözümde felsefenin yanı sıra insani boyutu olan konular ve her ne pahasına olursa olsun bağlanmam gereken amacın cazibesi gün geçtikçe artıyor. Ancak siyasi ve yerel konulardaki büyük belirsizliklerden korkuyor ve bu işlerden uzak duruyorum."

Ancak, ("ilgi" kelimesini geniş bir anlamda kullanacak olursak) Freud'un siyasete karşı duyduğu ilgi, insanlığı fetheden ya da himayesi altına almış olan liderlerle kendini özdeşleştirme eğilimi onu kesinlikle liseden daha önceki yıllarda etkisi altına almıştı. Daha çocukken Hannibal'e karşı büyük bir hayranlık besliyordu, bu durum daha sonraki yıllarında kendisini onunla özdeşleştirmesine yol açmış ve kendi yazılarında açık bir şekilde ifade edilmiştir. Freud'un kendini Musa ile özdeşleştirmesi onun üzerinde çok daha güçlü bir etki yaratmış ve daha uzun bir süre devam etmiştir, bu varsayımı doğrulayan kanıtlar bulunmaktadır. Burada Freud'un kendini cahil bir kitleyi daha iyi bir hayata, mantığın hüküm sürdüğü, tutkuların sınırlandığı bir hayata doğru sürüklemiş olan Musa ile özdeşleştirmiş olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Aynı tavrın başka bir belirtisi de Freud'un 1910 yılında "Etik ve Kültür İçin Uluslararası Kardeşlik" örgütüne katılmak istemiş olmasıdır. Jones'un anlattığına göre Freud bu konuda Jung'a bu örgüte katılmanın uygun olup olmayacağını sor-

muş ondan bu konuda olumsuz yanıt alınca bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Bununla birlikte kısa bir süre sonra kurulmuş olan Uluslararası Psikiyatri Hareketi, direkt olarak Etik ve Kültür İçin Uluslararası Kardeşlik hareketi düşüncesinin devamı haline dönüşmüştür.

Bu hareketin amaçları ve dogması neydi? Bunu Freud son derece açık olarak bir cümleyle ifade etmiştir: "Id'in olduğu bir yerde Ego da olacaktır." Onun amacı mantıklı olmayan tutkuları mantıkla dizginlemek, insanlığı insani imkânlar çerçevesinde tutkularından kurtarmaktı. O hakikate, gerçekliğin bilgisine ulaşmayı amaçlamaktaydı, ona göre bu bilgi insanoğluna dünyada ışık tutan tek rehberdir. Bu amaçlar rasyonalizmin, Aydınlanma düşüncesinin ve püriten etiğin geleneksel amaçlarıydı. Freud'un dehası bunları insan davranışlarının gizli ve rasyonel olmayan boyutlarıyla yeni bir psikolojik yaklaşım çerçevesinde birleştirmesidir.

Formülleştirmelerinin pek çoğundan Freud'un ilgi alanının tıbbi tedavinin sınırlarını aştığı anlaşılmaktadır. Psikanaliz tedavisinin "insanlığın kurtuluşu" anlamına geldiğini, analistin bir "model" olması, "öğretmen" gibi davranması gerektiğini söylemektedir. Ona göre "analistle hasta arasındaki ilişki hakikat sevgisine, gerçekliğin kabul edilmesine dayanmalı, ikiyüzlülük ve sahtekârlığı reddetmelidir."

Tüm bunların sonucu nedir? Bilinç düzeyinde Freud sadece bir bilim insanı ve terapist iken, bilinçaltında o yirminci yüzyılın en önemli kültürel ve etik liderlerinden biriydi, öyle olmak istiyordu. O rasyonalist püriten dogmasıyla dünyayı fethetmek ve insanoğlunu sadece başarabileceği sınırlı bir kurtuluşa, zekâsıyla tutkularını kontrol edebilmeye yönlendirmek istiyordu. Freud'a göre insanoğlunun sıkıntısına *tek* geçerli cevabı din ya da sosyalizm gibi bir siyasi çözüm değil ancak bu yöneliş verebilirdi.

Freud'un hareketi on sekizinci yüzyılın coşkusu, on dokuzuncu yüzyılın rasyonalizm ve liberalizmiyle dopdoluydu.

Freud'un trajik kaderi bu hareketin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra inancı bulunmayan ve siyasi ya da felsefi açıdan radikal olmayan şehirli orta sınıfla entelektüel gruplar arasında popülerleşmesidir. Böylece psikanaliz radikal felsefe ve siyasetin yerine ikame edilmiş oluyordu, bu yeni inancın taraftarlarından büyük bir beklentisi bulunmuyor, terminolojisini öğrenmek yeterli oluyordu.

Psikanalizin bu kadar popüler olmasının nedeni tam da bu işlevidir. Freud'un gömleğini devralan bürokrasi bu popülerlikten faydalanmakla birlikte, onun büyük mirası ve gerçek radikalizmini sürdürememiştir. Bu grubun üyeleri daha çok kendi aralarında ufak tefek entrika ve dolaplar çevirmiş, Ferenczi ve Rank hakkındaki "resmi" mit sadece orijinal grup içindeki Adler ve Jung'un itirazlarını sürdüren iki üretken ve yaratıcı öğrenciyi bertaraf etmeye yaramıştır. Ancak benim inancıma göre psikanaliz Freud'un temel buluşlarını takip edip daha da geliştirecekse, bunu başarabilmek için insani ve diyalektik düşünce açısından on dokuzuncu yüzyılın fizyolojik materyalizm ruhu içinde algılanmış olan pek çok teorisini gözden geçirmelidir. Freud'un bu şekilde başka bir dile çevrilmesi, farklı bir boyutta yorumlanması insanla ilgili dinamik bir yaklaşıma, insan varlığının kendine özgü şartlarının anlaşılmasına dayanmalıdır. Freud'un hastalık ve tedavinin ötesine geçen insani amaçları ancak o zaman kendine yeni ve daha uygun bir açılım bulacaktır. Bu açılımın gerçekleşebilmesi için psikanalizin başına çöreklenmiş olan kısır bürokrasinin bertaraf edilmesi ve psikanalizin ilk ortaya çıktığı zamanlardaki gerçeklik arayışı konusundaki cesaretini tekrar kazanması gerekmektedir.

5

Devrimci Kişilik

"Devrimci kişilik" kavramı aynı zamanda hem siyasal hem de psikolojik bir kavramdır, bu yönüyle psikolojiye otuz yıl önce girmiş olan otoriter kişilik kavramına benzemektedir. Otoriter kişilik kavramı siyasal bir kategori olan devlet ve ailedeki otoriter yapıyla, psikolojik bir kategori olan karakter yapısını birleştirmiş, bu birleşim de böyle bir siyasi ve toplumsal yapının temelini oluşturmuştur.

Otoriter kişilik yapısı kavramı belirli siyasi konulara duyulan ilgi nedeniyle ortaya çıkmıştı. Almanya'da 1930 yılında Hitler'in nüfusun büyük bir çoğunluğu tarafından yenilgiye uğratılmasının ihtimali üzerinde duruyorduk.[1] 1930 yılında Almanya'daki nüfusun büyük bir kısmı, özellikle işçiler ve çalışanlar Nazizm'e karşıydı. Siyasi ve sendika temsilciliği seçimlerinde de görüldüğü gibi kitleler demokrasi taraftarıydı. Esas *mesele* mücadele keskinleştiği takdirde fikirleri için sonuna kadar savaşmayı göze alıp alamayacaklarıydı. Teori fikir sahibi olmakla inanç sahibi olmanın farklı şeyler olduğunu göstermektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse herkes yabancı dil ya da yabancılara ait bir geleneği öğrendiği gibi bir fikir sahibi de olabilir, ancak bu fikirlerin *inanç haline dönüşebilmesi* için o kişinin karakterinde bu fikirlerin ve

bunları geliştirecek bir enerjinin bulunması gerekmektedir. Düşüncelerin *etkisi* çoğunluk tarafından kabul edildikleri zaman daha kolay yayılmakla birlikte, kritik bir durumda büyük ölçüde kişinin karakter yapısına bağlıdır. Heraklitos'un söylediği, Freud'un kanıtladığı gibi kişilik yapısı insanın kaderidir. Karakter yapısı bir kişinin seçeceği düşünceyle bu düşüncenin gücünü belirlemektedir. Bu husus gerçekten de Freud'un karakter kavramında büyük bir önem taşımaktadır, geleneksel davranış kavramının ötesine geçerek dinamik olarak gelişen davranıştan bahsetmektedir. Böylece insan sadece belirli şekillerde düşünmekle kalmamakta, düşünceleri eğilim ve duyguları tarafından belirlenmektedir.

O zaman sorduğumuz soru şuydu: Alman işçilerinin ve çalışan kesiminin karakter yapısı acaba Nazizm'in otoriter düşüncesiyle ne ölçüde çelişmektedir? Bu başka bir soruyu beraberinde getirmektedir: Alman işçileri ve çalışan kesimi kritik zaman geldiğinde Nazizm'e karşı nereye kadar mücadele edebilirler acaba? Bu konuda araştırma yapılmış ve sonuca ulaşılmıştı, buna göre Alman işçilerinin ve çalışan kesimin yaklaşık olarak yüzde onu otoriter, yüzde on beşi de demokratik olarak adlandırdığımız bir kişilik yapısına sahipti. Büyük çoğunluğu oluşturan yaklaşık olarak yüzde yetmiş beşlik bir kesimin kişilik yapısı ise iki zıt kutbun bileşiminden oluşuyordu.[2] Teorik varsayıma göre otoriter olanlar hararetli bir şekilde Nazileri desteklerken "demokratik" olanlar militan Nazi karşıtlarını destekleyecek, çoğunluksa herhangi bir taraftan yana olmayacaktı. 1933 ile 1945 yılları arasında yaşanan olaylar bu teorik varsayımların aşağı yukarı doğru çıktığını gösterecekti.[3]

Amacımıza yönelik olarak şimdilik otoriter kişilik yapısına ait güç ve aidiyet duygusunun otoritelere sembiyotik (bağımlı) bir şekilde boyun eğmeye ve aynı zamanda kendi otoritesine boyun eğen kişilerin aynı şekilde tahakküm altına alınmasına

dayandığını söylemekle yetinelim. Yani otoriter kişilik boyun eğdiği ve belirli bir yere kadar gerçekliğe de dayanan şişirilmiş, ilahlaştırılmış bir otoriteye boyun eğdiği ve aynı zamanda kendi otoritesinin altında bulunanları işin içine çekip gaza getirdiğinde kendini güçlü hissetmektedir. İşte bu ona güçlü olma ve aidiyet duygusunu kazandıran sadomazoşist bir bağımlılık ilişkisi durumudur. (Büyük ne menem bir şeyse) "büyük" olanın bir parçası olarak, o da kendini büyük hissetmektedir; kendi başına, yalnız kalmış olsa, yok olup gidecektir. Bu nedenle otorite ve onun otoriter yapısına karşı oluşabilecek bir tehdit otoriter bir kişi için kendine, onun akıl sağlığına karşı ortaya çıkmış olan bir tehdittir. Bu nedenle otoriterliğe karşı oluşan tehditle adeta hayatı ya da ruh sağlığı tehdit altındaymış gibi mücadele etmek zorundadır.

Devrimci kişilik yapısı meselesini ele alırken işe *devrimci kişilik* yapısının ne olmadığı konusundaki düşüncelerimi açıklamakla başlamak istiyorum. Hiç kuşkusuz, devrimci kişilik devrimlere katılan bir kişi değildir. Freudcu dinamik anlayışa göre davranışla kişilik yapısı arasındaki farklılık tam da bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Bir kişi neler hissettiğinden bağımsız olarak çeşitli sebeplerle devrime destek verdiği takdirde devrim sürecine katılabilir. Ancak bir devrimci olarak *davranması* o şahsın kişilik yapısı hakkında bize detaylı bilgi vermemektedir.

Devrimci kişiliğin *ne olmadığı* meselesi ise biraz daha karmaşık bir konudur. Devrimci kişi bir *asi* değildir. Bununla ne demek istiyorum?[4] Asiyi, otorite tarafından kendisine değer verilmediği, sevilmediği ve kabul edilmediği için ona çok derinden karşı çıkan kişi olarak tanımlayabilirim. Asi otoriteden hoşlanmadığı için onu yıkmak, yıktıktan sonra da yıktığı otoritenin yerine kendi otoritesini tesis etmek isteyen kişidir. Genellikle de bu amacı elde ettiği anda daha önceden çok şid-

detli bir şekilde mücadele etmiş olduğu otoriteyle uzlaşarak onunla ittifak kurar.

Yirminci yüzyıl siyasi tarihinde asinin kişilik yapısı çok iyi bilinmektedir. Örnek olarak Ramsay MacDonald gibi bir kişiyi ele alacak olursak, savaş karşıtı ve vicdani retçi olarak işe başlamıştı. Belirli bir siyasi gücü ele geçirince İşçi Partisi'nden ayrılarak yıllardır bizzat mücadele ettiği otoritelerin safına geçti. Ulusal Hükümet'e katıldığı gün eski arkadaşı, yoldaşı Snowdon'a "Bugün Londra'daki bütün Düşesler beni iki yanağımdan birden öpmek isteyeceklerdir." Bu örnekte ele aldığımız klasik asi tipi isyanı bir otorite haline gelebilmek amacıyla kullanmaktadır.

Bazen bunu elde etmek için yıllar geçmesi gerekirken, bazen işler daha hızlı yürür. Örneğin Fransa'daki talihsiz Laval gibi bir şahsiyeti örnek olarak ele alacak olursak, işe asi olarak başladığını görüyoruz. Laval'in çok kısa bir süre içinde büyük bir siyasi sermaye edinerek ruhunu bile satacak hale gelmiş olduğunu anımsayacaksınız. Bu kapsamda adını verebileceğim çok sayıda değişik şahsiyet bulunmakla birlikte, her zaman için aynı psikolojik mekanizmanın çalışmakta olduğunu görürüz. Yirminci yüzyıl siyasi hayatının aslında bir mezarlık olduğunu, bu mezarlıkta işe devrimci olarak başladığını iddia eden ancak daha sonra fırsatçı asiden başka bir şey olmadıkları anlaşılan kişilerin ahlaki cesetleri yatmaktadır.

Asi kavramından biraz daha karmaşık olan başka bir konu da devrimci kişiliğin ne olmadığıdır; o bir *fanatik* değildir. Devrimciler davranış açısından genellikle fanatik olmakla birlikte, bu noktada siyasi davranışla kişilik yapısı özellikle belirgin hale gelmektedir, en azından ben devrimcinin kişiliğini görebiliyorum. Fanatik bana göre ne anlama gelmektedir? İnancı olan biri olduğunu kastetmiyorum. (Günümüzde inancı olan kişilerin "fanatik", inancı olmayan ya da inanç-

larından kolaylıkla vazgeçebilen kişilerin "gerçekçi" olarak adlandırılmasının günün modası haline geldiğini söyleyebilirim.)

Kanaatimce fanatik kişilik klinik açıdan aşırı derecede narsist olan bir kişi olarak tanımlanabilir. Hatta bu kişi psikoza yakın olup, (genellikle paranoid eğilimlerle karışık depresyon hastası) dış dünyaya ilgisini diğer psikotik insanlar gibi tamamen kaybetmiştir. Bununla birlikte fanatik kişilik onu açık psikozdan kurtaran bir çözüm bulmuştur. Siyasi, dini, vs. ne olursa olsun o kendine bir amaç edinmiş, amacını ilahlaştırmıştır. Amacını bir put haline dönüştürmüş, bu şekilde putuna körü körüne itaat ederek heyecanlı bir yaşam amacı, anlamı bulmuştur. Abartmış ve mutlaklaştırmış olduğu putuna itaat ederek kendini onunla özdeşleştirmiştir.

Fanatik için uygun bir sembol seçecek olursak, bu *yanan buz* olurdu. O aynı zamanda hem çok ateşli hem de çok soğuktur. Dünyayla olan ilgisini tamamen kesmiş olmakla birlikte çok ateşli bir tutkuyla Mutlak olana katılmak ve ona boyun eğmek tutkusuyla yanıp tutuşmaktadır. Fanatiğin kişilik yapısını tanımak açısından onun söyledikleri büyük bir önem taşımaz, onun gözündeki pırıltıyı, o soğuk tutkuyu görmek gerekir. Bu fanatiğin paradoksudur, açık olarak tanımlamak gerekirse çok büyük bir ilgisizlikle putuna tapınma tutkusu onun kişiliğinde birleşmiştir. Fanatiğin durumu peygamberlerin "puta tapınma" olarak tanımladığı durumu anımsatmaktadır. Hiç kuşkusuz fanatik her zaman için tarihte önemli bir rol üstlenmiş, kendini devrimci olarak tanıtmıştır. Bunun nedeni genellikle onun söylediklerinin ya da ondan duyulan sözlerin aynen bir devrimcinin söylemiş olabileceği sözler olmasıdır.

Buraya kadar devrimci kişilik yapısının ne olmaması gerektiği konusundaki düşüncelerimi açıklamaya çalıştım. Devrimcinin karakterolojik kavramının günümüzde belki de en

azından otoriter karakter kavramı kadar önemli olduğunu düşünüyorum. Gerçekten de bizler yaklaşık olarak üç yüz yıl kadar önce başlamış olan devrimler çağında yaşıyoruz. Bu çağ İngiltere, Fransa ve Amerika'daki isyanlarla başlamış, daha sonra Rusya ve Çin'deki günümüzde de Latin Amerika'daki toplumsal devrimlerle devam etmektedir.

Bu devrimler çağında, "devrimci" kelimesi dünyanın birçok bölgesinde siyasi hareketler için olumlu bir özellik olarak güçlü cazibesini sürdürmüştür. Aslında "devrimci" sıfatını kullanan tüm bu hareketlerin amacı birbirlerine çok benzemektedir, bunlar özgürlük ve bağımsızlık için mücadele etmektedirler. Ancak bunu bazıları gerçekten yaparken bazıları yapmamaktadır. Bundan kastım bazıları gerçekten özgürlük ve bağımsızlık için mücadele ederken birçoğu devrimci sloganı istismar etmiş ve semerinde farklı bir elit olan yeni otoriter rejimler kurmak için kullanmışlardır.

Devrimi nasıl tanımlayabiliriz acaba? Sözlük anlamında devrimi basitçe barışçıl ya da barışçıl olmayan yollarla mevcut bir hükümetin devrilerek yerine yeni bir hükümetin kurulması olarak tanımlayabiliriz. Doğal olarak bu çok resmi siyasi bir tanımlama olup büyük bir anlam taşımamaktadır. Devrimi daha Marksist bir anlamda tanımlayacak olursak, mevcut düzenin yıkılarak onun yerine tarihsel olarak daha ilerici bir düzenin kurulmasıdır diyebiliriz. Burada her zaman için insanın aklına haklı olarak bir soru takılmaktadır: "Tarihsel olarak daha ilerici" bir düzenin ne olduğuna kim karar verecek? Bu kararı genellikle en azından kendi ülkesinde kazanan taraf vermektedir.

Son olarak devrimi psikolojik bir anlamda tanımlayabiliriz, bu tanıma göre bir devrim devrimci kişilikler tarafından yönlendirilen siyasi bir harekettir, devrimci kişiliği olan insanları cezp eder. Bu tabii ki bir tanım olmaktan çok bu makalenin bakış açısına göre faydalı olabilecek bir açıklamadır,

zira sadece şimdi tartışılacak olan soruya, devrimci kişiliğin ne olduğuna önem vermektedir.

"Devrimci kişilik yapısının" en önemli özelliği, *bağımsız, özgür* olmasıdır. Bağımsızlığın güç sahibi olan yukarıdakilere ya da güç sahibi olmayan aşağıdakilere sembiyotik bir şekilde bağımlı olma durumunun tam karşıtı olduğunu anlamak daha önce otoriter kişilik yapısından bahsederken anlatıldığı gibi zor değildir. Ancak bu "bağımsız" ve "özgür" kelimelerinin ne anlama geldiğini tam olarak anlatamamaktadır. Buradaki zorluk günümüzde "özgürlük" ve "bağımsızlık" kelimelerinin demokratik bir sistemde herkesin özgür ve bağımsız olduğu anlamında kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağımsızlık ve özgürlük kavramının kökeni feodal düzene karşı orta sınıfların gerçekleştirdiği devrime dayanmaktadır, zaman içinde totaliter rejimlerle karşılaştırılmış ve bu nedenle yeni bir ivme kazanmıştır. Feodalizm ve mutlaki monarşinin hüküm sürdüğü dönemlerde birey özgür veya bağımsız değildi, yukardakilerin geleneksel ya da keyfi kural ve emirlerine tabiydi. Avrupa ve Amerika'da zafer kazanan burjuva devrimleri bireye siyasi özgürlük ve bağımsızlık kazandırmıştır. Bu özgürlük "...*den* bağımsızlık", siyasi otoriteler*den* bağımsızlık anlamına gelmekteydi.

Bu, hiç kuşkusuz o günün şartlarına göre önemli bir gelişmeydi. Günümüzde sanayicilik gittikçe kurumsallaşan bürokrasilerle yeni bağımlılık ilişkilerine girmiştir, bu durum girişimcilerin on dokuzuncu yüzyıldaki engel tanımayan inisiyatif ve bağımsızlıklarıyla çelişmektedir. Bununla birlikte bağımsızlık ve özgürlük meselesi bu anlamdaki özgürlük ve bağımsızlıktan çok daha derin anlamlara sahiptir. Aslında konuyu tüm derinlik ve genişliğiyle ele aldığımız takdirde bağımsızlık insani gelişimin en önemli boyutunu oluşturmaktadır.

Normal şartlar altında doğumdan ergenlik çağına kadar ebeveynler gücü ve onun ikili karakterini (yardımcı olma ve cezalandırmayı) temsil ederler. Yaklaşık olarak ergenlik çağında gençler kendini koruyabilecek bir gelişim aşamasına ulaşmışlardır (daha basit tarımsal toplumlarda süreç daha çabuk tamamlanır). Gençlerin toplumsal varlıkları artık ebeveynlerinden bağımsızlaşmaya başlamıştır, onlardan ekonomik olarak bağımsız bir hale gelebilirler. Birçok ilkel toplulukta özellikle anneden bağımsızlık kabul törenleriyle kutlanır ancak klanın erkeksi özelliği nedeniyle bu özelliğe dokunmaz.

Cinsel arzunun tatmini bazı toplumlarda ergenlikten sonra beş, on yıl kadar ertelenebilmektedir, bu toplumlarda bile gençlerde uyanan cinsel istekler bağımsızlık özlemi yaratmakta, ebeveynlerle ve diğer toplumsal otoritelerle çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Normal bir insan ergenlik çağından ancak yıllar geçtikten sonra bu ölçüde bağımsız olabilmektedir. Bir kişi para kazanmaya başlamış, evlenmiş ve kendi çocuklarını yetiştiriyor olsa bile bu tür bir özgürlüğün gerçekten özgür ve bağımsız olmak için yeterli olmadığı yadsınamayacak bir gerçektir. O artık yetişkin bir kişi olsa da hâlâ desteğe gereksinim duymakta ve birçok açıdan onu koruyacak ve kesinlik sağlayacak güçleri bulmaya çalışmaktadır. Bu desteğe karşılık olarak ödediği bedel kendini onlara bağımlı kılmakta, özgürlüğünü kaybetmesine yol açmakta ve gelişim sürecini yavaşlatmaktadır. Düşüncelerinin, duygularının ve yaptığı tercihlerin kendine ait olduğu yanılsamasıyla yaşamını sürdürse de aslında düşüncelerini, duygularını, amaçlarını ve değerlerini onlardan ödünç almaktadır.

Tam özgürlük ve bağımsızlığın meydana gelmesi için bireyin ancak kendi düşünce ve duygularına sahip çıkması, kendi kararlarını kendi başına vermesi gerekmektedir. Bunu ancak kendi dışındaki dünyayla üretken bir ilgi kurmayı başardığı

takdirde samimi bir şekilde yapabilir, bu da onun olumlu bir tepki vermesine olanak tanıyacaktır. Bu özgürlük ve bağımsızlık anlayışına Marx'ın yanı sıra radikal mistiklerin düşüncelerinde de rastlanmaktadır. Hıristiyan mistiklerin en radikali olan Meister Eckhart şunları söylemektedir: "Hayatım nedir? Benim içimden çıkarılandır. Dışarıdan gelen şey canlı değildir."[5] Ya da "eğer bir kimse dışarıdan bir şey almaya karar verir veya alacak olursa bu doğru bir şey değildir. Tanrı'yı kendi dışımızda bir varlık olarak algılamamalı, kendi içimizde bulunan kendimize ait bir varlık olarak düşünmeliyiz."[6]

Marx da benzer ancak teolojik olmayan bir yaklaşımla şunları söylemektedir: "Bir varlık kendi efendisi olmadığı sürece kendini bağımsız olarak göremez. Ancak varlığını kendine borçlu olduğu zaman kendi efendisi olabilir. Yaşamını başkalarının yardımlarıyla sürdüren bir kişi kendini bağımlı bir varlık olarak görür. Bir kişiye hayatımın devamı için sağladığı desteğin yanı sıra hayatımın yaratılışını da borçluysam, o hayatımın kaynağıysa, bu tamamen başka bir insanın desteğiyle yaşadığım anlamına gelmektedir. Bu kendi yaratılışım olmasa bile, hayatım kesinlikle kendi dışında bir anlama sahiptir."[7] Ya da Marx'ın başka bir yerde söylemiş olduğu gibi "Bir insanın bağımsız olabilmesi için toplam bir insan olarak dünyayla olan görme, duyma, koku alma, tat alma, hissetme, düşünme, arzulama gibi ilişkilerinin hepsinde bireyselliğini, kısacası bireyselliğinin tüm özelliklerini kanıtlaması ve ifade etmesi gerekmektedir." Bağımsızlık ve özgürlük sadece baskıdan kurtuluş ya da ticari konularda serbestlik değil bireyselliğin gerçekleşmesidir.

Her bireyin sorunu kesinlikle elde etmiş olduğu özgürlük seviyesidir. Tamamen bilinçlenmiş ve üretken olan bir insan içinden geldiği gibi davranabildiği için, yaşamının kaynağı kendi varlığı olduğu için özgür bir insandır. (Bunun bağımsız bir insanın tecrit edilmiş bir insan olduğu anlamına gelmedi-

ğini belirtmeye gerek yoktur. Zira kişilik gelişimi diğer kişilerle ve dünyayla ilişki kurma ve ilgilenme sürecinde ortaya çıkar. Ancak bu ilgili olma durumu bağımsızlıktan tamamen farklıdır.) Kendini gerçekleştirme süreci açısından bağımsızlık meselesi Marx'ın burjuva toplumunu eleştirmesine neden olurken Freud aynı meseleyi ele almakla birlikte konuya kendi teorik çerçevesiyle Oedipus kompleksi açısından yaklaşmaktadır.

Freud akıl sağlığının kazanılabilmesi için anneye karşı oluşan ensest saplantıdan kurtulmak gerektiğine inandığı için akıl sağlığı ve olgunlaşmanın özgürlük ve bağımsızlığa bağlı olduğunu söylemiştir. Ancak ona göre bu süreç babanın erkek çocuğu hadım ederek cezalandırmasıyla başlamış, babanın emir ve yasaklarının çocuğun kişiliği (süperegosu) tarafından içselleştirilmesiyle tamamlanmıştır. Böylece bağımsızlık süreci (anneden bağımsızlık anlamında) yarım kalmış, babaya ve toplumsal otoritelere karşı bağımlılık süperego aracılığıyla devam etmiştir.

Devrimci kişilik ait olduğu toplumunun dar limitlerini aşarak kendini insanlıkla özdeşleştirir. Bu nedenle mantık ve insanlık açısından kendi toplumunu ya da herhangi bir toplumu eleştirme imkânına sahiptir. İçine doğmuş olduğu kültürün zaman ve coğrafyasına bağlı olarak tesadüfen ortaya çıkmış olan dar görüşlü ibadet kurallarına uymak zorunda değildir. Çevresine bilinçli bir insanın açıkgözleriyle bakabilmekte, tesadüfen ortaya çıkmış olan şeyleri farklı bir mantıkla, insan türünün içinde ve onun için mevcut olan şekillerde eleştirebilecek kriterleri bulabilmektedir.

Devrimci kişilik insanlıkla özdeşleşmiştir. Albert Schweitzer'in kullandığı terimi kullanacak olursak "hayata karşı büyük bir saygısı", derin bir ilgisi ve sevgisi bulunmaktadır. Diğer tüm hayvanlara benzediğimiz için hayata tutunduğumuz ve ölümle mücadele ettiğimiz doğru olmakla birlikte hayata

tutunmak başka, hayatı *sevmekse* bambaşka bir şeydir. Hayat yerine ölüme, tahripkârlığa ve yozlaşmaya eğilimi olan bir kişilik tipinin de var olduğunu göz önünde bulunduracak olursak bu husus daha da belirgin bir hale gelebilmektedir. (Hitler bu duruma uyan tarihsel bir örnektir.) Bu kişilik Unamuno'nun terimini kullanacak olursak, onun Franco'nun generallerinden birine 1936 yılında verdiği o meşhur cevabında kullandığı "Ölüm çok yaşasın" şiarına uygun bir şekilde ölüsevici olarak adlandırılabilir.

Bir kişinin ölümün ve tahribatın cazibesine kapılması bilinçli bir durum olmasa da onun eylemlerinden bunun varlığı anlaşılabilir. Hayatı boğmak, ezmek, yok etmek ona hayatı seven bir kişinin hayatı büyütmek, genişletmek ve geliştirmenin verdiği hazza benzer bir haz verebilir. Ölüseviciliği yaşamakta olan birinin yok edilmesine yönelik *gerçek* bir sapkınlıktır.

Devrimci kişilik, "eleştirel ruh hali", müzikten bir sembol kullanacak olursak eleştirel anahtar olarak adlandırılabilecek olan bir şekilde düşünmekte ve hissetmektedir. Latince *De omnibus est dubitandum* (her şeyden kuşku duymak gerekir) sloganı dünyaya verilen bu tepkinin önemli bir yönüdür. Tartışmakta olduğum eleştirel ruh halinin sinizmle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır, o gerçeklik yerine uydurulmuş olan kurguların tersine gerçekliği anlamamıza yardımcı olur.[8]

Devrimci olmayan kişilik çoğunluktan duyduğu şeylerin doğruluğuna inanmaya eğilim gösterir. Eleştirel ruh haline sahip olan bir kişinin tepkisi bunun tam tersi yönde olacaktır. O çoğunluğun yani piyasanın, iktidarda olanların kanaatini duyduğu zaman daha da eleştirel olacaktır. Eğer daha fazla sayıda insan iddia ettikleri gibi gerçek Hıristiyanlar olsaydı, kabul edilmiş standartlara karşı eleştirel olmak İsa'nın tavrı olduğu için onlar da doğal olarak böyle bir tavrı sürdürmekte hiçbir zorluk çekmezlerdi. Sokrat da eleştirel bir ruh haline

sahipti, bu durum peygamberlerle şu veya bu şekilde ibadet ettiğimiz insanların pek çoğu için de geçerliydi. Onlara öldükten sonra ancak uzun bir zaman geçtiğinde, ölmüş oldukları ve yeterince ölmüş oldukları kesinleştiği zaman hayranlık duyulmasına izin verilirdi.

"Eleştirel ruh" hali bir insan klişeye ya da "sağduyuya" karşı hassas olduğu zaman ortaya çıkar. Sağduyu ancak aynı saçmalığı sürekli olarak tekrar ederek onu herkes tekrar ettiği için anlam kazanır. Bahsetmekte olduğum eleştirel ruh hali belki de kolay tanımlanabilecek bir şey değildir. Bununla birlikte kişinin kendisi ve diğer kişilerle yaşadığı deneyimlere dayanarak eleştirel ruh haline sahip olan ve olmayan kişiler rahatlıkla teşhis edilebilir.

Örneğin acaba kaç milyon kişi atom silahları yarışıyla barışa hizmet edildiğini düşünmektedir? Geçmişteki tüm deneyimlerimiz bunun aksini göstermektedir. ABD'nin büyük metropollerinde sığınaklar inşa edilmiş olmakla birlikte acaba kaç kişi siren çaldığı takdirde kendilerini kurtarabileceğini düşünmektedir? On beş dakikadan fazla zamanları olmayacağını biliyorlar. Bu on beş dakika içinde sığınağın kapılarına doğru koşuşturan kişilerin ezilerek öleceğini tahmin etmek için panik yaratan bir kişi olmaya gerek yoktur. Buna rağmen milyonlarca insanın o ünlü yeraltı sığınaklarının kendilerini 50 ila 100 megatonluk bombalardan koruyacağına inanabildikleri anlaşılmaktadır. Nasıl oluyor da böyle bir şeye inanabiliyorlar acaba? Eleştirel bir ruh haline sahip olmadıkları için. Beş yaşında bir çocuğa aynı hikâyeyi anlatsanız (o yaştaki çocuklar genellikle yetişkinlerden daha eleştirel bir tavra sahip olurlar) muhtemelen böyle bir şeye inanmayacaktır. Yetişkinlerin büyük bir çoğunluğu eleştirel bir ruh haline sahip olmamaları için yeterince "eğitilmişlerdir" bu nedenle açıkça mantıksız olan fikirleri "mantıklı" bulup bu fikirleri kabul ederler.

Devrimci kişi eleştirel bir ruh haline sahip olduğu gibi iktidarla ilişkisi de kendine özgüdür. İktidarın insanları öldüreceğini, zorlayacağını hatta yanlış yola sürükleyebileceğini bilmeyecek kadar hayalperest değildir. Ancak başka bir anlamda iktidarla farklı bir ilişkisi bulunmaktadır. Ona göre iktidar hiçbir zaman için kutsanmaz; gerçeğin, ahlaki ve iyi olanın yerini alamaz. Bu, günümüzün belki de en önemli olmasa bile en önemli sorunlarından biridir; insanların iktidarla ilişkisi. Bu sorun iktidarın ne olduğunu bilme sorunu değildir, iktidarın rol ve işlevlerini küçümseme anlamında gerçekçi olamama sorunu da değildir. Gücün kutsanıp kutsanmaması, bir insanın *manevi olarak* güçten etkilenip etkilenmemesi sorunudur. Güçten manevi olarak etkilenen bir kişi hiçbir şekilde eleştirel bir ruh haline sahip olmadığı gibi devrimci bir kişilik yapısına da sahip değildir.

Devrimci kişilik "Hayır" diyebilme kapasitesine sahiptir. Başka bir deyişle, devrimci kişilik itaatsizlik gösterebilme kapasitesine sahiptir, ona göre itaatsizlik bir erdem olabilir. Bunu açıklayabilmek amacıyla kulağa biraz hamasi gibi gelebilecek bir açıklamayla başlayabilirim: İnsanlık tarihi bir itaatsizlik eylemiyle başlamış olduğu gibi başka bir itaatsizlik eylemiyle de neticelenebilir. İnsanlık tarihi bir itaatsizlik eylemiyle başlamıştır derken İbrani ve Yunan mitolojisine gönderme yapıyorum. Âdem'le Havva'nın hikâyesinde Tanrı meyve yenmemesi emrini verir, erkek ve adil olabilmek için kadın buna "Hayır" diyebilmektedir. Kadın itaatsizlik göstermeye hatta erkeği bu itaatsizliğini kendisiyle paylaşmaya ikna etme yeteneğine sahiptir. Bunun sonucunda ne olur? Mitolojiye göre insanoğlu Cennet'ten kovulur; bu bireysellik, bilinç, tarih ve hatta insanlık öncesi dönemden kovulmak anlamına gelmektedir. Bu durum ana rahmindeki fetüsün durumuyla karşılaştırılabilir, o Cennet'ten kovularak tarih yolunda ilerlemeye zorlanmıştır.

Mitolojinin dinine göre geri dönülmesine *izin* verilmemektedir, hatta geri dönmesi *mümkün* değildir. Zira insan bir kere kendi kendinin farkına varma sürecine girdiği, diğer insanlardan, doğadan ayrı bir varlık olduğunun farkına vardığı zaman bilinçlenmesinden önceki dönemdeki ilkel uyum durumuna geri dönmesi mümkün değildir. Bu ilk itaatsizlik eylemiyle birlikte insanoğlunun tarihi başlar, bu ilk itaatsizlik eylemi onun ilk özgürlük eylemidir.

Yunanlar farklı bir sembolü, Prometheus sembolünü kullanmışlardır. Tanrılardan ateş çalarak suç işleyen, bir itaatsizlik eyleminde bulunan Prometheus'dur. Ateşin insanlara verilmesi eylemiyle birlikte insanlık tarihi ya da uygarlığı başlamıştır.

Hem İbraniler hem de Yunanlar insan faaliyeti ve insanlık tarihinin bir itaatsizlik eylemiyle başlamış olduğunu düşünmüşlerdir.

Ben de acaba hangi nedenle insanlık tarihinin bir itaat eylemiyle bitebileceğini söylüyor olabilirim? Ne yazık ki burada mitolojik olarak değil, son derece gerçekçi olarak konuşuyorum. İki üç yıl içinde bir atom savaşı insan nüfusunun yarısını yok ederek tam bir barbarlık dönemine yol açabilir ya da on yıl içinde dünyadaki tüm canlıları yok edebilir. Bu durum bir itaat eylemi sonucunda yani tuşa basacak olan kişinin kendine verilen emre ve böyle delice şeyleri düşünmesine yol açacak olan fikirlere itaat etmesi sonucunda gerçekleşmiş olacaktır.

Her itaatsizlik eylemi aslında bir itaat eylemi, her itaat eylemi de bir itaatsizlik eylemi olduğu için itaatsizlik diyalektik bir kavramdır. Bununla ne demek istiyorum? Her itaatsizlik eylemi içi boş bir isyankârlıktan kaynaklanmıyorsa başka bir prensibe itaat etmek anlamına gelir. Puta karşı itaatsizim çünkü Tanrı'ya itaat ediyorum. Sezar'a karşı itaatsizim çünkü Tanrı'ya itaat ediyorum ya da teoloji dışında bir dille konu-

şacak olursak prensiplere, değerlere ve kendi bilincime itaat ediyorum. İnsanlık hukukuna itaat ettiğim için devlete karşı itaatsiz olabilirim. Eğer itaatkâr isem o zaman doğal olarak başka bir şeye karşı her zaman itaatsizim. Asıl mesele itaat etmek ya da itaatsiz olmak değil, neye ve kime karşı itaat etmek ya da itaatsizlik göstermektir.

Söylediklerimden, devrimci kişiliğin bu kelimeyi kullandığım anlamıyla sadece politikayla ilgilenen bir kişilik türü olması gerekmemektedir. Devrimci kişilik hiç kuşkusuz politik alanda var olduğu gibi, dinde sanatta ve felsefede de bulunmaktadır. Buda, Peygamberler, İsa, Giordano Bruno, Meister Eckhart, Galileo, Marx ve Engels, Einstein, Schweitzer, Russell gibi şahsiyetlerin tamamı devrimci kişiliklerdir. Hatta bu mesleklerin dışındaki insanlar, "Evet"i "Evet", "Hayır"ı "Hayır" olan insanlar arasında da devrimci kişiliklere rastlanması mümkündür. O, Hans Christian Andersen'in *İmparator'un Yeni Elbiseleri* adlı peri masalındaki küçük çocuk gibi gerçeği görme kapasitesine sahiptir. Çocuk İmparator'un çıplak olduğunu görmüştü, söylediği söz de görmüş olduğu şeyle uyumluydu.

On dokuzuncu yüzyılda aile yaşantısında ve devlette otoriterlik çok açık olarak gözlenmekteydi belki de bu nedenle itaatsizliğin kabul görmesi ve devrimci kişilik için daha uygun bir dönemdi. Yirminci yüzyıl ise çok farklı bir zaman dilimidir. Bu yüzyıl organizasyon insanını yaratan modern sanayi sistemi ve büyük bürokrasilerin yüzyılıdır. Bu sistem güç kullanmak yerine dümen çevirerek kontrol ettikleri şeylerin düzgün bir şekilde işlemesi konusunda kararlıdır. Bürokrasilerin üst kademelerinde yer alan yöneticiler kendi emirlerine uyulup uyulmamasının kişisel tercihe bağlı olduğunu iddia ederek, özellikle de sundukları maddi tatminlerle hepimizi yapmamız gereken şeyleri severek yapmakta olduğumuza inandırmaya çalışırlar. Organizasyon insanı itaatsiz-

lik göstermez, neye boyun eğdiğinin farkında bile değildir. Boyun eğdiğinin bilincinde bile değilken boyun eğmemeyi nasıl düşünebilir ki? O sadece çocuklardan, kalabalıktan biridir. O "sağlam"dır; kendini, kendi çocuğunu ve torununu öldürecek olsa bile "mantık çerçevesinde" hareket eder. Bu nedenle çağdaş bürokratik sanayi çağında insanın itaatsizlik göstermesi ya da devrimci bir kişilik geliştirmesi on dokuzuncu yüzyıldaki bir insana göre çok daha zordur.

Bilanço mantığının, metaların üretim mantığının insanları da kapsadığı bir çağda yaşıyoruz. İnsanlar aynen eşyalar gibi rakam haline dönüşmüştür. Eşyalar ve insanlar üretim sürecinde miktarlara dönüşmüştür.

Tekrar etmek gerekirse; bir kişi boyun eğdiğinin farkında bile değilse boyun eğmemesi çok zordur. Başka bir ifadeyle, elektronik bir bilgisayara karşı kim itaatsizlik gösterebilir acaba? İdeali, isteği, duyguları, tutkusu olmayan bir elektronik bilgisayar gibi davranmak olan bir felsefeye nasıl olur da "Hayır" diyebiliriz.

İtaatkârlık günümüzde "sağduyu" bağlamında, nesnel zorunlulukların kabul edilmesi olarak rasyonalize edildiği için itaatkârlık olarak kabul edilmemektedir. Eğer hem Doğu'da hem Batı'da tahribat gücü korkunç derecede yüksek bir silahlanma gerekliyse kim itaatsizlik edebilir ki? İnsan arzusuna bağlı bir eylem yerine nesnel bir zorunluluk olarak lanse edildiği takdirde kim "Hayır" demek isteyebilir ki?

Bugünkü durumumuzun başka bir ilginç yönü daha bulunmaktadır. Batı'daki ve Sovyet Bloğu'ndaki endüstriyel sistemlerin giderek birbirine daha fazla benzediğini düşünüyorum. Bu sistemde birey hamasi bürokrasi, devlet, sanayi bürokrasisi, sendika bürokrasisi ve büyük olan her şeyin gücü tarafından ölümle tehdit edilmektedir. Korkutulmakla kalmamakta aynı zamanda kendini çok güçsüz hissetmektedir. Calut'a hangi Davud hayır diyebilir ki? Sadece elli ya da yüz yıl önce

iktidar olanlarla karşılaştırıldığında büyüklüğü ve gücü bin kez büyütülmüş olan iktidara hangi küçük adam "Hayır" diyebilir? Gözdağı verilip sindirilmiş olan birey otoriteyi kabul etmekten dolayı memnuniyet duymaktadır. Boyun eğdiğini hissetmemesi için sağduyu ve mantık adına kendisine verilen emirleri kabul etmektedir.

Özetleyecek olursak "devrimci kişilik" deyince davranışsal değil, dinamik bir kavrama gönderme yapıyorum. Bu karakterolojik anlama göre bir kişinin devrimci sözler söylemesi ya da bir devrime katılması onun devrimci olduğu anlamına gelmemektedir. Bu anlama göre devrimci bir kişinin kendini kan ve toprak bağlarından, anne ve babasından, devlete, sınıfa, ırka, partiye ya da dine olan özel bağlılıklarından kurtarmış olması gerekmektedir. Devrimci kişilik kendi içinde tüm insanlığı yaşadığı, insana ait hiçbir şey ona yabancı olmadığı için hümanisttir, hayatı sever ve ona saygı gösterir, şüpheci *ve* inancı olan bir insandır.

Şüpheci olmasının nedeni ideolojilerin arzu edilmeyen gerçeklerin üstünü örttüğünden şüphelenmesidir. Henüz doğmamış olsa bile potansiyel olarak var olana inanmış olduğu için o bir inanç insanıdır. Gerçekten kendine ait olan prensipleri benimseyip "Evet" diyebildiği için "Hayır" deyip itaatsizlik gösterebilir. Etrafındaki kişisel ve toplumsal gerçekler karşısında uyurgezer değil, tamamen uyanıktır. Bağımsızdır, sahip olduğu şeyleri kendi çabalarıyla elde etmiştir, özgürdür, kimsenin hizmetkârı değildir.

Bu özet devrimci kişilik yerine akıl sağlığı ve bu sağlığın korunmasıyla ilgili bir tanımlama yaptığım izlenimi yaratabilir. Gerçekten de yapılan tanımlama akıllı, canlı ve zihinsel açıdan sağlıklı bir insan tanımlamasıdır. Çılgın bir dünyada aklıselim bir insan, sakat bir dünyada tamamen gelişmiş bir insan, uyurgezer bir dünyada tamamen uyanık bir insanın devrimci kişilik olduğunu ileri sürüyorum. Herkes uyandığı

takdirde peygamberlere ya da devrimci kişilik sahibi insanlara gerek kalmayacak, insanların tam olarak gelişmesi yeterli olacaktır.

Hiç kuşkusuz halkın büyük bir çoğunluğu hiçbir zaman devrimci bir kişilik yapısına sahip olmamışlardır. Ancak artık insanlar mağaralarda yaşamıyorlarsa bunun nedeni insanlık tarihi boyunca yeterli sayıda devrimci kişiliğin ortaya çıkarak insanları mağara ve benzeri yerlerde yaşamaktan kurtarmış olmalarıdır. Bununla birlikte ortalıkta devrimci olduğunu iddia ederek dolaşan pek çok insan aslında asi, otoriter ya da siyasi fırsatçılardır. Psikologların değişik tipteki bu siyasi ideologların ardında yatan karakterolojik farklılıkları incelemek gibi önemli bir görevleri bulunduğuna inanıyorum. Ancak korkarım ki bunu düzgün bir şekilde yapabilmek için psikologların bu makalede tanımlanmaya çalışılan bazı özelliklere ve devrimci bir kişilik yapısına sahip olmaları gerekmektedir.

6

Tıp ve Modern İnsanın Etik Sorunu

Etik ne anlama gelmektedir?

"Etik" kelimesi orijinal olarak gelenek, âdet anlamına gelen bir kökten türetilmiş olmakla birlikte, zaman içinde insani bağlılığın idealleriyle ilgilenen bir bilim dalı anlamını kazanmıştır. Geleneklerle idealler arasındaki bu karışıklık birçok insanın kafasında hâlâ yer almaktadır.

Günümüzde birçok insan etiğin bir idealle, etik kurallarla ilgili olduğunu aslında geleneksel olanın aynı zamanda iyi olduğunu düşünmektedir. Bilinç düzeyinde etik kural uyulması gereken bir "zorunluluk" anlamında kullanılmakla birlikte, bilinçaltında doğru olanın kabul gören şey olduğunu düşünürüz. Bildiğimiz gibi kabul gören şey, vicdani bakış açısı olmasa en kolay çözüm yoludur.

Etik bazen sadece davranışla ilgili olarak da kullanılmaktadır, o zaman bir kural, arzu edilen belirli bir davranış kuralı anlamına gelmektedir. Tabii o zaman etiği bölümlere ayırabiliriz. Tıbbi etik, iş etiği ya da askeri etikten bahsedebiliriz. Bu durumların hepsinde aslında belirli bir durum için geçerli ya da ilgili olan bir davranış kuralından bahsediyoruz. Tabii ki bu son derece uygundur, bir kuralı olan bir insanı kuralsız olana tercih ederim, iyi kuralları da kötü kurallara tercih ederim.

Ancak etik dediğimizde büyük felsefe ve din geleneğinin kullandığı anlamda etiği kastediyorsak o zaman etik belirli alanlarda geçerli olan bir davranış kuralı değildir. Bu gelenekte etik insandan kaynaklanan belirli bir eğilim anlamına gelmektedir, bu nedenle sadece şu ya da bu kişi, şu ya da bu durum için değil, tüm insanlar için geçerlidir. Aslında eğer Budistler haklıysa, sadece insanlar için değil tüm canlılar için geçerlidir. Vicdan bu etik tavrın bir organıdır, etiği Batı ve Doğu'nun büyük felsefi ve dini geleneğinin kullandığı anlamda kullanacak olursak etik bir kural meselesi değil, vicdan meselesidir.

Bu yaklaşımı benimseyecek olursak o zaman tıbbi etik diye bir şey var olmayacaktır. Sadece *belirli insani durumlara uyarlanmış olan evrensel bir insani etik mevcuttur*. Ancak öte yandan tıbbi etiği etiğin evrensel sorunundan ayıracak olursak bu bir riski beraberinde getirmektedir. Buna göre tıbbi etik giderek yozlaşarak hastaya karşı tıp loncasının çıkarlarını koruma amacına hizmet eden bir kural hale gelebilir.

Bu noktada vicdanla ilgili bir şeyler söylemek uygun olacaktır. Otoriter vicdanla insani vicdan arasındaki bir farkı unutmamak son derece önemlidir.[1] Otoriter vicdan deyince kastettiğim şey aşağı yukarı Freud'un süperego olarak adlandırdığı terime denk düşmektedir, bu terim günümüzde "vicdan" teriminden çok daha popüler bir hale gelmiştir. Otoriter vicdan ya da süperego ilk olarak babanın, daha sonra toplumun içselleştirilmiş otoritesidir. Babamın beni cezalandırmasından korkmak yerine onun emirlerini içselleştirerek bu korkunç deneyimi yaşama zorunluluğundan kurtulurum. Babamın sesini kendi içimden duyarak hoş olmayan bir olayla karşılaşma riskini yaşamam, babam içimde olduğu için daha önceden uyarılırım. Çok sayıda insanın vicdanları olarak adlandırdığı şeye babanın ve toplumun içselleştirilmiş otoritesi kavramı denk düşmektedir. Ancak bu konuda; hepsi bu mudur yoksa bundan çok daha farklı olan bir vicdan var mıdır, sorusu akla gelmektedir.

İkinci tür vicdan içselleştirilmiş otorite değildir, bu vicdanı felsefi ve dini hümanist gelenekle ilgi kurarak insani vicdan olarak adlandırdım. Bu vicdan bizi kendimize geri çağıran kendi içimizden gelen bir sestir. "Biz" kelimesini tüm insanların paylaşacağı insani öz, yani ciddi sonuçlara yol açmadan çiğnenemeyecek ya da reddedilemeyecek olan belli başlı insani özellikler anlamında kullanıyorum.

Birçok bilim insanı bunun saçma bir şey olduğunu "insanın doğası" diye bir şey olmadığını hissetmektedir, onlara göre bu tamamen insanın nerede yaşadığına bağlıdır. Eğer kafa avcısıysanız, insanları öldürmeyi ve kafalarını paketlemeyi seviyorsunuz, Hollywood'da yaşıyorsanız para kazanmayı ve kendinizi gazetelerde görmeyi seviyorsunuz demektir, bunun örnekleri çoğaltılabilir. Onlar insan doğasında bir şeyi yapmak, başka bir şeyi yapmamak gerektiğini söyleyen bir şey olmadığına inanırlar. Psikanalistler ve psikiyatristler başka bir şey, örneğin insan doğasını oluşturan bazı temel unsurların insan vücudunun kendi kuralları ihlal edildiği takdirde verdiği tepkiye benzer bir şekilde tepki vereceğini söyleyebilmelidirler. Vücudumuzda patolojik bir süreç baş gösterecek olursa genellikle acı hissederiz. Ruhlarımızda patolojik bir süreç yaşanacak, yani ruhlarımızda insan doğasının çok derinlerine işlemiş bir şey rahatsız edilecek olursa başka bir durum ortaya çıkar, vicdanen kendimizi suçlu gibi hissederiz. İnsanlar uyuyamıyorsa uyku ilacı, eğer ağrıları varsa başka bir ilaç alırlar. Suçluluk hisseden vicdan, kültürümüzün bu amaca yönelik olarak sunduğu yöntemlerden birini uygulayıp sakinleşir. Bununla birlikte suçlu vicdan bilinçsizce olsa da kendini ifade edebilmek için pek çok çare bulabileceği gibi zaman zaman fiziksel bir nedene bağlı olan acıyı ifade ediyormuş gibi bir ifade kullanır.

Fiziki acı ve semptomları bu kadar yakından tanıyan doktorlar ve tıp öğrencilerinin zihinsel acı ve semptomlarla ilgili olarak öğretilen şeylere karşı da özel bir ilgi göstermeleri ge-

rekmektedir. Örneğin bir şahıs Albert Schweitzer'in "hayata karşı saygı" olarak adlandırdığı şeyi tamamen inkâr ediyorsa, tamamen zalim, insanlık dışıysa, iyilik yapmayı ve sevmeyi tamamen unutmuşsa delilik sınırına yaklaşmış demektir. Bu yolda ilerledikçe delirmekten korkmaya başlar ve tamamen delirir. Bazen onu delirmekten kurtaracak olan bir nevroz geliştirir, dünyadaki en kötü insan bile bir yanılsamayı, belki de tamamen yanılsama olmayan bir şeyi canlı tutmak zorundadır, içinde hâlâ insani ve iyi olan bir şey olduğuna inandırır kendini. Böyle olmasa kendilerini insan gibi değil, deliliğin sınırına daha da yakınlaşmış hissedeceklerdi.

Bu durumun bazı çarpıcı örneklerini kolayca bulmak mümkündür. Örneğin Goering ve yakalanan diğer Nazi liderleriyle bir yıl boyunca yani hayatlarının sonuna kadar görüşmeyi sürdürmüş psikolog Dr. Gustave Gilbert, yaşadığı deneyimleri anlatmıştır. Goering gibi bir adam kendisiyle her gün görüşmeyi sürdürmesi için yalvaracak ve şunları söyleyecektir: "Bana bak, tüm bunlara rağmen o kadar da kötü değilim. Hitler kadar kötü değilim, Hitler kadın ve çocukları da öldürdü ama ben öldürmedim, ne olur bana inan." Bunları söylerken öleceğini biliyordu, konuştuğu kişi Amerikalı genç bir psikologdu, onun hakkında ne düşündüğünün hiçbir hükmü yoktu. Bir dinleyici kitlesine karşı konuşmuyordu, buna rağmen kendisiyle yüzleşeceği düşüncesine katlanamıyordu, bir kez iktidardan gayri insani bir yaratık olarak düşürülmüştü. Benzer bir hikâye de bir süre Moskova'da yaşamış olan Amerikalı bir basın temsilcisi tarafından anlatılmaktadır. Hikâye Jagoda adlı bir şahısla ilgilidir; bu kişi Gizli Polis'in başındaydı, kendisi öldürüldükten sonra onu öldüren kişiler de daha sonra yok edilmişlerdir. Muhabire göre Jagoda'nın Moskova yakınlarında belki de dünyanın en güzel yerlerinden birinde yetimhanesi bulunmaktadır, burada kalan yetimler özgür ve sevgi dolu bir ortamda yetişmektedir, onlar için her türlü detay düşünülmüştür. Bir gün Jagoda basın

temsilcisine şunları söyler: "Bana büyük bir iyilik yapıp New York'ta yayımlanmakta olan belirli bir dergi için yetimhanemle ilgili yazı yazmanı rica ediyorum." Muhabir duyduklarından dolayı hayrete düşünce gizli polis şefi kendisine şu açıklamayı yapar: "Brooklyn'deki dayım bu dergiyi okuyor anlıyor musun? Annem benim şeytan olduğumu düşünüyor. Dayım senin yazacağın makaleyi okuduktan sonra anneme bu konuda bir mektup yazarsa kendimi daha iyi hissedeceğim." Bunun üzerine muhabir yazıyı yazar ve Jagoda birkaç kişinin hayatını kurtardıktan sonra ömrünün sonuna kadar yazıyı yazan muhabire karşı şükran duyguları besler.

Burada sorun olan Jagoda'nın annesi değil, kendi vicdanıydı. Hayatının tam anlamıyla insaniyetsiz oluşuna tahammül edemiyordu.

Doğu Almanya'yı ziyaret eden Viyanalı bir psikiyatrist oradaki psikiyatristlerin "memur hastalığı" adını verdikleri bir sinir krizinden bahsettiklerini anlatmaktadır. Uzun süre "hizmet" vermiş olan komünist memurların sinir krizi geçirmeleri şeklinde ortaya çıkan bir hastalıktan bahsedilmektedir. Belirli bir noktada tahammülleri tükenmektedir. Tüm ülke ve kültürlerde hastaların yürütmekte olduğu hizmette belirli bir süre sonra tahammül edemeyecekleri reaksiyonlar göstermeksizin gayri insani bir şekilde yaşanamayacağı prensibini kanıtlayan çok sayıda malzeme toplamak mümkündür.

Her ne kadar örnekleri Stalin Rusya'sı ve Nazi Almanya'sından verdiysem de ABD'de benzer problemler olmadığını ima etmek istemiyorum. Burada ve tüm Batı camiasında problemimiz zalimlik ya da tahripkârlık değil, *sıkıntıdır*. Hayat anlamsız, insanlar yaşıyorlar ancak yaşadıklarını hissetmiyorlar hayat kum gibi akıp gidiyor. Yaşayan bir insan bilinçli ya da bilinçsiz olarak yaşamadığını öğrenirse bunun duygusal açıdan bazı sonuçlarına katlanmak zorunda kalacaktır, duyarlılığını ve canlılığını tamamen yitirmeyen insanlar genellikle nevroz hastalığına yakalanırlar. Günümüzde

psikanalistlere bu tür insanlar başvurmaktadır. Bu kişiler bilinç düzeyinde mutsuz evliliklerden, işyerindeki mutsuzluklardan ya da başka şeylerden şikâyet ederler. Ancak bu şikâyetlerin ardında nelerin yattığını soracak olursanız bunun cevabı genellikle hayatın anlamsızlığıdır. Bu tür insanlar heyecanlanmaları, ilgilenmeleri, aktif olmaları gereken bir dünyada yaşamakta olduklarını hissederler ancak buna rağmen ölü ve insanlık dışı bir görünümleri vardır.

Zamanımızın etik sorununu, modern insan sorunu, gerçekçi bir şekilde ele alacak olursak; insan davranışlarının etik kuralları tüm insanlar için aynı olmakla beraber her dönem ve kültürün kendine özgü sorunları ve etik amaçları olduğunu açıklığa kavuşturmakla işe başlamalıyım. Burada değişik dönemlerin etik amaçlarıyla ilgili sorunları tartışacak değilim, yalnızca on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın etik sorunlarını ele alacağım.

On dokuzuncu yüzyılın en temel etik sorunlarının, günahlarının listesinin çıkarılmasının mümkün olduğuna inanıyorum. Listenin birinci sırasında *sömürü* yer almaktadır, bir insan başka bir insanı gıda maddesi elde etmek için sömürmüştür. Bu sömürü işçiyle, köylüyle, Kongo ya da Güney Amerika'daki zenciyle ilgiliydi; bir insan başka bir insanı yiyecek için, tam olarak yamyamca olmasa da daha iyi yiyeceklere sahip olduğu için, başka bir insanın yaşam enerjisini kendini beslemek için kullanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci ahlaki sorunu otoriterlikti, iktidar sahipleri iktidarlarını kullanarak diğer insanları kumanda etme ve sınırlama hakkına sahip olabileceklerini düşünüyorlardı. Bu Butler'ın *The Way of All Flesh* (Tüm İnsanlar Gibi) adlı kitabında güzel bir şekilde ele alınan, babaların çocukları üzerindeki otoriteleriydi; erkeklerin kadınlar, patronların işçiler, devletlerin bölgeler özellikle de halkının derileri farklı renkte olan bölgelerin üzerindeki otoriteleriydi. Üçüncü sorun *eşitsizlik*ti. Yeryüzündeki (hatta bir ulus oluşturan) insanların maddi şartlar açısından

büyük bir eşitsizlik içinde yaşaması bir hak olarak görülüyordu. Özü itibariyle evrensel bir din olan Hıristiyanlık hepimizin Tanrı'nın çocukları olduğumuzu iddia etse de cinslerin, ırkların eşit olmadığına inanılıyordu.

On dokuzuncu yüzyılın, özellikle de orta sınıfın zaaflarından biri de *cimrilik*ti, duyguları ve şeyleri istiflemeye çalışmasıydı. Bu istifçilikle çok yakından ilgili olan bir husus da egoist bir bireycilikti; "Evim şatomdur", "Mülk benim temelimdir."

Bu zaafların on dokuzuncu yüzyıla özgü olduğunu düşünür, dedelerimizi bu açıdan fersah fersah aştığımızı duyumsarız. Bu zaafları artık yaşamadığımız için kendimizi iyi hissederiz. Belki de her nesil kendi etik sorunlarına bu şekilde yaklaşır. Fransızların İkinci Dünya Savaşı'nı Birinci Dünya Savaş'ından kalma stratejik düşüncelerle yürütmüş olmaları gibi her yeni nesil ahlak sorununu bir önceki nesilden kalma düşüncelerle ele alır, onunla bu düşüncelerle mücadele eder. Yeni nesil bazı eski zaafları nasıl da mükemmel bir şekilde bertaraf ettiğini düşünür, ancak daha önce var olan bir şeyi reddetmenin kendi başına çok da büyük bir başarı olmadığını anlamaz. Eski zaafları yok etmenin verdiği zafer sarhoşluğu nedeniyle değişen bir toplum ve kültürdeki yeni zaafları kabul etmez.

On dokuzuncu yüzyılın zaaflarına geri dönüp onlara neler olduğunu tartışalım. Otorite diye bir şey kalmamıştır, çocuklar kendilerini arzu ettikleri şekilde "ifade" edebilmektedir. İşçilerin seslerini yükseltmeleri ve duygularını psikologlara ifade etmeleri günümüzde normal karşılanmaktadır, artık hiçbir patron elli yıl önceki patronların davrandığı şekilde davranmaya cesaret edemez. Ancak artık hiçbir prensibimiz kalmamıştır, değer duygusuyla herhangi bir değer standardımız kalmamıştır.

Burada rasyonel otoriteyle rasyonel olmayan otorite arasındaki farkla ilgili yeni bir kavramı ortaya koymam gereki-

yor. Rasyonel olmayan otoriteyle kastettiğim otorite fiziki ya da duygusal açıdan zor kullanmaya dayanmaktadır. Onun fonksiyonu diğer insanları maddi, manevi ve diğer açılardan istismar etmektir. Rasyonel otorite liyakata dayanan ve fonksiyonu, başka bir insanın belirli bir şeyi başarmasına yardımcı olmak olan otoritedir. Kanımca günümüzde bu otoriteler büyük ölçüde birbirleriyle karıştırılmaktadır. Küçük Johnny annesine "İki kere iki beş eder" dediğinde annesi "iki kere iki beş değil dört eder" diye ısrar edecek olursa çocuğunun ifade özgürlüğünü baskı altına aldığını düşünebilmektedir. Eğer anne çok kültürlü bir kişiyse matematik sistemlerin mutlak olmadığını rasyonalize ederek "her şeye rağmen benim Johnny'im haklı" diye düşünebilir.

Thoreau'nun yüzyıl önce yazılmış olan "Prensipleri Olmayan Hayat" adlı makalesini hatırlayacak olursak bunun yirminci yüzyıla ait bir sorun olduğuna inanmakta zorlanırız. Bunun on dokuzuncu yüzyılda da bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Thoreau'nun döneminde bile geçerli olan bir şey kim bilir günümüzde ne kadar geçerlidir! Thoreau büyük bir hassasiyetle insanların düşüncelerinin olduğunu ancak inançlarının olmadığını, gerçekleri olduğunu ancak prensipleri olmadığını görmüştü. Bu gelişme bu şekilde devam ederek günümüzde korkutucu boyutlara ulaşmış olup kanımca eğitim için de ürkütücü bir tehdit oluşturmaktadır. İlerici eğitim on dokuzuncu yüzyılın otoriterliğine karşı bir tepki, bir meydan okuma, bu nedenle yapıcı bir başarıydı. Ancak kültürümüzdeki diğer eğilimlerle birleşmiş ve gitgide yozlaşarak bir tür *bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler* anlayışına dönüşmüştür, bu anlayış hiçbir prensibi, değeri, hiyerarşiyi tanımaz. Bir iktidar hiyerarşisini değil, daha fazla bilgi sahibi olanlara karşı saygı gösterilen bir bilgi hiyerarşisini düşünüyorum. Günümüzde yaygın olan dogmatik varsayıma göre kendiliğindencilik, orijinallik ve bireysellik rasyonel otorite ve kabul görmüş olan standartlarla mutlaka çelişmek zorundadır. Birbirleriyle çeli-

şiyormuş gibi görülen tavırları birleştirmeye çalışan Zen okçuluk sanatını öğrenmek bu konuda faydalı bir çare olabilir.[2]

İkinci zaaf olan istifçilik meselesine gelince, tabii ki istifçilik yapmıyoruz, yapıyor olsaydık bu ulusal bir felaketi beraberinde getirirdi. Ekonomimiz harcamaya dayanmaktadır, bu tür moral değişiklikler aslında genellikle belirli ekonomik değişikliklerin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Reklam endüstrimiz sürekli olarak istifçiliğe değil, harcamaya özendirmektedir. Öyleyse biz ne yapıyoruz? Sürekli olarak tüketmiş olmak için tüketiyoruz. Hepimiz bunun farkındayız, tartışacak bir şey yok. Ne demek istediğimi The New Yorker'daki bir karikatür anlatmaktadır: Karikatürde iki kişi yeni bir arabayı incelerken biri, "Sen kuyruklu arabaları sevmezsin, belki ben de sevmiyorum, ancak hiç kimse kuyruklu arabaları sevmeseydi Amerikan ekonomisine neler olabileceğini hayal edebilir misin?" dedi. Aslında esas tehlike istifçilik olmamakla birlikte sürekli tüketici olan bizlerin hiç durmadan alışveriş yapması kadar o da büyük bir tehlikedir. İşteki pozisyonumuz ne olursa olsun günde sekiz saat çalışıyor, aktif oluyoruz. Boş vakitlerimizdeyse tüketicilerin pasifliğiyle tamamen tembellik yapıyoruz. Tüketici davranışı gitgide ekonomi alanından çıkarak diğer alanlara da sızmaya başlamıştır. Sigara, içecek, kitap ve televizyonu tüketiyoruz, adeta bize bütün gıdaları sunacak olan büyük, besleyici bir şişe arıyoruz. Sonunda sakinleştiricileri tüketiyoruz.

Eşitsizlik bertaraf ettiğimizi zannettiğimiz üçüncü zafiyettir. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyılda var olmasına izin verilen eşitsizlik giderek ortadan kalkmaktadır. Bu konuda daha yapılacak çok şey kalmış olmasına rağmen, tarafsız bir gözlemci ABD'de ırkların eşitliği için özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda verilen mücadelede ne kadar büyük bir mesafe kat edilmiş olduğunu görünce hayret etmektedir. ABD'de ekonomik eşitliğe doğru da önemli yol alınmıştır. Ama bu bizi nereye doğru yönlendirmiştir acaba?

Eşitlik kavramını çarpıtarak onu aynılaşma kavramıyla karıştırdık. Oysa büyük hümanist geleneğe göre "eşitlik" kavramı ne anlama geliyordu? Sadece bir anlamda eşit olduğumuz, *her insanın kendi başına bir amaç olduğu, başka birinin amacına alet olmaması gerektiği anlamına geliyordu.* Eşitliğin sağlanabilmesi için hiç kimse araç olmamalı, herkes yaşına, derisinin rengine, cinsiyetine bakılmaksızın kendi içinde bir amaç olmalıdır. Farklılıkların gelişebilmesinin gerçek temelini oluşturan eşitlik kavramının hümanist yorumuydu bu. Ancak eşit olmamakla tehdit edilmeksizin farklı olmamıza izin verildiği takdirde eşit olabiliriz.

Peki, biz ne yaptık? Eşitlik kavramını aynılık kavramına dönüştürdük. Farklı olduğumuzda burada olma hakkımız bulunmadığı için aslında farklı olmaktan korkarız. Geçenlerde otuz yaşının başlarında olan birine hayatında neden uğraşmaya değecek bir işle uğraşmaktan, yoğun ve keyifli bir hayat yaşamaktan bu kadar korktuğunu sordum. Kısa bir süre düşündükten sonra bana, "Bundan gerçekten korkuyorum zira bu çok farklı biri olduğum anlamına gelir," diye cevap verdi. Maalesef bu durumun pek çok insan için geçerli olduğunu düşünüyorum.

Şimdi eşitlik kavramına gelecek olursak, bu kavram çok büyük bir prestije, saygınlığa sahip olan çok önemli felsefi ve hümanist bir kavramdır. Ancak bunun tam tersine bireyselliğin kaybı anlamına gelen, kültürümüzün en aşağılayıcı, insanlık dışı ve tehlikeli yönlerini temsil eden bir kavramla karıştırılmakta, aynılık anlamında kullanılmaktadır. Bunu belki de cinsler arasındaki ilişkilerde gözlemleyebilirsiniz. ABD'de cinsler arasındaki eşitliğin ulaştığı nokta itibariyle cinsler arasındaki kutuplaşma da eşitlenmiş, yalnızca zıt kutuplardan oluşabilen yaratıcı kıvılcım yok olmuştur. Ancak bu kıvılcımın var olmasına izin verilmediği takdirde yaratıcılık mümkün değildir, yaratıcılık kıvılcımının ortaya çıkabilmesi için iki zıt kutbun karşılaşması gerekmektedir.

Bu şekilde on dokuzuncu yüzyılın zaafları yirminci yüzyılın zaaflarına dönüşmüş ancak bunlara erdem adı verilmiştir, bu süreç içerisinde ego merkezli bireysellik ve sömürünün de büyük ölçüde bertaraf edildiğini belirtmemiz gerekmektedir. Sömürünün ortadan kalkma boyutu dünyanın başka hiçbir ülkesinde ABD'deki kadar büyük olmamıştır. İktisatçılar çok kısa bir süre içinde bu konuda daha da inanılmaz sonuçlara ulaşılacağını söylemektedir. Ego merkezli bireycilik ortadan kalkmış gibidir, artık hiç kimse yalnız kalmak istememekte, herkes başka birileriyle beraber vakit geçirmek istemekte, çok kısa bir süre için bile yalnız kalma düşüncesi insanları paniğe sürüklemektedir. Zaafların yok olduğu doğrudur ancak onların yerini ne almıştır acaba? İnsan hem kendini hem de başkalarını şeyler, sadece metalar olarak yaşamaktadır. Yaşam enerjisini kâr için yatırıma dönüştürülecek bir sermaye olarak görmekte, bu kârlı bir şeyse onu başarılı olarak nitelendirmektedir. İnsanlar gibi davranan makineler ve makineler gibi davranan insanlar üretip durmaktayız. On dokuzuncu yüzyılın riski köleleştirilmekti, yirminci yüzyılın riskiyse köleleşmek değil robotlaşmaktır.

İlk başlarda maddi üretimimiz bir amaç elde etmeye yönelik bir araçtı. Daha büyük bir mutluluk amacına yönelik bir araç, hâlâ iddia ettiğimiz şey budur. Ancak işin aslında maddi üretim kendi için bir amaç haline gelmiştir, onunla ne yapacağımızı bilemiyoruz. Sadece bir örneği, vakit kazanma isteğini ele alalım. Vakitten tasarruf ettiğimiz zaman onunla ne yapacağımızı bilemediğimiz için utanç duyup onu nasıl öldüreceğimiz konusunda yöntemler ve araçlar buluyoruz, ancak daha sonra tekrar zamandan tasarruf etmeye çalışıyoruz. Günümüzde insan kendini aktif bir özne, dünyanın merkezi, kendi eylemlerinin yaratıcısı olarak değil, güçsüz bir şey olarak yaşamaktadır. Kendi eylemleri ve bunların sonuçları onun efendileri haline gelmiştir. Korkunç atom bombası gerçeğini değilse bile sembolünü düşününüz. İnsanlar kendi

elleriyle üretmiş oldukları şeyleri, kendi yarattıkları liderleri kendi ürünleri olarak değil kendilerinden daha üstün şeyler olarak görmekte ve onlara tapınmaktadır. Hıristiyan, Yahudi ya da başka bir din mensubu olduğumuza inanıyoruz ancak buna rağmen kendimizi aslında peygamberlerin başka kaynaklara oranla son derece net bir şekilde tanımlamış olduğu putperestliğe teslim etmiş bulunuyoruz. Her ne kadar Baal'a ya da İştar'a adak adamıyorsak da şeylere, üretime, başarıya tapınıyoruz. Saf bir şekilde putperest olduğumuzun farkında değilmiş gibi görünüyor, Tanrı'dan bahsederken samimi olduğumuzu zannediyoruz. Bazı kişiler dini ve materyalizmi psikiyatristin uzmanlığından faydalanmaksızın birleştirmeye çalışarak dini self servis yöntemiyle daha başarılı bir hale getirmeye çalışıyor. Aslında şeyler "nihai ilginin" nesneleri durumuna gelmiş, bunun sonucunda da insan boş, mutsuz ve sıkılgan bir hale bürünmüştür.

Sıkıntıdan bahsedildiğinde insanlar doğal olarak sıkıntının hoş bir şey olmamakla birlikte çok da önemli bir şey olmadığını düşünüyorlar. Şahsi kanaatime göre sıkıntı en büyük işkencelerden biridir. Cehennemi tahayyül edebilecek olsaydık sıkıntının sürekli olduğu bir yer olurdu. İnsanlar gerçekten de sıkılmamak için çok büyük bir çaba sarf edip sıkıntı dayanılmaz olduğu için ondan şu veya bu şekilde kurtulmaya çalışıyorlar. Bir nevrozunuz ve onu tedavi edecek bir psikanalistiniz varsa sıkıntıyı daha az hissedersiniz. Huzursuzluk ve zorlayıcı semptomlara sahipseniz bunlar en azından ilginç belirtilerdir. Hatta bunlara sahip olma motivasyonlarından birinin sıkıntıdan kurtulmak olduğunu düşünüyorum.

Modern insanın en önemli etik sorununun "İnsan bir şey değildir" cümlesi olduğuna inanıyorum. İnsan bir şey değildir ve siz onu bir şeye çevirmeye çalışırsanız ona hasar vermiş olursunuz. Ya da Simone Weil'den bir alıntı yapacak olursak; "İktidar olmak, canlı bir şeyi bir cesede dönüştürdüğü için bir insanı bir şeye dönüştürme kapasitesidir." Ceset bir şey-

dir, insan değildir. Nihai güç, yok etme gücü kesinlikle hayatı bir şeye dönüştüren nihai güçtür. İnsan parçalara ayrıldıktan sonra tekrar birleştirilemez ancak bir şey birleştirilebilir. Bir şey öngörülebilirken, insan öngörülemez. Bir şey yaratıcı değildir, insan yaratıcıdır. Bir şeyin kendisi yoktur, insanın vardır. İnsan, dilimizdeki en tuhaf ve zor kelime olan "Ben" kelimesini kullanma kapasitesine sahiptir. Bildiğiniz gibi çocuklar "Ben" kelimesini oldukça geç öğrenir ancak daha sonra hepimiz hiç tereddüt etmeden, "Ben düşünüyorum", "Ben hissediyorum", "Ben yapıyorum" şeklinde konuşuruz. Gerçekten ne söylediğimizi, sözün gerçekliğini inceleyecek olursak, onun gerçek olmadığını anlarız. "Benim içimde düşünüyor", "Benim içimde hissediyor" demek çok daha doğru olacaktır. Bir kişiye nasıl olduğunu sormak yerine kim olduğunu sorar, o kişiyi şoke ederiz. Vereceği ilk cevap ne olmalıdır? İlk cevap adıdır ancak adının o kişiyle bir ilgisi yoktur, o yüzden "Ben doktorum. Evliyim. İki çocuk sahibiyim," diyecektir. Tüm bunlar bir arabaya da atfedilebilecek, dört kapılı sedan, servo direksiyonlu, vb. özelliklerdir. Araba "Ben" diyemez. Bir kişinin kendini tanımlamak için verdiği liste aslında bir nesnenin özelliklerini içeren listedir. Ona ya da kendinize, "Sen kimsin?" diye sorun. "Ben nedir?" ya da "Hissediyorum" dediğin zaman bunun gerçek anlamı nedir? Acaba gerçekten hissediyor musun yoksa o senin içinde mi hissediyor? Kendini ego merkezli olarak değil, düşünce ve duyguların kendinden kaynaklanıyor anlamında gerçekten "orijinal" ve kendi dünyanın merkezi olarak mı hissediyorsun? Sabahları on beş yirmi dakika kadar oturup hiçbir şey düşünmemeye, kafanı tamamen boşaltmaya çalıştığında kendi kendine yalnız kalmanın ve "İşte ben buyum" diyebilmenin ne kadar zor olduğunu göreceksin.

Şeyler hakkında bilgi sahibi olmakla insan hakkında bilgi sahibi olmak arasındaki farkla ilgili ilave bir konudan bahsetmek istiyorum. Bir kadavra ya da organı inceleyebilirim,

bunlar şeylerdir. Bu şeyi inceleyebilmek amacıyla tabii ki zihinsel kapasitemi ve gözlerimi, bana ait makine ve aletleri de kullanabilirim. Doğal olarak şu ya da bu davranışın sıklığı ve şu ya da bu özelliğin yüzdesi hakkında bir ön çalışma yapıp bir şeyler yazabilirim. Psikoloji bilimi büyük ölçüde bununla ilgilenmektedir ancak bunu yaparken insanları şeyler olarak ele almaktadır. Ancak psikiyatristlerin ve psikanalistlerin yanı sıra bu konuda hepimizin farklı bir yaklaşımı benimsemesi gerekmektedir. Komşumuzu ve kendimizi anlamaya çalışırken bir şeyi değil insanı ele aldığımızı unutmamalıyız. Bu süreci anlayabilmek için kullanılan yöntemin doğal bilimlerde kullanılan yöntemden farklı olması gerekmektedir. Bir insan hakkında bilgi sahibi olabilmek için o *insanla mutlaka bir yakınlaşma süreci yaşamamız gerekmektedir*. Tanımaya çalıştığımız kişiyle birbirimiz hakkında gerçekten bilgi sahibi olmak istiyorsak o kişiyle aramızda mutlaka bir yakınlaşma olmalıdır. Başka bir insan hakkındaki nihai bilginin Ren şarabının lezzeti hakkında tadına bakılmaksızın bilgi verilmesinin mümkün olmaması gibi düşüncelerle ya da kelimelerle ifade edilmesi mümkün değildir. Ren şarabı hakkında yüzyıl boyunca bilgi verebilirsiniz ancak onun lezzetini anlayabilmek için mutlaka içilmesi gerekmektedir. Buna benzer bir şekilde bir kişiliğin, bir insanın tüm bireyselliği içinde detaylı olarak tanımlanması mümkün değildir. O kişiyi tanıyabilmek için o kişiyle empati kurmak, tam bir deneyim yaşamak ve o kişiyi sevmek gerekmektedir. Kişisel kanaatime göre insan olgusunu kelimelerle ve düşünce yapısıyla tam olarak anlamaya çalışan bilimsel psikolojinin karşılaştığı sınırlamalar bunlardır. Bir psikiyatrist ve psikanalistin herhangi bir kişiyi anlayabilmesi için bunu ancak o kişiyle yakın bir ilişki kurarak yapabileceğini bilmesi çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu hususun diğer doktorlar için de önemli olduğunu düşünüyorum.

Bu nedenle hastaya sadece "belirli bir hastalık" taşıyan kişi olarak değil, bir insan olarak yaklaşılması gerekmektedir.

Bir doktor doğal bilimleri gözlemleyen bir kişi olarak bu bilimsel yaklaşımla eğitim görmüştür. Ancak hastasına bir şey olarak yaklaşmaması, onu anlayabilmesi için insan bilimi için uygun olan başka bir yaklaşımı öğrenmesi gerekmektedir. Buna göre bir doktor hastasının üzerine tam olarak ve içten bir şekilde odaklanmalı ve onunla iyi bir ilişki kurmalıdır. Bu yapılmadıkça hastanın bir insan olduğu üzerine söylenen sözler ve sloganlar içerikten yoksun, boş şeylerdir.

O zaman günümüzün etik talepleri nelerdir? Her şeyden önce bu "şeyleşmenin" ya da teknik bir terimle insanın "şeyleştirilmesinin", kendimizin ve diğer kişilerin şeyler olarak algılanmasının, diğer kişilere, doğaya ve kendimize karşı ilgisiz ve yabancılaşmış olma durumunun bertaraf edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak bir plağı pikaba koyup plağı dinlerken dinlediği müziği *kendinin* yaptığını zanneden bir kişi gibi, aslında hiç düşünmeyen bir kişi olduğum, buna rağmen "düşündüğümü düşünüyorum" yanılsamasını yaratan otomasyon duygusuna yenik düşen bir kişi olmak yerine "benliğin" yeniden yaratılması, "benim" deneyiminin yaşanması gerekmektedir.

Başka bir amaç da yaratıcı olmak şeklinde formüle edilebilir. Yaratıcılık nedir? Resim yapabilmek, roman yazabilmek, fotoğraf çekebilmek, sanat eseri, düşünce yaratabilmek anlamına gelebilir. Doğal olarak bu beceriler bir eğitim ve çevre meselesi olduğu gibi kanaatimce genetik bir boyutu da bulunmaktadır. Bununla birlikte en başta tüm yaratıcılığın ardında yatan bir tavır yaratıcılığı da bulunmaktadır. Bu ilk çeşit yaratıcılık yaratıcı deneyimi maddi düzleme, tablo üzerinde ya da başka bir şekilde ifade edilebilecek şekilde aktarma yeteneğidir. İkinci anlamda yaratıcılıksa basit bir şekilde tanımlanabilecek bir farkındalık ve karşılık verebilme tavrıdır. Bu kulağa çok basitmiş gibi gelebilir, pek çok insanın "Tabii ki karşılık vermeye istekliyim," diyeceğini tahmin ediyorum. Farkında olmak *gerçekten* farkında olmak, bir insanın

gerçekten ne olduğunun farkında olmak, bir gülün bir gül olduğunun farkında olmak, Gertrude Stein'le konuşmak, bir ağacın farkında olmak, onun çoğumuzun şeyler hakkındaki farkındalığı gibi *kelime* kavrama uyan anlamda bir ağaç olduğunun farkında olmamaktır.

Sadece bir örnek vermekle yetineceğim. Psikanaliz tedavisine devam ettiğim bir hanım bir gün randevusuna büyük bir hevesle geldi. Mutfakta bezelye ayıklıyormuş. Bana "Biliyor musunuz, hayatımda ilk defa bezelye tanelerinin yuvarlanmasına tanık oldum," dedi. Uygun zemin bulduklarında bezelye tanelerinin yuvarlanacaklarını hepimiz biliriz. Top ya da yuvarlak cisimlerin yuvarlandığını hepimiz biliriz ancak esas bildiğimiz şey nedir acaba? *Kafalarımızın* içinden yuvarlak bir cismin uygun zemin bulduğunda yuvarlandığını biliriz. Olguyu görür ve gerçeklerin bildiklerimizle örtüştüğünü söyleriz, ancak bu hareketi gerçekten *görme* yaratıcı deneyiminden tamamen farklıdır, bunu çocuklar yapar. Bu nedenle çocuklar bir topla defalarca tekrar ve tekrar oynayabilirler, zira henüz sıkılmamışlar, henüz onu düşünmemektedirler. Ancak onu görmektedirler, bu o kadar güzel bir deneyimdir ki, onu defalarca tekrar tekrar görebilirler.

Bir insanın, ağacın, herhangi bir şeyin farkında olabilmek ve bu gerçekliğe karşılık verebilmek yaratıcılığın özüdür. Kadınların, erkeklerin ve kendimizin eğitilerek farkındalık ve karşılık verme yeteneklerinin geliştirilmesinin günümüzün önemli etik sorunlarından biri olduğu inancını taşımaktayım. Bunun başka bir boyutu da görme yeteneğini geliştirmek, insanı bir nesne olarak görmek yerine yakınlaşma eylemi içinde görmektir. Başka bir ifadeyle yeni bir insan biliminin temellerini atmalıyız. Bu yeni bilimde insan sadece doğabilimleri, antropoloji ve psikolojinin birçok alanı için uygun olan doğabiliminin yöntemiyle anlaşılmaya çalışılmayacak, bunun yerine sevgi, empati kurma, onu insan olarak algılama eylemi içinde ele alınacaktır. Bütün bu amaçlardan daha büyük bir

önem taşıyan mesele insanı eyere tekrar oturtmak, araçları araca, amaçları amaca geri döndürmektir. Zihinsel ve maddi üretim dünyasındaki başarılarımızın ancak bir amaca, insanın tamamen doğuşu, tamamen kendi oluşu, tamamen insan oluşu amacına hizmet ettiği takdirde anlam kazanacağını kabul etmektir.

Tabii ki doktorların da bu kültür ve toplumun bir parçası oldukları, herkes gibi aynı kusur ve problemlerin acısını çektikleri rahatlıkla söylenebilir. Ancak yaptıkları iş nedeniyle hastalarıyla yakınlık kurmak, doğabilimlerinin yönteminin yanı sıra insan biliminin yöntemini de öğrenmek zorundadırlar. Doktorların farklı olması garip bir gerçektir, çalışma yöntemi açısından tıp mesleği kronolojik bir hatadır. Lonca üretimiyle sanayi üretimi arasındaki farklılığı kastediyorum. Ortaçağda hüküm süren lonca üretiminde bir zanaatkâr işini baştan sona kadar tek başına yapmaktaydı. Kendisine bir yardımcı, çırak ya da herhangi biri yardım ediyor, yerleri temizliyor ya da tahtayı rendeliyor olabilirdi ancak işin en önemli kısmı onun tarafından yürütülüyordu. Modern sanayi üretimindeyse durum bunun tam tersidir. Prensip olarak iş bölümü son derece yüksek bir seviyeye ulaşmıştır, artık kimse üretimin tamamını tek başına yapmamaktadır, işin başında olanlar işin tamamını organize ediyor olmakla birlikte fiilen üretim yapmamaktadır, belirli işleri yapan kişilerse sadece kendilerine verilen işi yapmakta, işin tamamını hiçbir zaman görmemektedir. Sanayi üretiminin yöntemi budur.

Doktor hâlâ zanaatkârın çalışma yöntemini kullanmaktadır; birkaç asistanı, aleti olabilir ancak tıp uygulamasına sanayi yöntemlerini sokmaya çalışan çok küçük bir azınlık dışında doktorların büyük bir çoğunluğu halen zanaatkâr gibi çalışmaktadır. Hastaya en yakın olan, ona bakan ve sorumluluk alan kişiler doktorlardır. Buna ilaveten başka bir fark daha bulunmaktadır. Günümüzde herkes doktorun para kazanmak için çalıştığını söylemektedir. Gerçek çalışma nedenleri-

nin para kazanmak olmadığını, hastalara faydaları dokunması için çalıştıklarını, bu arada para da kazandıklarını söyleyen doktorları anlıyorum. Ortaçağdaki zanaatkârın tavrı da buna benzemekteydi, doğal olarak para da kazanıyordu ancak çalışmasının nedeni işini sevmesiydi. Zanaatkâr genellikle çok para kazandıran ancak sıkıcı bir iş yapmaktansa daha küçük ama sevdiği bir işi yapmayı tercih ederdi. Tıp mesleğinin kronolojik bir hata olduğu bir kez daha ortaya çıkmakta, bu açıdan çalışma biçimine oranla belki de daha da az gerçekçi olduğu anlaşılmaktadır.

Bunun sonucunda doktorlar için iki olasılık ortaya çıkmaktadır, ilk olasılık geleneksel fikirlere bağlanmaksızın bu fikirleri savunuyormuş gibi görünerek ikiyüzlü bir davranış sergilemeleridir.

İkinci olasılık da doktorların çalışma şeklinin kişisel olmaktan çıkmasının hâlâ mümkün olmaması, zanaatkâr tipi bir çalışma şeklinde olması gereği nedeniyle bu durumun onlara başka hiçbir meslekte bulunmayan birtakım imkânlar sunmasıdır. Doktorların sahip olduğu fırsatların farkına vararak, yeni bir hümanizm anlayışının geliştirilmesi yolunda bize rehberlik etmeleri, insanı anlamak yolunda yeni bir yaklaşım geliştirmeleri kaydıyla bu olasılıklar hâlâ varlığını sürdürmektedir. Ancak bu olasılıkların gerçekleşmesi için hem hastaların hem de doktorların insanın bir şey olmadığını fark etmeleri gerekmektedir.

7

Psikolojinin Sınırları ve Tehlikeleri Üzerine

Günümüzde psikolojinin giderek popülerleşmesi pek çok kişi tarafından Delfi'nin "Kendini bil" varsayımının gerçekleşmesi doğrultusunda olumlu bir belirti olarak kabul edilmektedir. Hiç kuşkusuz bu yoruma yol açan bazı nedenler bulunmaktadır. Kendini bilmek düşüncesinin kökeni Yunan ve İbrani-Hıristiyan geleneğine dayanmaktadır. Aydınlanma yaklaşımının bir yönüdür. Bu gelenekten büyük ölçüde faydalanan James ve Freud hiç kuşkusuz psikolojinin bu olumlu yönünün günümüze aktarılmasına yardımcı olmuşlardır. Ancak bu gerçek, günümüzde psikolojiye olan ilginin, insanoğlunun ruhsal gelişimi için tehlikeli ve zararlı olan diğer yönlerinin küçümsenmesine yol açmamalıdır. Bu bölümde işte bu yönleri ele alacağım. Psikolojik bilgi (*Menschenkenntnis*) kapitalist toplumda belirli bir işlevi üstlenmiştir. Bu "Kendini bil" ile kastedilen şeyden tamamen farklı bir işlev ve anlama sahiptir.

Kapitalist toplum meta ve işgücü piyasası üzerine odaklanmıştır, bu piyasada mal ve hizmetler geleneksel uygulamalardan farklı olarak zora ya da sahtekârlığa başvurulmaksızın serbestçe dolaşmaktadır. Bunun yerine müşteri hakkında bilgi sahibi olmak satıcı açısından çok büyük bir önem taşımak-

tadır. Bu durum elli ya da yüz yıl öncesinde de önemliyken müşteri hakkında bilgi sahibi olmanın önemi son birkaç on yıl içerisinde yüz kez artmıştır. Şirketlerin ve sermayenin giderek daha fazla yoğunlaşması nedeniyle müşterilerin taleplerinin daha önceden bilinmesi, ayrıca bu taleplerin şekillendirilmesi ve belirli çıkarlar için yönlendirilmesi daha büyük bir önem kazanmıştır. Dev boyutlardaki modern şirketlerin sermaye yatırım kararları "önseziye" dayanarak değil müşterinin detaylı olarak araştırılması ve kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesi çerçevesinde verilmektedir. Müşteri bilgilerine ilave olarak işçileri ve çalışanları anlamak ve onları belirli bir şekilde yönlendirmek amacıyla psikolojinin yeni bir dalı ("piyasa psikolojisi") ortaya çıkmış, buna "halkla ilişkiler" adı verilmiştir. Bu dal sermayeyle emek arasındaki ilişkinin değişmesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Vahşi bir sömürü düzeni yerine şirketlerin büyük itibara sahip olan üst yönetimleriyle sendika ağaları arasında işbirliği bulunmaktadır. Her iki taraf da birbirleriyle kavga etmektense işbirliği yapmalarının uzun vadede kendi çıkarları için daha uygun olacağı sonucuna varmışlardır. Bir buluşa göre tatmin edilmiş, "mutlu" bir işçi daha verimli çalışmakta, günümüzün büyük şirketleri için zorunlu olan düzgün bir işleyişe daha büyük bir katkıda bulunmaktadır. Psikolojiye ve insan ilişkilerine giderek daha fazla ilgi duyulması nedeniyle işçiler ve çalışanlar psikologlar tarafından incelenmekte ve belirli bir şekilde yönlendirilmektedir. Taylor'ın fiziki çalışma için yaptığını psikologlar işçinin zihinsel ve duygusal yönü için yapmaktadır. İşçi bir şey haline getirilmiştir, ona bir şey gibi davranılmakta ve sanki bir şeymiş gibi belirli çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmeye çalışılmaktadır. "Halkla ilişkiler", "şeyleşmiş" ve yabancılaşmış olduğu için aslında en gayri insani ilişki biçimidir.

Psikolojinin ilgi alanı giderek yaygınlaşmış; müşterilerin, işçilerin ve çalışanların belirli çıkarlar için yönlendirilmesinden, en açık uygulamasını politikada bulduğu gibi herkesi kapsamaya başlamıştır. İlk başlarda demokrasi düşüncesi açık düşünce ve sorumlu vatandaş kavramı üzerine odaklanmıştı ancak pratikte demokrasi piyasa araştırmaları ve "halkla ilişkiler" tarafından geliştirilmiş olan, belirli çıkarlar için yönlendirme yönteminden giderek daha fazla etkilenmeye başlamıştır.

Bu konu çok iyi bilinmektedir, ben şimdi bireysel psikolojiye karşı, özellikle de psikanalize karşı duyulan büyük ilgi konusunda biraz daha karmaşık ve zor bir soruyu tartışmak istiyorum. *Psikoloji (diğer kişiler ve kişinin kendisiyle ilgili bilgi) nereye kadar mümkündür? Bu bilginin sınırları ne olmalıdır ve bu sınırlara dikkat edilmezse ortaya çıkabilecek olan tehlikeler nelerdir?*

Hiç kuşkusuz çevremizdeki arkadaşlarımızı ve kendimizi tanıma isteği insanların derinlerinde yatan bir arzudur. İnsan toplumsal bir bağlamda yaşamaktadır, akıl sağlığını kaybetmemek için etrafındaki insanlarla olan ilişkisini sürdürmek zorundadır. İnsana mantık ve hayal gücü bahşedilmiştir. Çevresindeki arkadaşları ve kendisi bir sorun oluşturmaktadır, bu sorunu çözme çabasından kurtulması mümkün değildir, bir sırrı çözmesi gerekmektedir.

Düşünce yoluyla insanı anlama çabasına "psikoloji"–"ruh bilgisi" adı verilmektedir. Psikoloji bu anlamda insan davranışının altında yatan güçleri, insan kişiliğinin gelişimini ve bu gelişimi belirleyen şartları anlamaya çalışmaktadır. Kısacası psikoloji bir insan ruhunun en derinindeki özün rasyonel bir özetini vermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte eksiksiz rasyonel bir bilgi ancak *şeyler* hakkında edinilebilir, şeyler tahrip edilmeksizin parçalara ayrılabilir, şeylerle özlerine zarar vermeden oynanabilir, şeylerin yeniden üretilmeleri mümkündür. *İnsan bir şey değildir*; ona zarar vermeksizin parçalara

ayırmak, onunla oynamak onu suni olarak yeniden üretmek mümkün değildir. Arkadaşımızı ve kendimizi tanımakla birlikte, şey olmadığımız için onu ve kendimizi bilemeyiz. Kendi varlığımızın ya da başka birinin varlığının derinliklerine ulaşmaya çalıştıkça eksiksiz bilgi edinme amacından saparız. Ancak yine de insan ruhunun sırrını çözüp "o" nu oluşturan çekirdeğin içine sızmak isteriz.

O halde kendimizi ya da başka birini tanımak nasıl bir şeydir acaba? Kısaca özetlemek gerekirse, kendimizi bilmek kendimiz hakkında sahip olduğumuz yanılsamaları aşmak demektir. Komşumuzu bilmek demek onun hakkında sahip olduğumuz "parataksik çarpıtmaları" (başkasına yönlendirmeleri) aşmak demektir. Hepimiz belirli ölçülerde kendimiz hakkında sahip olduğumuz yanılsamaların acısını çekeriz. Çocukluğumuzda hepimiz her şeyi bildiğimiz, her şeye kadir olduğumuz fantezisine tamamen inanarak kendi kurduğumuz tuzaklara düşmüşüzdür. Bazı mantık oyunları yaparak kötü dürtülerimizin hayırseverlikten, görevlerden ya da zorunluluktan kaynaklandığını, zayıflığımız ve korkularımızın iyi amaçlara hizmet ettiğini, ilişkisizliğimizin diğer kişilerin kayıtsızlığından kaynaklandığını düşünürüz. Arkadaşlarımız hakkında da tam ters yönde de olsa en az bunun gibi çarpıtmalar ve mantık oyunları yaparız. Sevgi eksikliğimiz nedeniyle o sadece utangaçlık gösterdiği zaman onu düşman gibi görürüz. İtaatkârlığımız nedeniyle o kendi hakkını savunurken onu zalim bir canavara çeviririz, o gerçekten çocuksu ve doğalken bizim doğallıktan ürkmemiz onu çocuk gibi görmemize yol açar. Kendimiz hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak demek bizi saklayan ve komşularımızı net olarak görmekten alıkoyan maskeleri bir kenara atmak demektir. Maskeler düştükçe çarpıtmalardan da kurtulmaya başlarız.

Psikoloji bize ancak insanın ne *olmadığını* gösterebilir; insanın, her birimizin ne olduğunu anlatamaz. İnsan ruhunun,

her bireyin kendi özünün ne olduğunun anlaşılması ve tanımlanması mümkün değildir, yanlış algılanmadığı takdirde ancak "bilinebilir". Bu nedenle psikolojinin meşru amacı *olumsuzdur*, çarpıtma ve yanılsamaları bertaraf etmektir, insan hakkında tam ve detaylı bir bilgi oluşturmak gibi *olumlu bir amaca sahip değildir.*

Bununla birlikte insanın sırrını keşfetmenin başka bir yolu da vardır, bu yol düşünce yolu değil, *sevgi* yoludur. Sevgi diğer insana aktif olarak sızmaktır, onu tanıma isteği bu birliktelik sonucunda giderilmektedir. (Bu Eski Ahit'te yer alan *ahaba*'nın zıt anlamındaki *daath* sevgidir.) Bu birleşme eyleminde seni, kendimi, herkesi tanırım ve ben hiçbir şeyi "bilmem". İnsan için canlı olana ait olan bilginin mümkün olduğu tek bir yöntem biliyorum, bu bilgi *düşüncelerimizle* verebileceğimiz bir bilgi değildir, ancak *birliktelik* deneyimiyle elde edilebilir. Eksiksiz bilgiye giden tek yol sevgi *eyleminden* geçmektedir, bu eylem düşünceleri, kelimeleri aşmaktadır. Bu başka birinin ya da kendimin özüne doğru yapılan cesur bir atlayıştır.

Psikolojik bilgi sevme eyleminde eksiksiz bilgiye ulaşılabilmesi için bir *şart* olabilir. Onun gerçeğini algılayabilmek ya da onun hakkında sahip olduğum mantıksız bir şekilde çarpıtılmış olan imaj ve yanılsamalardan kurtulabilmek için o kişiyi ve kendimi objektif olarak tanıyor olmam gerekir. Bir insanı olduğu gibi ya da ne olmadığı gibi tanıyorsam, onun esas özünü sevgi eylemi aracılığıyla bilebilirim.

Sevgi, elde edilmesi kolay bir şey değildir. Sevme kapasitesi bulunmayan bir insan komşusunun sırlarına nasıl nüfuz edebilir? Bir sırrı çözmenin başka, çaresiz bir yolu daha vardır, bu yol başka bir kişi üzerinde mutlak bir güç kullanmaktır. Bu güç sayesinde o kişi ben ne istersem, ne hissedersem, ne düşünürsem o da aynısını yapacaktır ancak bu durum onu bir şeye, bana ait bir şeye, sahip olduğum bir şeye dönüştürecektir. Bu bilme teşebbüsünün nihai ölçüsü sadizmin

aşırılığında, bir insana acı çektirme, işkence yapma arzusunda, acı çekerken "sırrına" ihanet ettirmeye zorlamada ya da sonunda onu yok etme arzusunda yatmaktadır. Bir insanın sırrını ele geçirme arzusunun ardında çok derin ve yoğun bir zalimlik ve yok etme motivasyonu yatmaktadır. Bu düşünce Rus yazar Isaac Babel tarafından çok kısa ve özlü olarak ifade edilmiştir. Rusya'daki içsavaş sırasında eski bir patronu öldüren bir muhafızdan alıntı yapar; "Şöyle söyleyeyim, bu çatlağı vurarak sadece ondan kurtulursun... Vurmakla ruha, bir adamda nerede olursa, kendini nerede gösterirse göstersin ulaşamazsın. Gene de canını bağışlayamıyorum, birçok düşmanı bir saatten daha uzun bir zamanda eze eze öldürdüm. Hayatın gerçekten ne olduğunu, bizim için neye benzediğini öğrenmek istiyorum, anlıyor musun?"[1]

Her ne kadar sadizm ve tahripkârlık insanın sırrını zorla ele geçirme arzusundan kaynaklanıyor olsa da, bu yöntemle arzu edilen sonucun elde edilmesi mümkün değildir. Komşuma acı çektirdiğim takdirde onunla aramdaki mesafe gitgide artarak belirli bir noktayı aşar, bu noktadan sonra artık bilgi edinmek mümkün olmaz. Sadizm ve tahripkârlık insanları tanımak amacıyla gösterilen sapkın, ümitsiz ve trajik çabalardır.[2]

İnsanı tanıma sorunu Tanrı'yı tanıma amacı taşıyan teolojik sorunla paralellik gösterir. Negatif teoloji Tanrı hakkında pozitif bir beyanda bulunamayacağımı doğru bir varsayım olarak kabul eder. Tanrı hakkında bilinebilecek tek şey O'nun ne olmadığıdır. Maimonides'ın formüle ettiği gibi Tanrı'nın ne olmadığı konusunda bilgi sahibi oldukça, Tanrı hakkındaki bilgim artmaktadır. Ya da Meister Eckhart'ın söylemiş olduğu gibi; "Her ne kadar insan Tanrı'nın ne olmadığının açıkça farkına varabilse bile Tanrı hakkında bilgi sahibi olamaz." Bu tür bir negatif teolojinin varabileceği yerlerden biri mistisizmdir. Düşünce olarak Tanrı hakkında hiçbir şekilde

eksiksiz bilgi edinemeyeceksem, teoloji de en iyi ihtimalle negatif olacaksa, Tanrı hakkında pozitif bilgi sahibi olabilmek ancak Tanrı'yla birleşme eyleminde mümkün olabilir.

Bu prensibi insan ruhuyla ilgili konuya tercüme edecek olursak "negatif psikoloji"den bahsedebilir, buna ilave olarak da insan hakkında düşünce yoluyla eksiksiz bilgi edinilmesinin mümkün olmadığını, eksiksiz "bilginin" ancak sevgi eylemi içinde gerçekleşebileceğini söyleyebiliriz. Mistisizmin negatif teolojinin mantıksal bir sonucu olması gibi aşk da negatif psikolojinin mantıksal bir sonucudur.

Psikolojinin sınırlarından bahsetmek, bu limitleri ihlal etmenin yaratacağı tehlikelere dikkat çekmek demektir. Yalnız ve korku içinde yaşayan modern insan sevgi kapasitesinin büyük bir kısmını da kaybetmiştir. Komşusuna yakın olmak ister ancak o kadar ilgisiz ve mesafelidir ki yakın olması mümkün değildir. Komşusuyla pek çok önemsiz konuda bağları vardır ve bunları kolaylıkla sürdürmektedir ancak kalpten kalbe kurabildiği "derin bir ilişki" yok gibidir. Yakınlık ararken bilgiye ihtiyaç duyar, bilgiyi ararken de psikolojiyi keşfeder. Psikoloji sevginin, özel hayatın, kendiyle ve diğer insanlarla birlikteliğin yerini alır; yalnız ve yabancılaşmış insan için birliktelik eylemine doğru atılmış bir adım olmak yerine bir sığınak haline dönüşür. Psikolojinin bu şekilde başka bir şeyin yerine ikame edilme fonksiyonu psikanalizin popülerleşmesi olgusunda dikkat çekmektedir. Psikanaliz en çok kendi kendimize ve çevremizdeki arkadaşlarımıza yönlendirmiş olduğumuz parataksik çarpıtmaların ortadan kaldırılmasında işimize yarayabilir. Yanılsamaları art arda yıkarak kendi başımıza gerçekleştirebileceğimiz kararlı bir eyleme doğru giden yolu açıp silkinerek, nihai bağlılığı, "olma cesaretini" gösterebilmemizi mümkün kılar. İnsan fiziksel olarak doğduktan sonra da sürekli olarak bir doğum süreci yaşamıştır. Doğumun birinci evresi ana rahminden, ikinci evresi ana-

nın memelerinden, üçüncü evresi kollarından kurtulmaktır. Bu noktadan sonra artık doğum süreci durabilir, kişi topluma uyum sağlamış faydalı bir şahıs haline gelmiş olsa bile ruhsal anlamda ölü doğmuş olabilir. Bir insan olarak taşıdığı potansiyeli geliştirip gerçekleştirecek olursa doğumunu, yani ilkel toprak ve kan bağlarından kurtulmayı sürdürmesi gerekmektedir. Bir ayrılık eyleminden diğerine doğru ilerlemeli, kesinlik ve savunma mekanizmalarından kurtulmalı, bağlılık eylemine, ilgi ve sevgiye doğru kendini yönlendirmelidir. Psikanaliz tedavisi sırasında terapistle hasta arasında çok sık olarak sessiz bir mutabakata varılır, buna göre psikanalizin kişileri mutluluk ve olgunluğa kavuşturabileceği ancak aynı zamanda onları ayrılık dalışı, eylemi ve acısından kurtaracağı varsayılmaktadır. Dalış benzetmesini biraz daha geliştirecek olursak psikanalitik durum bazen yüzmeyi öğrenmek isteyen kişinin durumuna benzer, yüzmeyi öğrenmek isteyen kişi suya atlayacağı o andan korkmakta ancak suyun kaldırma kapasitesine güvenmektedir. Havuzun kenarında durarak, yapması iyi ve gerekli olan hareketleri hocasından dinlemektedir. Ancak onun devam ettiğini, konuşup dinlediğini, tekrar konuştuğunu görecek olursak konuşma ve anlama eyleminin korkunç eylemin yerine konmuş olduğundan şüphelenmeye başlarız. Psikolojik öngörünün hiçbir miktarı ya da derinliği eylemin, taahhüdün, atlamanın yerini alamaz. Ona yol açabileceği gibi, onu hazırlayabilir, onu mümkün kılabilir, bu psikanalitik çalışmanın meşru işlevidir. Ancak bir insanda o olmaksızın hiçbir gerçek değişimin gerçekleşmeyeceğini taahhüt etme sorumluluğunun yerini almaya çalışmamalıdır.

Psikanaliz bu anlamda anlaşılacak olursa başka bir şartın yerine getirilmesi gerekmektedir. Analizi yapan kişi modern insanda çok yaygın olan kendi kendinden ve çevresindeki insanlardan yabancılaşmış olma durumundan kurtulmalıdır. Daha önce belirtmiş olduğum gibi, modern insanın kendiyle

olan deneyimini *şey* olarak, piyasada kâr getirecek bir şekilde yatırım yapılması gereken enerjilerin bir cisimleşmesi olarak yaşamaktadır. Arkadaşlarını kârlı bir alışverişte kullanılacak bir şey olarak görür. Çağdaş psikoloji, psikiyatri ve psikanaliz bu evrensel yabancılaşma süreci içinde yer almaktadır. Hasta birçok parçadan oluşan bir şey olarak algılanmaktadır. Aynen otomobilin parçaları gibi bu parçaların bazıları arıza yapmış olup tamir edilmeleri gerekmektedir. Şuradaki ya da buradaki arızalara semptom adı verilmektedir, psikiyatrist muhtelif arızaların tamir edilmesi ya da giderilmesini kendi görevi olarak kabul eder. Hastayı ancak eksiksiz bir ilgi ve empati eylemi içinde tam olarak anlaşılabilecek, evrensel ve kendine özgü bir varlık olarak kabul etmez. Psikanalizin gerçek imkânlarını gerçekleştirebilmesi için analistin kendi yabancılaşmasından kurtulması, hastayla birebir ilişki kurabilme kapasitesine sahip olması ve bu yakınlık çerçevesinde hastanın içinden gelen deneyimi yaşamasına, böylece kendini "anlamasına" fırsat vermesi gerekmektedir. Hastayı bir nesne olarak görmemeli, hatta sadece bir "katılımcı gözlemci" olmalıdır. Hastayla özdeşleşerek aynı zamanda ayrılığını ve nesnelliğini korumalı ve böylece bu birleşme eylemi içinde yaşadığı deneyimi formüle edebilmelidir. Tam olarak anlamak kelimelerle yeterince ifade edilemez, hastayı muhtelif arızaları olan bir nesne olarak tanımlayan ve bu arızaların kökenlerini açıklamaya çalışan bir "yorum" değil, sezgisel bir algılamadır. Bu algılama analistle başlayıp başarılı bir analiz söz konusuysa hastaya intikal eder. Algılama ani bir eylemdir, birçok beyinsel kavrayış tarafından hazırlanabilecek ancak onlar tarafından değiştirilmesi hiçbir zaman mümkün olmayacak sezgisel bir eylemdir. Psikanalizin bu doğrultuda gelişebilmesi, insanın gelişimi ve ruhsal olarak değişimi için hâlâ henüz tam olarak tüketilmemiş olan birçok fırsat bulunmaktadır. Ancak toplumsal olarak örnek alınan yabancılaş-

ma hastalığının tuzağına düşmeye devam edecek olursa şu ya da bu hastalığı tedavi edebilse bile sadece insanın daha fazla otomatikleşmesine ve yabancılaşmış bir topluma daha fazla uyum sağlamasına neden olan araçlardan biri haline gelecektir.

8

Peygamberlerin Barış Kavramı

Barış sadece savaş, nefret, katliam ve deliliğin var olmaması anlamına gelmiş olsa bile, onun gerçekleşmesi insanoğlunun kendi için hedefleyebileceği en önemli amaçlardan biri arasında yer alırdı. Ancak özellikle peygamberlerin barış kavramının ne olduğunun anlaşılması isteniyorsa, birkaç adım daha ileri gidilerek peygamberlerin barış kavramının sadece savaşın olmaması şeklinde yorumlanamayacağının, ilahi ve felsefi bir kavram olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. O; insanoğlu, tarih ve kurtuluşla ilgili peygamberlerin düşüncelerine dayanmaktadır. Kökleri Yaratılış Kitabı'nda anlatıldığı gibi, insanın yaratılışı ve Tanrı'ya karşı gösterdiği itaatsizliğin hikâyesine dayanmakta ve mesih zamanı kavramıyla birlikte doruğa ulaşmaktadır.

Âdem'in günah işlemesinden, yani mantığı ve kendiyle ilgili farkındalığının gelişmesinden önce insanoğlu doğayla tam bir uyum içinde yaşamaktaydı. "İnsan ve eşi çırılçıplaktı ve bundan dolayı utanç duymuyorlardı", birbirlerinden bağımsız olmalarına karşın, bunun farkında değillerdi. İnsan özgürlüğünün de başlangıcı olan ilk itaatsizlik eylemi "onun gözlerini açar", insanoğlu iyiyle kötüyü birbirinden ayırmayı öğrenir, kendinin ve arkadaşlarının farkına varır. Artık insanlık tarihi başlamıştır ancak insan, itaatsizliği nedeniyle

Tanrı tarafından lanetlenir.[1] Ne şekilde lanetlendiğine bakacak olursak, insanla hayvan, insanla toprak arasında, erkekle kadın, kadınla onun doğal işlevi arasında düşmanlık ve savaş hali ilan edilmiştir. "Seninle (yılanla) kadını, onun soyuyla (yılanın soyuyla) senin soyunu (kadının soyu) birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu (yılanın soyu) senin başını (kadının başını) ezecek, sen (yılan) onun (kadının) topuğuna saldıracaksın." Yukarıda belirtilen sıraya göre devam edecek olursak; "Toprak senin yüzünden (Âdem'in yüzünden) lanetlendi. Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çali verecek, yaban otu yiyeceksin. Toprağa dönünceye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın.", "Kocana istek duyacaksın, seni (kadını) o yönetecek.", "Acı çekerek doğum yapacaksın." Böylece ilk zamanlardaki bireyselleşme süreci öncesindeki uyumun yerini, çelişki ve mücadele almıştır.

İnsanoğlunun kendisiyle, etrafındaki kişilerle ve doğayla tekrar birlik oluşturabilmesi için dünyada bir yabancı olarak, kendinden ve doğadan yabancılaşmış olarak yaşam deneyimi geçirmesi gerekmektedir. Bu kopukluğu giderebilmesinin bir ön şartı olarak özne olan kendisiyle, nesne olan dünya arasındaki kopukluğu yaşaması gerekmektedir. İlk günahı olan itaatsizlik aynı zamanda ilk özgürlük eylemi, insanlık tarihinin başlangıcıdır. İnsanoğlu tarih içinde gelişecek, evrim geçirecek ve ortaya çıkacaktır. Bu süreç içerisinde mantığını ve sevme kapasitesini geliştirme imkânı bulacaktır. İnsanoğlu kendini ilk özgürlük eylemi olan, itaat etmeme, "Hayır" diyebilme özgürlüğüyle başlayan tarihsel süreçte yaratmaktadır.

Peki, Eski Ahit'e göre bu tarihsel süreçte Tanrı'nın rolü nedir acaba? İlk olarak ve en önemlisi Tanrı insanoğlunun tarihine bir lütufta bulunup onu affederek müdahale etmez, insanoğlunun doğasını ve kalbini değiştirmez. (Peygamberlerin kurtuluş kavramıyla Hıristiyanların kurtuluş kavramı ara-

sındaki en temel fark da burada yatmaktadır.) İnsanoğlunun yozlaşmasının sebebi yabancılaşmış ve kendi yabancılaşması ile baş edememiş olmasıdır. Ancak bu "yozlaşma" bizzat insan varlığının doğasından kaynaklanmaktadır ve yeni bir uyum sağlamak suretiyle yabancılaşmayı ortadan kaldıracak olan Tanrı değil insanoğlunun kendisidir.

Eski Ahit'teki düşünceye göre Tanrı'nın tarihteki rolü habercileri, peygamberleri göndermekle sınırlıdır. Bundaki amacı insanlara (1) yeni bir ilahi yolu ve (2) seçmesi gereken alternatiflerin neler olduğunu göstermek ve (3) insana kendini ve kurtuluşa giden yolu unutturan bütün davranış ve tutumlarını protesto etmektir. Ancak insanoğlu davranışlarında serbest bırakılmıştır, karar vermek ona bağlıdır. Kutsanma ve lanetlenme, yaşamla ölüm arasında tercih yapma seçeneğiyle karşı karşıyadır. Tanrı insanoğlunun yaşamı seçeceğini ummaktadır ancak lütufta bulunarak insanoğlunu kurtarmaz.

Bu prensip en güzel ifadesini İbranilerin Samuel'den kendilerine bir kral vermelerini istediklerinde Tanrı'nın takındığı tavırla ilgili hikâyede bulur.

"Bu yüzden İsrail'in bütün ileri gelenleri toplanıp Rama'ya, Samuel'in yanına vardılar. Ona, "Bak, sen yaşlandın" dediler, "Oğulların da senin yolunda yürümüyor. Şimdi öteki uluslarda olduğu gibi, bizi yönetecek bir kral ata." Ne var ki, "Bizi yönetecek bir kral ata" demeleri Samuel'in hoşuna gitmedi. Samuel RAB'be yakardı.

RAB, Samuel'e şu karşılığı verdi: "Halkın sana bütün söylediklerini dinle. Çünkü reddettikleri sen değilsin; kralları olarak beni reddettiler. Onları Mısır'dan çıkardığımdan bu yana bütün yaptıklarının aynısını sana da yapıyorlar. Beni bırakıp başka ilahlara kulluk ettiler. Şimdi onları dinle. Ancak onları açıkça uyar ve kendilerine krallık yapacak kişinin onları nasıl yöneteceğini söyle."

Samuel kendisinden kral isteyen halka RAB'bin bütün söylediklerini bildirdi: "Size krallık yapacak kişinin yönetimi şöyle olacak: Oğullarınızı alıp savaş arabalarında ve atlı birliklerinde görevlendirecek. Onun savaş arabalarının önünde koşacaklar. Bazılarını biner, bazılarını ellişer kişilik birliklere komutan atayacak. Kimisini toprağını sürüp ekinini biçmek, kimisini de silahlarının ve savaş arabalarının donatımını yapmak için görevlendirecek. Kızlarınızı ıtriyatçı, aşçı, fırıncı olmak üzere alacak. Seçkin tarlalarınızı, bağlarınızı, zeytinliklerinizi alıp hizmetkârlarına verecek. Tahıllarınızın, üzümlerinizin ondalığını alıp saray görevlileriyle diğer hizmetkârlarına dağıtacak. Kadın erkek kölelerinizi, seçkin boğalarınızı, eşeklerinizi alıp kendi işinde çalıştıracak. Sürülerinizin de ondalığını alacak. Sizler ise onun köleleri olacaksınız. Bunlar gerçekleştiğinde, seçtiğiniz kral yüzünden feryat edeceksiniz. Ama RAB o gün size karşılık vermeyecek."

Ne var ki, halk Samuel'in sözünü dinlemek istemedi. "Hayır, bizi yönetecek bir kral olsun" dediler. "Böylece biz de bütün uluslar gibi olacağız. Kralımız bizi yönetecek, önümüzden gidip savaşlarımızı sürdürecek." Halkın bütün sözlerini dinleyen Samuel, bunları RAB'e aktardı. RAB Samuel'e, "Onların sözünü dinle ve başlarına bir kral ata" diye buyurdu. Bunun üzerine Samuel İsraillilere, "Herkes kendi kentine dönsün" dedi. (1. Samuel 8:4-22)

Samuel'in elinden gelebilen tek şey protesto etmek ve onlara kendi hareketlerinin sonuçlarının ne olduğunu gösterebilmek için "onların sözünü dinlemektir." Buna rağmen insanlar krallığı tercih ederse bu, onların kararı ve sorumluluğudur.

Bu prensip Eski Ahit'teki Mısır'dan kurtuluş hikâyesinde de bütün detaylarıyla anlatılmaktadır. Hatta Tanrı Musa'ya bazı mucizeleri nasıl gerçekleştireceğini öğretir. Ancak bu mucizeler esasen Mısırlı büyücülerin icra edebildiği mucizelerinden farklı değildir. Bunlar açıkça Musa'ya Firavun ve

kendi halkının gözünde destek vermek amacını taşımaktadır. Bu ayrıcalıklar Musa isimsiz bir Tanrı'dan gelen saf bir mesajın halkı tarafından anlaşılmayacağından korktuğu için Musa'ya verilmiştir. Ancak Tanrı en önemli konu olan, halkın ya da Firavun'un özgürlüğe kavuşmasıyla ilgili olarak hiçbir müdahalede bulunmaz. Firavun eskiden olduğu gibidir, bu nedenle daha da kötüleşir, kalbi "katılaşır", bu arada İbraniler de değişmemektedir. Her seferinde özgürlükten kaçarak Mısır'daki kölelik ve güvenlik durumuna geri dönerler. Tanrı ne onların ne de Firavun'un kalbini değiştirir. İnsanları kendi tarihlerini yapmaları, kendi kurtuluşlarını gerçekleştirmeleri konusunda yalnız bırakır.

İnsanoğlunun ilk özgürlük hareketi bir itaatsizlik hareketidir, bu davranışıyla insanoğlu doğayla ilk başlangıçtaki birliğini aşarak kendinin ve komşularının ve onların yabancılaşmalarının farkına varır. İnsanoğlu bu tarihsel süreçte kendi kendini yaratır. Kendi farkındalığını, sevgi ve adalet duygularını geliştirdikten sonra kendi mantık ve sevgi gücüyle dünyayı tam olarak anlama amacına ulaşır. Bu aşamaya ulaştığında birliğine tekrar kavuşur, "ilk" günahı hiç işlememiş gibi olur, Cennet'e geri döner. Ancak insanın bireyselleşmesi ve bağımsızlaşması açısından yeni bir düzeye ulaşmıştır. İnsanoğlu itaatsizlik eylemiyle "günah işlemiş" olmakla birlikte günah işlemesi tarihsel süreç içerisinde meşruluk kazanır. Acı çekmesinin nedeni özünün yozlaşması değildir, bizzat işlediği günah kendi kendini gerçekleştirmesi ve kurtuluşu ile tamamlanacak olan diyalektik bir sürecin başlangıcıdır.

Bu öz yaratılışın, savaş ve çatışmalar tarihinin tamamlanarak uyum ve birlikle dolu yeni bir tarihin başlaması "mesih zamanı", "son günler" vb. olarak adlandırılmaktadır. Mesih kurtarıcı değildir, Tanrı tarafından halkı kurtarmak ya da yozlaşmış olan özlerini değiştirmek amacıyla gönderilmemiştir. Mesih, insanın kendi başarılarının sembolüdür. Mesih ancak insanoğlu birliği sağladığı ve hazır olduğu zaman orta-

ya çıkacaktır. Mesih de her insanın Tanrı'nın oğlu olması gibi Tanrı'nın oğullarından biridir, bundan başka bir ayrıcalığı bulunmamaktadır, tarihin yeni dönemini temsil eden vaftiz edilmiş kraldır.

Mesih zamanı peygamberler tarafından erkekler, erkeklerle kadınlar ve doğa arasındaki uyum dönemi olarak algılanmaktadır. Yeni uyum Cennet'teki uyumdan daha farklıdır, varlığını sürdürebilmesi için insanın gerçekten insan haline gelebilmek amacıyla kendini tam olarak geliştirmesi, sevme kapasitesine sahip olması, gerçeği bilmesi ve adaletli davranması, bunun yanı sıra mantık gücünü kendini insanoğlunun ve rasyonel olmayan tutkuların zincirlerinden kurtaracak bir seviyeye kadar geliştirmesi gerekmektedir.

Peygamberlerin tanımları yeni uyum düşüncesinin sembolleriyle doludur. Yeryüzü yeniden ürün vermeye başlayacak, kılıcın yerini saban demirleri alacak, aslanla kuzu barış içinde birlikte yaşayacak, savaşlar sona erecek, tüm insanoğlu gerçek ve sevgiyle birleşecektir.

Peygamberlerin bakış açısına göre barış mesih zamanının özelliklerinden biridir, o zaman insanoğlu kendiyle konu komşusu ve doğa arasındaki ayrımların üstesinden gelecek ve anlaşmazlığa düştüğü insanlarla gerçekten barış içinde yaşayacaktır. Barışa ulaşabilmesi için insanoğlunun "uyum sağlaması, günahlarının kefaretini ödemesi gerekmektedir"; barış, yabancılaşmanın yerini birliğin aldığı bir dönüşümün sonucunda gerçekleşecektir. Bu nedenle peygamberlerin bakış açısına göre barış düşüncesi insanoğlunun kendi insanlığının gerçekleşmesi düşüncesinden ayrılamaz. Barış savaşın olmaması koşulundan daha fazla şey içerir, o insanlar arasında bir uyum ve birliktelik halidir, bölünmüşlük ve yabancılaşmanın üstesinden gelinmesidir.

Peygamberlerin barış kavramı insan ilişkileri alanının ötesine geçmektedir, yeni uyum aynı zamanda insanla doğa arasındadır. İnsanla doğa arasındaki barış, insanla doğa ara-

sındaki *uyum*dur. Artık insanla doğa birbirinden ayrılamaz, insan doğa tarafından tehdit edilmediği gibi onun üzerinde egemenlik kurmak da istememektedir. İnsan doğallaştıkça, doğa da insanileşir. İnsan ve doğa birbiriyle mücadele etmek yerine tek bir bütün haline gelirler. Doğal dünya insanoğlunun evidir, doğa da insani dünyanın bir parçası haline gelir. Bu peygamberlerin anladığı anlamda bir barıştır. (İbranicede barış anlamına gelen *shalom* kelimesinin en doğru çevirisi olan "mükemmellik" aynı yönü göstermektedir.)

Peygamberlerle ilgili değişik kaynaklarda mesih zamanı ve mesih barışı kavramlarının farklı anlamlara gelmesi son derece doğaldır. Burada bu detayları ele almak niyetinde değilim, ancak barış kavramıyla ilgili olduğu ölçüde mesih zamanın kavramı konusunda birkaç örnek vermemiz yeterli olacaktır.

Mesih zamanının insanoğlunun *doğayla barış* ve tüm tahripkârlığın sona erdirilmesi durumu olduğu düşüncesi Yeşaya Kitabı'nda şu şekilde ifade edilmektedir:

> "Onun döneminde kurtla kuzu bir arada yaşayacak, parsla oğlak birlikte yatacak, buzağı, genç aslan ve besili sığır yan yana duracak, onları küçük bir çocuk güdecek.
>
> İnekle ayı birlikte otlayacak, yavruları bir arada yatacak. Aslan sığır gibi saman yiyecek.
>
> Emzikteki bebek kobra deliği üzerinde oynayacak, sütten kesilmiş çocuk elini engerek kovuğuna sokacak.
>
> Kutsal dağımın hiçbir yerinde kimse zarar vermeyecek, yok etmeyecek. Çünkü sular denizi nasıl dolduruyorsa, dünya da RAB'bin bilgisiyle dolacak." (Yeşaya 11:6-9)

İnsanoğlunun mesih zamanında doğayla yeni bir uyum kuracağı düşüncesi sadece insanoğlunun doğayla yaptığı mücadeleye son vereceği anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda doğanın kendini insanoğlundan esirgemeyeceği, herkesi seven, çocukları emziren bir ana haline dönüşeceği anla-

mını da taşımaktadır. Bir yanda insanın içindeki doğa sakatlanmayacak, öte yandan da insanın dışındaki doğa kısırlıktan kurtulacaktır. Yeşaya Kitabı'nda anlatıldığı gibi:

"O zaman körlerin gözleri, sağırların kulakları açılacak;

Topallar geyik gibi sıçrayacak, sevinçle haykıracak dilsizlerin dili. Çünkü çölde sular fışkıracak, ırmaklar sıçrayacak bozkırda.

Kızgın kum havuza, susuz toprak pınara dönüşecek. Çakalların yattığı yerlerde kamış, saz ve ot bitecek.

Orada bir yol, bir anayol olacak, 'Kutsal yol' diye anılacak, Murdar kişiler geçemeyecek oradan. O yol kurtulmuş olanların yoludur. O yolda yürüyenler, bön kişiler de olsa yoldan sapmayacak.

Aslan olmayacak orada, yırtıcı hayvan o yola çıkmayacak; orada bulunmayacaklar. Ancak kurtulmuş olanlar yürüyecek o yolda.

RAB'bin kurtardıkları dönecek, sevinçle haykırarak Siyon'a varacaklar. Yüzlerinde sonsuz sevinç olacak. Onların olacak coşku ve sevinç, üzüntü ve inilti kaçacak." (Yeşaya 35:5)

Ya da Yeşaya Kitabı'nın ikinci bölümünde anlatıldığı gibi:

"Bakın, yeni bir şey yapıyorum! Olmaya başladı bile, fark etmiyor musunuz? Çölde yol, kurak topraklarda ırmaklar yapacağım.

Kır hayvanları, çakallarla baykuşlar beni yüceltecek. Çünkü seçtiğim halkın içmesi için çölde su, kurak yerlerde ırmaklar sağladım." (Yeşaya 43:19-20)

İnsanla insan arasındaki yabancılaşma ve vahşetin ortadan kalkacağı yeni birliktelik düşüncesi Mika Kitabı'nda ifade edilmektedir:

"RAB halklar arasında yargıçlık edecek, uzaklardaki güçlü ulusların anlaşmazlıklarını çözecek. İnsanlar kılıçlarını çekiçle dövüp saban demiri, mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar. Ulus ulusa kılıç kaldırmayacak, savaş eğitimi yapmayacaklar artık.

Herkes kendi asmasının, incir ağacının altında oturacak. Kimse kimseyi korkutmayacak. Bunu söyleyen, Her Şeye Egemen RAB'dir.

Bütün halklar ilahlarının izinden gitse bile, biz sonsuza dek Tanrımız RAB'bin izinden gideceğiz." (Mika 4:3-5)

Ancak mesih kavramına göre insanlar birbirlerini tahrip etmekten vazgeçecekleri gibi, uluslar arasındaki düşmanlık geleneğinin de üstesinden geleceklerdir. İnsanoğlu tam olarak insanlaşmayı başardığı zaman yabancı, yabancı olmaktan çıkacağı gibi insanlar da kendilerine yabancılaşmış olmaktan kurtulacaklardır. Ulusların birbirlerinden farklı olduklarına ilişkin yanılsama ortadan kalkacak, artık seçilmiş halk da olmayacaktır. Amos Kitabı'nda şunlar anlatılmaktadır:

"'Ey İsrailliler, benim için Etyopyalılardan ne farkınız var?' diyor RAB. 'İsraillileri Mısır'dan, Filistinlileri Kaftor'dan, Suriyelileri Kir'den çıkaran ben değil miyim?'" (Amos 9:7)

Bütün ulusların Tanrı tarafından eşit derecede sevildiği ve ayrıcalıklı bir erkek çocuğun bulunmadığı düşüncesi Yeşaya Kitabı'nda da çok güzel bir şekilde ifade edilmektedir:

"O gün Mısır'la Asur arasında bir yol olacak. Asurlu Mısır'a, Mısırlı Asur'a gidip gelecek. Mısırlılarla Asurlular birlikte tapınacaklar.

O gün Mısır ve Asur'un yanı sıra İsrail üçüncü ülke olacak. Dünya bu üçü sayesinde kutsanacak. Her Şeye Egemen RAB, 'Halkım Mısır, ellerimin işi Asur ve mirasım İsrail kutsansın' diyerek dünyayı kutsayacak." (Yeşaya 19:23-24)

Özetlemek gerekirse, peygamberlerin barış düşüncesi peygamberlerin tarihsel ve dini düşüncelerinin bir parçasını oluşturur, bu düşünce onların mesih zamanı düşüncesiyle doruğa ulaşır. İnsanlar arasında ve insanla doğa arasındaki barış bunlar arasında çatışma olmamasından daha fazlasını

ifade etmektedir. O gerçek bir uyum ve birliğin sağlanması, dünya ile ve kendi içinde "barışma", yabancılaşmanın sona ermesi ve insanın kendine geri dönmesi anlamına gelmektedir.

Notlar

Birinci Bölüm: İsa Dogması

1. Sigmund Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego,* Hogarth Press, London, Standard edition, XVIII, 69.
2. Georg Simmel grubu bir "özne", psikolojik bir olgu olarak kabul etmenin bir yanılsama olduğunu çarpıcı bir şekilde göstermiştir. Bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Birçok öznel psikolojik sürecin birleştirilmiş dışsal sonucu, birleşmiş bir psikolojik sürecin, kolektif ruhtaki bir sürecin sonucu olarak yorumlanmaktadır. Nihai olgunun birliği, psikolojik nedeninin daha önceden farz edilen birliğine yansıtılmaktadır. Ancak kendini bireysel psikolojiden genel olarak ayıran tüm kolektif psikolojinin dayandığı bu sonucun yanlışlığı son derece belirgindir. Sadece görünebilen sonucun tarafında olduğu anlaşılan kolektif eylemlerin birliği, gizlice içsel nedenin tarafına, öznel taşıyıcıya transfer edilmektedir.", "Über das Wesen der Sozialpsychologie," *Archiv für Sozialwissenschaft and Sozialpolitik,* XXVI (1908).
3. Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis,* Liveright Publishing Corp., New York, s. 304. Freud'a göre, "bu iki faktör ya cinsel bünye ve yaşanan deneyimler ya da libidonun takıntısı ve düş kırıklığıdır, bunlardan biri diğerine göre daha baskın çıkarsa diğeri oransal olarak daha az telaffuz edilir ve bu şekilde temsil edilirler."
4. "Dogma and Zwangsidee," *Imago,* XII (1927) *Dogma and Compulsion* (New York: International Universities Press, Inc., 1951) ve Reik tarafından yapılan din psikolojisiyle ilgili diğer çalışmalarla karşılaştırınız; E. Jones, *Zur Psychoanalyse der christlichen Religion* ve A. J. Storfer, *Marias jungfräuliche Mutterschaft.*
5. Sigmund Freud, Civilization and Its Discontents (*Kültürdeki Huzursuzluk*) (Standart baskı), XXI, 76.
6. Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği* (Standart baskı), XXI, 17-18.
7. *Age.,* s. 30.
8. Ekonomik gelişmeyle ilgili olarak özellikle şu çalışmalara bakınız: M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire* (Oxford: 1926); Max Weber, "Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken

Kultur," *Gesammelte Aufsätze zur Sozial and Wirtschaftsgeschichte*, 1924; E. Meyer, "Sklaverei im Altertum," *Kleine Schriften*, 2. edisyon, cilt 1; K. Kautsky, *Foundations of Christianity* (Russell, 1953).

9. *The Life and Works of Flavius Josephus, The Antiquites of the Jews*, XVIII, 1,4, çeviren William Whiston (New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1957).
10. *The Life and Works of Flavius Josephus, The Wars of the Jews*, II, 8, 14.
11. *Age.*
12. Josephus, *The Wars of the Jews*, XVIII; 1, 3.
13. Talmud, Pesachim 49b.
14. Az önce alıntı yapılan pasajlar Talmud'da yer almaktadır, Pesachim 48b.
15. Friedlander ile karşılaştırınız, *Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu* (Berlin, 1905).
16. Josephus, *The Wars of the Jews*, II, 13, 4, 5.
17. *Age.*, II, 13, 6. Kendisi aristokratik elit sınıfı mensubu olan Josephus'un devrimcileri kendi eğilimine göre taraflı olarak tanımladığını not etmek gerekmektedir.
18. E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* (3. edisyon; 1901), I, 617.
19. T. Mommsen, *History of Rome*, V. cilt ile karşılaştırınız.
20. Josephus, *The Wars of the Jews*, cilt VI.
21. Johannes Weiss, *Das Urchristentum* (Göttingen, 1917) ile karşılaştırınız.
22. M. Dibelius ile karşılaştırınız, *Die urchristliche Überlieferung von Johannes dem Taufer* (Stuttgart, 1911).
23. *Age.*, s. 130.
24. İlkel Hıristiyanlığın toplumsal yapısı için şu çalışmalarla karşılaştırınız: R. Knopf, *Das nachapostolische Zeitalter* (Tübingen, 1905), Adolph Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums* (4. edisyon, 1923), Cilt 1, Adolph Harnack, "Kirche und Staat bis zur Gründung der Staatskirche," *Kultur der Gegenwart*, 2. edisyon, Adolph Harnack, "Das Urchristentum und die Soziale Frage," *Preussische Jahrbücher*, 1908, Cilt 131, K. Kautsky, *Foundations of Christianity* (Russell, 1953).
25. Origen, *Contra Celsum*, çeviren: Henry Chadwick (London: Cambridge University Press, 1953), III, 55.
26. Tarihsel İsa sorunu bu bağlamda bizi ilgilendirmemektedir. İlk Hıristiyan mesajın toplumsal etkisi yalnızca hedeflediği ve kabul gördüğü sınıflar temelinde anlaşılmalıdır. Bizim için burada önemli olan yalnızca onların psişik durumlarının anlaşılmasıdır.
27. Adolf Harnack, *History of Dogma* (New York: Dover Publications, Inc., 1961), I, 66-67.
28. *Age.*, s. 62-63.
29. Weiss'in, *Das Urchristentum* adlı çalışmasıyla karşılaştırınız, s. 55.
30. K. Kautsky, *Der Ursprung des Christentums*, s. 345.
31. H. Von Schubert, *Grundzüge der Kirchengeschichte* (Tübingen, 1904).

32. Adolph Harnack, *History of Dogma*, I, 78.
33. Weiss, *age.*, s. 85.
34. Mezmur 22 ve Hoşea 6 ile karşılaştırınız.
35. F. Cumont, "Die orientalischen Religionen in ihrem Einfluss auf die europaischen Religionen des Altertums, "*Kultur der Gegenwart* (2. edisyon; 1923), Cilt I, III. Bölüm, s. 1; Weiss'le de karşılaştırınız, *age.*, s. 70.
36. Buraya ciddi polemiklere konu olmuş bir düşünceyle ilgili bir yorumun ilave edilmesi gerekmektedir. Hıristiyanlığın hangi noktaya kadar devrimci bir sınıf hareketi olduğu düşünülebilir acaba? Kautsky *Vorläufer des neuen Sozialismus* (Stuttgart, 1895) ve daha sonra *Foundations of Christianity* adlı çalışmalarında Hıristiyanlığın bir proleter sınıf hareketi olduğu düşüncesini geliştirmiştir. Kautsky'e göre bu hareketin önemi "dindarlık kisvesi altındaki fanatizminde" değil, pratik faaliyetinde yani toplumun yararına yürüttüğü çalışmalarda yatmaktadır. Ancak Kautsky önemli bir hususu gözden kaçırmaktadır, şöyle ki bir hareketin önderlerinin kafasında toplumsal ve ekonomik dürtüler bulunmasa bile o hareket sınıfsal bir kökenden kaynaklanıyor olabilir. Dini fikirlerin tarihsel anlamına fazla önem vermemesi, Kautsky'nin sosyal süreçte fantezilerin tatmininin oynadığı rolün önemini hiçbir şekilde anlamadığını göstermektedir. Kautsky'nin tarihsel materyalizm anlayışının çok sıradan olması nedeniyle Troeltsch ve Harnack kendilerinin tarihsel materyalizmi çürüttüklerini rahatlıkla iddia edebilmektedir. Onlar da Kautsky gibi araştırmanın merkezine Hıristiyanlığı şekillendiren sınıf ilişkisini koymamakta, bunun yerine bu sınıf ilişkisinin ilk Hıristiyanlığın bilinç ve ideolojisinde nasıl bir rol oynamış olduğu sorunuyla ilgilenmektedirler. Her ne kadar Kautsky esas meseleyi gözden kaçırmaktaysa da, ilk Hıristiyanlığın dayandığı sınıfsal temeller son derece açık ve nettir. Bu nedenle özellikle Troeltsch'in (*Social Teaching of the Christian Churches* adlı çalışmasında) izlediği dolambaçlı yol anlam kaymasına neden olmakta ve yazarın siyasal eğilimlerine açıkça ters düşmektedir.
37. Dini ayin sırasında bir insanın ilahlara kurban edilmesi ve şehvet düşkünlüğü benzer bir şekilde anlaşılabilir.
38. Knopf, *Das nachapostolische Zeitalter*, s. 64.
39. Weiss, *age.*, s. 132.
40. Knopf ile karşılaştırınız, *age.*, s. 70.
41. Knopf, *age.* 69 ve takip eden sayfalar. Romalı Aziz Hippolytus'un nasihatleri 41. bölümde görüldüğü gibi orta sınıf yaşantısına karşı hâlâ gösterilen etik katılık ve düşmanlığı yansıtmaktadır. (Alıntıyı yapan Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums*, I, 300): "İnanca kabul edilmek için getirilen kişilerin meslek ve işleriyle ilgili araştırma yapılacaktır. Örneğin bu kişi muhabbet tellallığı yapıyorsa ya bu işi bırakacak ya da reddedilecektir. Mimar ya da ressam ise put yapmaması için uyarılacaktır, bu işi bırakmazsa reddedilecektir. Eğer oyuncu ya da pandomimci ise bu işi bırakacak ya da reddedilecektir. Küçük çocuklara öğretmenlik yapıyorsa

en hayırlısı bu işi bırakmasıdır ancak elinden başka bir iş gelmiyorsa bu işe devam etmesine izin verilebilir. At arabası yarışçısıysa ya da sürekli olarak at yarışlarına gidiyorsa ya bunu bırakacak ya da reddedilecektir. Gladyatörler, bunları eğiten kişiler, vahşi hayvan gösterilerinde avcılık yapanlar, bu işlerle bağlantısı olan kişiler ya da gladyatör gösterilerinden sorumlu devlet memurları bu işleri bırakacak ya da reddedilecektir. Sivil idarenin askerlerine adam öldürmemeleri, öldürme emri alırlarsa bunu reddetmeleri ve bu konuda yemin etmemeleri öğretilecektir, buna uymayanlar reddedilecektir. Mor kaftan giyen bir komutan ya da sivil idareci istifa etmeli ya da reddedilmelidir. Din eğitimi görmekte olan ya da iman sahibi olan bir kişi asker olmak isterse, Tanrı'yı hakir gördükleri için reddedilmelidir. Bir hayat kadını ya da uçkuru düşük ya da kendini hadım etmiş olan bir adam ve burada ifade edemeyeceğimiz bazı ahlaksızlıkları yapan kimseler reddedilmelidir. Bir büyücü, falcı, kâhin, ayetleri büyücülük için kullanan kişiler, hilekâr, şarlatan kişiler, muska yapanlar bu işleri bırakmalı ya da reddedilmelidir. Köle olan bir cariye çocuklarını yetiştirmiş ve yalnızca efendisine sadakat göstermişse dinleyici olarak toplantılara katılabilir. Eğer bu konularda başarılı olamamışsa reddedilmelidir. Eğer bir adamın cariyesi varsa bundan vazgeçmeli ya da cariyeyle resmen evlenmelidir. Eğer atladığımız bir şey varsa hepimiz Tanrı'nın ruhuna sahip olduğumuz için aklımız hakikatlere göre hareket edecektir.

42. Knopf Roma'daki topluluğun karakteriyle ilgili bir örnek vermek için Hıristiyan kilisesinin ilk üç yüzyıldaki sosyal yapısının gelişimiyle ilgili bir resim çizer. Pavlus Filipinliler'e Mektubunda (4:22) selamının özellikle "Sezar'ın ev halkından olanlara" iletilmesini ister. Tacitus Neron'un Hıristiyanlara karşı değişik öldürme yöntemleri uyguladığı gerçeğinden bahseder (*Annales*, XV, 44). Bu yöntemler arasında insanların derilerinin yüzülerek öldürülmesi, köpeklere parçalatılması, çarmıha gerilmesi, diri diri yakılması gibi uygulamalar yer almaktadır. Bu yöntemler statü ve mülk sahibi olan kişilere (*honestiores*) değil, toplumun alt katmanında yer alan, mal, mülk ve statü sahibi olmayanlara (*humiliores*) karşı uygulanmaktadır. Bu da o dönemde her ne kadar zengin ve önemli mevkilerde bulunan bazı kişiler Hıristiyanlığı kabul etmiş olsa bile, Hıristiyanlığın esas olarak toplumun alt kesimlerinde yaygınlaşmış olduğunu göstermektedir. Havariler sonrası dönemdeki kilisenin yapısının ne kadar büyük bir değişim geçirmiş olduğu Knopf'un Aziz Clement'ten yaptığı bir alıntıda gösterilmektedir. 1 *Clement*, 38:2; "Zenginler fakirlere yardımcı olmalı, fakir insanlar da ihtiyacını karşılayacak olan birini vermiş olduğu için Tanrı'ya şükretmelidir." Diğer belgelere hâkim olan zenginlik düşmanlığının hiçbir izine bu belgede rastlanmamaktadır. Böyle bir konuşma ancak zengin ve önemli mevki sahiplerinin sayıca pek az olmadığı ve fakirlere karşı olan görevlerini yerine getirdiği bir kilisede yapılabilir (Knopf, *age.*, s. 65). MS 96 yılında ölümünden önce Dominitan'ın kuzeni Konsül Titus Flavius'u

öldürmüş, karısını da sürgüne göndermiştir. Bu ceza onlara muhtemelen Hıristiyanlığa bağlı oldukları için verilmiştir, bu durum birinci yüzyılın sonunda Roma'da Hıristiyanlığın imparatorun sarayına kadar sızmış olduğunu göstermektedir. Zengin ve önemli mevki sahibi olan Hıristiyanların sayısının artması doğal olarak kiliseler arasında gerilim ve farklılıklar yaratmıştır. İlk farklılıklardan biri Hıristiyan efendilerin kölelerini özgür bırakıp bırakmamaları gerektiği konusundaki tartışmalardan çıkmıştır. Pavlus'un kölelerin özgürlük peşinde koşmamaları gerektiği konusundaki tavsiyesi bunu göstermektedir. Ancak Hıristiyanlık gelişim süreci içinde giderek yönetime hâkim olan grupların dini haline dönüştüğü için bu gerilimlerin giderek artması kaçınılmaz bir hale gelecekti. "Zenginler özellikle halkın gözü önünde kölelerle, özgürleşmiş kölelerle ve proletaryayla pekiyi bir ilişki kuramadı. Fakirler zenginleri kendi açılarından şeytanın yarısına ait olarak görmektedir" (Knopf, *age.*, s. 81). Kermas değişmiş olan sosyal kompozisyonun güzel bir resmini çizmektedir: "Fazla iş yapanlar aynı zamanda fazla günah işlemiş olurlar, kendilerini tamamen işlerine kaptırdıkları için hiçbir konuda Tanrılarına hizmet edemezler" (Sim. VIII, 9). "Daha önce inanç sahibi olup da daha sonra putperestler arasında zenginleşip itibar sahibi olan, kibirli ve soylu hale gelip hakikate sırt çeviren, erdemli olanlarla yolunu ayıran ve putperestlerle birlikte yaşayanlar ve bu tür bir hayat sürdürmekten hoşnut olanlar" (Sim. IX, 1). "Zenginler Tanrı'nın hizmetkârlarının kendilerinden bir şeyler talep edecekleri korkusuyla onlarla bağ kurmakta zorlanırlar" (Sim. XX, 2). Soylu, zengin ve mevki sahibi olan insanların ancak Antonius Pius döneminden sonra Hıristiyan kilisesine katıldığı anlaşılmaktadır. Eusebius'un benzer bir pasajda doğru bir teşhis yapıp anlatmış olduğu gibi, "Commodus'un iktidarı döneminde Hıristiyanların işleri biraz daha kolaylaşmış, Tanrı'nın inayetiyle tüm dünyadaki kiliseler arasında barış içinde kucaklaşma gerçekleşmiştir... Zira Roma'da bile son derece zengin ve asil olan çok sayıda insan hane halkları ve akrabalarıyla birlikte kendi kurtuluşlarına doğru yol almaya başlamışlardı" (Eusebius, Ecclesiastical History, Kitap V, 21,1). Böylece dünyanın en önemli metropolünde Hıristiyanlık artık sadece fakir insan ve kölelerin dini olmaktan çıkmış, o zamandan sonra mülk sahibi ve eğitim görmüş insanların değişik katmanları arasında da ilgi görmeye başlamıştı.

43. Eduard Meyer, "Sklaverei im Altertum," *Kleine Schriften* (2. edisyon; 1924), I, 81.

44. Harnack, *History of Dogma*, I. 49. Harnack orijinal olarak İsa'nın gelişinin amacı ya da kurtuluşun özelliği ve aracılığı konusunda birbirleriyle bağlantılı iki görüşün hâkim olduğunu vurgulamaktadır. Kurtuluş bir taraftan İsa'nın muhteşem egemenliğinin yaklaştığı ve bunun dışındaki her şeyin kesin olan bu geleceği hazırlamaya yardımcı olduğu inancının paylaşıldığı şeklinde anlaşılmaktadır. Ancak diğer taraftan dikkatler önce insanı ondan emin olma kapasitesine sahip kılarak, Tanrı'nın İsa tarafından

belirlenmiş olan şart ve koşullara doğru yönelmişti. Günahın affedilmesi, erdem sahibi olmak, inanç, bilgi vs. bu kapsamda akla gelen hususlardır. Bu nimetlere sahip olmanın kesin sonucu İsa'nın egemenliği altında yaşamak ya da daha kesin olmak gerekirse sonsuza değin yaşamak olduğu için, kurtuluşa ulaşmak olarak düşünülebilir. (*Age.*, s. 129-130).

45. *Age.*, s. 130.
46. Harnack, "Kirche und Staat bis zur Gründung der Staatskirche," *Kultur der Gegenwart*, Cilt I, Pt. 4, s 1:2; 2. baskı, s. 239.
47. Harnack, *age.*, 143.
48. Cyprian, *Epistle* 69, 11.
49. Harnack ile karşılaştırınız, *History of Dogma*, II, 67-94.
50. Freud'un *Civilization and Its Discontents*'deki (Kültürdeki Huzursuzluk) yorumlarıyla karşılaştırınız. (Standard edition), XXI, 123 ve sonraki sayfa.
51. A. J. Storfer'in çalışmasıyla karşılaştırınız, *Marias jungfräuliche Mutterschaft* (Berlin, 1913).
52. Meryem'e tapınılmasıyla pagan ana tanrıçalara tapınılması arasındaki bağlantı birkaç kez incelenmiştir. Bunun açık bir örneğine Collyridian mezhebinde rastlanmaktadır, onlar Meryem'in rahibeleri olarak, Yeremya'da bahsi geçen Kenan diyarının gökyüzü kraliçesinin kültüne benzer bir şekilde Meryem'e adanmış bir günde dini törenler sırasında çörekler taşımaktadırlar. Rösch ile karşılaştırınız (Th. St. K., 1888, s. 278 f.), o keki erkeklikle ilgili bir sembol olarak yorumlamakta ve Collyridian'ların tapındığı Meryem'le Oriental-Phoenician Astarte'nin (*bkz. Realenzyklopadie für protestantische Theologie und Kirche*, Cilt XII (Leipzig: 1915) aynı şey olduğunu düşünmektedir.
53. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, XIII, 445.
54. Harnack, *History of Dogma*, I, 258.
55. *Age.*, s. 259-260.
56. Harnack, *age.*, II,110.
57. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* (6. edisyon, 1922), s. 155.
58. Luther kişilik olarak babasına karşı çelişik davranışlar göstermesiyle tanınmıştı. Babasıyla ve babasına benzeyen şahsiyetlerle bazı yüzleşmeleri sevecen bir şekilde yaşarken kimi zaman bu kişilere karşı düşmanca tavırlar da takınması psişik durumunun en önemli göstergesiydi.
59. Frazer, *Golden Bough* ile ve Storfer'deki (*age.*) bizimkiyle ilgili kavramsallaştırmayla karşılaştırınız.

Üçüncü Bölüm: Cinsiyet ve Kişilik

1. Yalnızca çocukların cinsel korkularına değinen benzer bir ayrım Karen Horney tarafından yapılmıştır, "Die Angst von der Frau," *Zeitschrift für Psychoanalyse*, XIII (1932), 1-18.
2. Clara Thompson'un, "Penis Kıskançlığı nedir?" makalesiyle Janet Rioch'un, *Psikanalizi Geliştirme Derneği*, 1942 Boston Toplantısı *Tutanakları*'nın yayımlanmasından sonra ortaya çıkan tartışmaya bakınız.

3. Kadın eşcinselliğinde, "bekleme" modundaki pasif rolle çelişen, aktif olma eğilimi tahripkâr eğilimlerle birleşerek tablonun önemli bir kısmını oluşturmaktadır.
4. Frieda Fromm-Reichmann'ın *Bulletin of the Menninger Clinic,* IV (1940), 132-148'deki "Notes on the Mother Role in the Family Group" adlı çalışmasına da bakınız.
5. Athena'nın Zeus'un başından doğmuş olduğunu ileri süren Yunan mitiyle, bu mit ve Yunan mitolojisindeki anaerkil dinin kalıntılarıyla ilgili olarak Bachofen ve Otto'nun yapmış olduğu yorumlarla karşılaştırınız.

Dördüncü Bölüm: Psikanaliz: Bilim mi Parti Çizgisi mi?

1. Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud* (New York: Basic Books, Inc., 1953-1957).
2. Kişisel iletişim.
3. Ferenczi'nin öğrencisi ve arkadaşı, New York'taki William Alanson White Institute of Psychiatry, Psychoanalysis and Psychology adlı enstitünün müdürüdür.
4. Ferenczi'nin öğrencisi ve arkadaşı, psikanalist, Ferenczi'nin teknikle ilgili yeni düşüncelerinin çok güzel bir sunumunu içeren *The Leaven of Love* adlı kitabın yazarı.
5. Kişisel iletişim.
6. Kişisel iletişim.

Beşinci Bölüm: Devrimci Kişilik

1. Bu çalışma benim ve aralarında Dr. E. Schachtel'in de bulunduğu bir grup tarafından yönetilmiştir. Dr. P. Lazarsfeld, o zamanlarda Dr. M. Horkheimer'ın yöneticisi olduğu Frankfurt Üniversitesi Sosyal Araştırma Enstitüsü'nde istatistik danışmanlığı görevini yürütüyordu.
2. Kullanılan yöntem belli cevaplarla tutarsızlık gösteren, açık uçlu bir soru listesinde yer alan bireysel olarak hazırlanmış olan sorulara verilen cevapların kasıtlı, bilinçli olmayan anlamlarını yorumlayarak inceleme amacı taşıyordu. Örneğin bir şahıs "Tarihte en çok kimlere hayranlık duyuyorsunuz?" sorusuna "Büyük İskender, Sezar, Napolyon, Marx ve Lenin" cevabını verecek olursa cevaptaki bileşim diktatör ve askeri liderlere hayranlık duyduğunu ortaya çıkardığı için cevabı "otoriter" olarak yorumluyorduk. Cevap "Sokrat, Pasteur, Kant, Marx ve Lenin" şeklinde olduğu zaman iktidarda olan kişilerin yerine insanlığı koruyup kollayan kişilere hayranlık duyduğu için o kişinin demokratik eğilimli olduğunu düşünüyorduk.
3. Bu konu daha sonra T. W. Adorno ve diğer araştırmacılar tarafından daha fazla geliştirilmiş bir yöntemle yeni bir çalışmada ele alınmıştır. *The Authoritarian Personality* (New York: Harper & Row, Publishers, 1950).
4. Bunu daha önceki bir çalışmamda daha detaylı olarak inceleme olanağı bulmuştum, *Escape from Freedom.* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1941), (Türkçesi: *Özgürlükten Kaçış,* çev. Şemsa Yeğin, Say Yayınları).

5. Sermon XVII, *Meister Eckhart, An Introduction to the Study of his Works, with an Anthology of his Sermons*, seçkiyi hazırlayan James A. Clark (New York: Thomas Nelson & Sons, 1957), s. 235.
6. *Age.*, s. 189. Benzer bir yaklaşım Zen Budizmin Tanrı'dan, Buda'dan ya da başka tür otoritelerden bağımsızlık meselesinde de bulunmaktadır.
7. Karl Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts*, çeviren T. B. Bottomore, E. Fromm'un *Marx's Concept of Man* adlı kitabında yer almaktadır (New York: Frederick Ungar Publishing Co., Inc., 1961), s. 138. (Türkçesi: *Marx'ın İnsan Anlayışı*, çev. Kaan Ökten, Say Yayınları).
8. Bu hususun daha detaylı bir şekilde tartışıldığı E. Fromm'un *Beyond the Chains of Illusion* adlı çalışmasıyla karşılaştırınız. (New York: Simon and Schuster, Inc., 1962), (Türkçesi: *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum- Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde*, çev. Necla Arat, Say Yayınları).

Altıncı Bölüm: Tıp ve Modern İnsanın Etik Sorunu

1. Bu iki vicdan tipini *Man for Himself* adlı kitabımda daha detaylı olarak inceledim. (New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1947) s. 143-172. (Türkçesi: *Kendini Savunan İnsan*, çev. Necla Arat, Say Yayınları)
2. Eugen Herrigel'in *Zen in the Art of Archery* (New York: Pantheon Books, Inc., 1953) adlı son derece ilginç kitabıyla karşılaştırınız. Bu kitapta Alman bir felsefeci olan yazar Tokyo'da bulunduğu yedi yıl boyunca incelemiş olduğu bu Zen sanatıyla ilgili deneyimlerini anlatmaktadır.

Yedinci Bölüm: Psikolojinin Sınırları ve Tehlikeleri Üzerine

1. *Matthew Pavlichenko'nun Hayatı ve Maceraları*, Isaac Babel, The Collected Stories, editör ve çevirmen Walter Morison (New York: Criterion Books, Inc., 1955), s. 106.
2. Çocuklarda bu tür öğrenme yolunu ve çocuğun bir fiziki gerçeklik dünyasında kendini normal olarak yönlendirme çabasının bir bölümünü sık sık görmekteyiz. Çocuk bir şeyi öğrenmek amacıyla onu kırıp parçalara ayırır ya da hayvanları parçalar, kelebeğin kanatlarını zalimce kopararak onu tanımaya, sırrını zorla çözmeye çalışır. Göze çarpan bu zalimlik kendinden daha derin olan, bir şeyin ve hayatın sırrını çözme merakı tarafından tetiklenmektedir.

Sekizinci Bölüm: Peygamberlerin Barış Kavramı

1. "Günah" kelimesi Eski Ahit metninde yer almamaktadır.

Toplumumuz işleyişini düzgün bir şekilde sürdürebilmek için ne türden insanlara gereksinim duymaktadır acaba? Büyük gruplara kolay uyum sağlayabilecek ve bu gruplar içinde çalışabilecek, daha fazla tüketme arzusu taşıyan, tercihleri kolaylıkla etki altına alınabilen ve önceden tahmin edilebilecek insanlara gereksinim duyulmaktadır. Kendini herhangi bir otorite, prensip ya da inanca bağlı görmeyen, özgür ve bağımsız olduğunu hisseden ancak yine de kumanda altına alınmaya istekli, kendisinden bekleneni yapmaya hazır, toplumsal makineyle sürtüşme yaşamadan ona uyum sağlayabilecek insanlara gereksinim duyulmaktadır. Bunlar güç kullanmaksızın, bir lidere gereksinim duymaksızın yönlendirilebilecek; hareket etmek, bir işe yaramak, ileri gitmek dışında hiçbir amaç için harekete geçmesi mümkün olmayan insanlardır.

SAY 20 TL

internet satışı:
saykitap.com

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik